

Qafqaz İslâm Ordusu-100

Azərbaycan Prezidenti
İlham Əliyev:

"Nuru paşanın, Qafqaz İslâm Ordusunun, bütün qardaşlarımızın qəhrəmanlığı, dostluğu, qardaşlığı unudulmazdır, əbədidir, bizim qəlbimizdə daim yaşayacaqdır"

Türkiyə Prezidenti
Rəcəb Tayyib Ərdoğan:

"Qafqaz İslâm Ordusunun və Azərbaycan Ordusunun 1918-ci ildə burada həyata keçirdikləri əməliyyatlar o dövrdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edərək bugünkü müstəqilliyinin təməlini qoyub"

On beş illik prezidentlik
dövrünün zəfər salnaməsi

Macarstanda
VI Hun-Türk Qurultayı

Azərbaycan Xalq
Cümhuriyyətinin
ilk kəşfiyyat idarəsi

On beş illik prezidentlik dövrünün möhtəşəm zəfər salnaməsi

Bu il müsəlman aləmində ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi ölkəmizdə geniş qeyd edilir. Prezident İlham Əliyev bu hadisəni xalqımızın tarixinin çox mühüm və şərəflə səhifələrindən biri kimi xarakterizə edərək demişdir: "Biz haqlı olaraq fəxr edirik ki, müsəlman aləmində ilk demokratik respublikani Azərbaycan xalqı yaradıbdır. Bu, bir daha göstərir ki, azərbaycanlılar azadlıqsevər və mütərəqqi xalqıdır". Dövlətimizin başçısı Cümhuriyyətin tarixinə, onun qurucularının xatirəsinə daim böyük hörmətlə yanaşır. Bir neçə il bundan əvvəl Prezidentin Sərəncamı ilə Bakının mərkəzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şərəfinə abidə ucaldılmış, 2018-ci il "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" elan olunmuşdur. Lakin Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə və onun qurucularının xatirəsinə ən böyük ehtirami onların ideyalarını yaşatması, demokratiya arzularını reallaşdırması, Azərbaycanın müstəqilliyini və suverenliyini etibarlı şəkildə qorumasıdır, desək heç də yanılmarıq...

Bir neçə gündən sonra Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin

bərpasının 27-ci ildönümünü qeyd edəcəyik. Orta və yaşılı nəsil müstəqilliyin ilk illərinin necə ağır keçdiyini yaxşı xatırlayır. Bir tərəfdən, SSRİ-nin süqutu ərəfəsində Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində baş qaldıran separatizm daha da güclənmişdi, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizi işgal edilmişdi, soydaşlarımızın 1 milyonu qədəri qaçqın və məcburi köçküna çevrilmişdi, digər tərəfdən isə ənənəvi iqtisadi-ticarət əlaqələri pozulmuşdu, ölkəni iqtisadi və siyasi böhran bütümlükdə. Yalnız 1993-cü ildə Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə qayıdanın sonra ölkə tədricən bu böhrandan çıxdı, ictimai-siyasi sabitlik, millivətəndaş birliyi yaradıldı və cəmiyyət həyatının bütün sahələrində yenidənqurmaya başlanıldı. Ümummilli Liderin siyasi kursunun yeganə düzgün yol olduğunu görən xalqımız 2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilən seçkilərdə bu siyasetin layiqli davamçısı kimi cənab İlham Əliyevi dəstəkləyərək 76,8 faiz səslə onu özünə yeni Prezident seçdi. Cənab İlham Əliyevin ali dövlət vəzifəsində ilk günlərdən başlayaraq nümayiş etdiridiyi yüksək idarəcilik məharəti,

Əli Həsənov

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
ictimai-siyasi məsələlər üzrə
köməkçisi-şöbə müdürü, professor

qətiyyətli və milli maraqlara söykənən daxili və xarici siyaseti, seçkiqabığı təşviqat dövründə səsləndirdiyi "Mən hər bir azərbaycanlının prezidenti olacağam!" ifadəsi qısa müddətdə ona xalq arasında geniş populyarlıq, sonsuz inam və etibar qazandırdı. Elə bu səbəbdən 2008, 2013 və 2018-ci illərdə keçirilən prezident seçkilərində də İlham Əliyev yenidən inamlı qələbə qazandı. Oktyabrın 15-də Prezident İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi fəaliyyətinin 15 ili tamam olur. Bununla əlaqədar olaraq, cənab İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti postundakı fəaliyyətinin 15 illiyi haqqında bəzi düşüncələrimi oxuculara çatdırmaq istəyirəm.

AKTUAL

Ümumi formada qiymətləndirsək, cənab İlham Əliyev özünün 15 illik prezidentliyi dövründə, ilk növbədə, ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş vətəndaş birliyi platformasına söykənərək daxili ictimai-siyasi sabitliyi daha da möhkəmləmiş, əhalimin təhlükəsizliyini, insanların əsas hüquq və azadlıqlarını, ölkənin əmin-amanlığını təmin etmiş, vətəndaşların rifah halının getdikcə yüksəlməsinə nail olmuşdur. Hazırda tərəddüd etmədən söyləmək olar ki, daxili milli-vətəndaş birliyi, hakimiyətin yürütdüyü siyasetin geniş əhali tərəfindən dəstəkləməsi əsasında bərqərar olmuş möhkəm ictimai-siyasi sabitlik əmsalına görə Azərbaycan postsovət məkanında birinci yerdə dayanır. Bununla yanaşı, digər əsas daxili inkişaf parametrləri - makroiqtisadi sabitlik, dinamik inkişaf edən iqtisadiyyat, sosial və mənəvi təminat sisteminin dinamikası, müsbət demoqrafik vəziyyət, miqrasiya və urbanizasiya proseslərinin dövlətin nəzarəti altında saxlanması, dövlət idarəciliyinin effektivliyi və s. üzrə də Azərbaycan son 15 ildə region ölkələri içerisinde birinci üçlükdə öz yerini möhkəmləndirmişdir.

İkincisi, Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü uğurlu daxili və xarici siyaset, formalasdırığı səmərəli dövlət idarəciliyi sayesində son 15 ildə Azərbaycanın regional və beynəlxalq nüfuzu getdikcə artmış, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geoststrateji mövqeləri daha da güclənmişdir. Ölkənin təbii ehtiyatlarından, coğrafi mövqeyindən, maddi, mənəvi və insan resurslarından səmərəli istifadəyə, transmilli nəqliyyat-kommunikasiya və enerji dəhlizləri sahəsində həyata keçirilən uğurlu regional siyaset və düzgün mövqə seçiminə, daxili və xarici siyasetin müstəqillik əmsalına, sosial-iqtisadi inkişafın davamlılıq və dinamiklik göstəricilərinə, gələcək inkişaf potensialına və digər parametrlərinə görə də Hazırda Azərbaycan regionun özünü tam təmin edən dövlətləri sırasında ilk üçlükdə qərarlaşmışdır.

Ayrı-ayrı sahələr üzrə təhlil apar-saq görərik ki, son 15 ildə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azə-

baycanda demokratik təsisatların möhkəmləndirilməsi, siyasi plüralizmin, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının gücləndirilməsi istiqamətində ardıcıl siyaset həyata keçirilmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, hazırda ölkədə 55 siyasi partiya, 3 mindən çox qeyri-hökumət təşkilatı (4 mindən çox qeyri-kommersiya təşkilatı), 5 mindən çox kültəlvə informasiya vasitəsi, habelə sərəalarında 2 milyona yaxın insanı birləşdirən həmkarlar ittifaqları sərbəst fəaliyyət göstərir.

2012-ci ildə "Siyasi partiyalar haqqında" Qanuna edilmiş əlavələrə görə, siyasi partiyaların fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün hər il dövlət bütçəsində vəsait ayrılır. Siyasi partiyalar ölkədə azad, şəffaf və demokratik şəraitdə keçirilən prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərində fəal iştirak edir. Bu isə Azərbaycanda siyasi plüralizmin və çoxpartiyalı demokratik siyasi sistemin formallaşdığını göstərir.

Ölkədə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarının müstəqilliyinin və maliyyə imkanlarının artırılmasına ciddi əhəmiyyət verilir. Cənab Prezidentin sərəncamları ilə 2007-ci ildə "Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyası" təsdiq edilmiş, bu sahədə ixtisaslaşmış qurum kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası yaradılmışdır. 2008-ci ildə fəaliyyətə başlayan Şura ictimai təşəbbüsleri dəstəkləyərək QHT-lərin minlərlə layihəsini maliyyələşdirmişdir.

Azərbaycanda söz və məlumat azadlığının təmin olunması, demokratik, plüralist mətbuatın formalasması dövlət siyasetinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Prezident İlham Əliyev keçən dövr ərzində KİV-lərin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, jurnalistlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində çoxsaylı qərarlar qəbul etmiş, müvafiq fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Hazırda ölkədə KİV-lərin ümumi sayı 5 mini, Az.domenində qeydiyyata alınmış internet saytlarının sayı isə 20 mini ötmüşdür.

10 milyona yaxın əhalinin 80 faizi internet, 3 milyona qədəri isə sosial şəbəkə istifadəçisidir. Azərbaycanda 11 ümumrespublika, 4 peyk, 13 regional, 17 kabel, 25 internet (IP) televiziyası, 16 radio fəaliyyət göstərir. 2005-ci ildə ikinci dövlət kanalının bazasında İctimai Televiziya və Radio Yayımıları Şirkəti təsis edilmiş və fəaliyyətə başlamışdır.

2008-ci ildə cənab Prezident "Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyası"nın təsdiq edilməsi, 2009-cu ildə isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütłəvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fonduun yaradılması haqqında sərəncamlar imzalamışdır. İndiyə qədər Fond vasitəsilə medianın inkişafına ümumilikdə 60 milyon manat vəsait yönəldilmişdir. Bundan başqa, cənab İlham Əliyevin sərəncamlarına əsasən jurnalistlər üçün dövlət hesabına 410 mənzildən ibarət iki yaşayış binası tikilmiş və KİV nümayəndlərinin istifadəsinə verilmişdir. Hazırda 255 mənzildən ibarət üçüncü binanın tikintisi davam edir.

Prezident İlham Əliyevin hakimiyəti illərində siyasi sferada olduğu kimi, iqtisadi sahədə də ciddi uğurlar qazanılmışdır. Onun rəhbərliyi ilə son 15 ildə həyata keçirilmiş ardıcıl və məqsədönlü iqtisadi siyaset nəticəsində ölkədə planlı sosialist iqtisadiyyatndan bazar iqtisadiyyatına keçid prosesinin başa çatması təmin edilmişdir. Bu dövrə ÜDM-də özəl sektorun payı 80 faizi ötmüş, makroiqtisadi sabitlik möhkəmləndirilmiş, rəqabətqabiliyyətliliyinə görə Azərbaycan iqtisadiyyatı MDB məkanında birinci yerdə yüksəlmüşdir. 2004-2018-ci illər ərzində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun və bölgələrin davamlı yüksəlişi məqsədilə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair üç dövlət programı icra olunmuşdur. Hazırda dördüncü programın qəbul edilməsinə hazırlıq görülür.

Ötən dövr ərzində qeyri-neft sənayesi ardıcıl şəkildə inkişaf etdirilmiş, ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən və müasir texnologiyalara əsaslanan minlərlə yeni

müəssisə fəaliyyətə başlamışdır. 2014-cü ilin dekabrında təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq, ölkə ərazisində çoxsaylı sənaye parkı və məhəllələri, texnoparklar (Sumqayıt, Balaxanı, Mingəçevir, Qaradağ, Pirallahi, Neftçala, Masallı və s.) yaradılmış, istehsal sahələrinin genişləndirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac imkanlarının artırılması və innovativ istehsalın inkişaf etdirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər görülmüşdür. Sumqayıtda alüminium, karbamid, plastik emalı zavodları, "SOCAR Polymer" şirkətinin polipropilen və yüksək sıxlıqlı polietilen zavodları (bu zavodlara qoyulan sərmayənin həcmi 800 milyon dollardan çoxdur), Balaxanıda məişət tullantılarının təkrar emalı zavodu, Bakı gəmi-qayırmaları zavodu, Gəncə, Naxçıvan və Neftçalada avtomobil zavodları, Sumqayıt, Gədəbəy və Daşkəsəndə qızılımis emalı zavodları, Gəncə alüminium yarımfabrikatı, kənd təsərrüfatı texnikası zavodları və digər sənaye müəssisələri həmin illərdə istifadəyə verilərək ölkənin iqtisadi potensialının gücləndirilməsində mühüm rol oynayır.

Aqrar sektorda həyata keçirilən islahatlar, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına edilən güzəşt və yardımçılar ölkə iqtisadiyyatında bu sahənin ardıcıl inkişafına zəmin yaratmışdır. 2003-2018-ci illərdə meliorasiya tədbirlərinə ayrılan vəsaitin həcmi 6 dəfə, bu sahəyə əsaslı kapital qoyuluşu 21 dəfə artmışdır. Ölkədə 4 iri su anbarı (Taxtakörpü, Şəmkirçay, Göytəpə və Tovuzçay), 4 min kilometr suvarma kanalları, 2,4 min kilometr kollektor-drenaj şəbəkələri tikilmiş və bərpa olunmuş, 360 min hektar torpağın su təminatı, 264 min hektar sahədə meliorativ vəziyyət yaxşılaşdırılmış, 219 min hektar yeni suvarılan torpaq sahəsi əkin dövriyyəsinə daxil edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin, o cümlədən pambıqcılıq, taxılçılıq, baramaçılıq, üzümçülükdən, çayçılıq, sitrus meyvəçiliyidən, çəltikçilik və arıcılığın dirçəldilməsi, findiq, badam, xurma, zeytun, nar bağlarının genişləndirilməsi isti-

qamətində görülən işlər ölkənin ixrac potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır.

On beş il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı 3,2 dəfə, qeyri-neft sektorу 2,8 dəfə, sənaye istehsalı 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,7 dəfə artmış, qeyri-neft ixracı 4,1 dəfə çoxalmışdır. Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 1,8 milyard dollardan (2004) 46 milyard dollara (2018) çatdırılmışdır. 2003-2018-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatına

250 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur. Müstəqillik dövründə Azərbaycana yatırılan sərmayənin 93 faizini təşkil edən həmin investisiyanın təxminən yarısı daxili mənbələrin payına düşür.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda nəhəng transmili energetika və nəqliyyat layihələri həyata keçirilmiş, 2006-ci ildə Xəzər və Aralıq dənizlərini birləşdirən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kə-

məri (1767 km), 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri (980 km) istifadəyə verilmişdir. 2014-cü il sentyabrın 20-də Avropanın enerji təhlükəsizliyinin, həmcinin Azərbaycanın perspektiv inkişafının və iqtisadi məraqlarının təmin edilməsində böyük rol oynayacaq Cənub Qaz Dəhlizinin təməli qoyulmuşdur. Uzunluğu 3500 kilometr, dəyəri 40 milyard dollar dan çox olan bu qlobal layihənin icrası sürətlə getmiş və 2018-ci il mayın 29-da Bakıda Cənub Qaz Dəhlizinin, iyunun 12-də isə onun tərkib hissəsi olan TANAP boru kəmərinin rəsmi açılış mərasimi keçirilmişdir. TAP layihəsinin icrası isə qrafik üzrə davam etdirilir. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda imzalanmış "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" yataqlarının və "Günəşli" yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş" in ("Ösrin müqaviləsi") müddəti 2017-ci il sentyabrın 14-də 2050-ci ilə qədər uzadılmışdır. Yeni şərtlərə görə SO-

CAR-in payının 11 faizdən 25 faizə qaldırılması, mənfəət neftinin 75 faizinin Azərbaycana verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, 8 il ərzində xarici investorlar tərəfindən ölkəyə bərabər hissələrlə bonus kimi 3,6 milyard dollar ödəniləcəkdir. Müqavilənin müddətinin uzadılması Azərbaycanda uzun illər bundan sonra da neftin hasilat səviyyəsinin sabit qalmasına, neft sektoruna xarici investisiya qoyuluşunun təmin olunmasına imkan yaratmışdır.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Avropa və Asiyani birləşdirən Şərqi-Qərb və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Təməli 2007-ci ildə qoyulmuş Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yoluğun 2017-ci il oktyabrın 30-da Bakıda rəsmi açılışı olmuşdur. Azərbaycanın Rusiya Federasiyası, İran və Gürcüstanla sərhədinə qədər yeni magistral avtomobil yolları tikilmişdir. 2018-ci il sentyabrın 18-də 204 kilometr uzunluğunda yeni Ələt-Astara-İran İslam

Respublikası ilə dövlət sərhədi magistral avtomobil yolunun istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan ərazisində "Şimal-Cənub" nəqliyyat dəhlizli layihəsinin reallaşması üçün bütün işlər başa çatdırılmışdır. Azərbaycan siyasi, iqtisadi və strateji baxımdan böyük əhəmiyyətə malik həmin beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində fəal iştirak etməklə Avrasiyada mühüm tranzit və logistika mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Cənab İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə Azərbaycan dünyada sayı məhdud olan kosmik ölkələr sırasına qoşulmuşdur. 2010-cu ildə "Azərkosmos" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmış, 2013-cü il ölkədə "İnformasiya Texnologiyaları İli" elan edilmişdir. Həmin il fevralın 8-də Azərbaycanın ilk telekommunikasiya peyki "Azerspace-1", 2014-cü ildə ikinci – Yer səthini müşahidə edən "Azersky" peyki, bu ilin sentyabrında isə daha bir telekommunikasiya peyki - "Azerspace-2" orbitə çıxarılmışdır.

Son 15 ildə ölkənin sosial-mədəni və təsərrüfat infrastrukturunu tamamilə yenilənmişdir. Bu dövrdə 3100-dən çox məktəb, 642 tibb müəssisəsi tikilmiş, yaxud əsaslı təmir edilmişdir. Yüzlərlə tarixi binada, muzey, teatr və kitabxanada geniş yenidənqurma işləri həyata keçirilmiş, ölkənin bütün ali təhsil ocaqları, həmçinin AMEA-nın nəzdində olan institut və müəssisələr təmir edilərək yeni avadanlıqla təchiz olunmuşdur. Ölkədə 15 min kilometr yol çəkilmiş, 443 köprü inşa olunmuşdur. Bakıda 4 yeni metro stansiyası istifadəyə verilmiş, bir neçə stansiyada yenidənqurma işləri aparılmışdır. Xəzər dənizində ən böyük beynəlxalq dəniz limanı – Ələt Dəniz Ticarət Limanı fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycanda 7 hava limanı tamamilə yenidən qurularaq istifadəyə verilmişdir. Onlardan altısı (Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Lənkəran, Qəbələ, Zaqatala) beynəlxalq hava limanı statusu almışdır. Bakının Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportu dün-

AKTUAL

yanın "5 ulduz"lu 9 əsas hava limanı sırasına daxil olmuşdur.

2003-2018-ci illər ərzində ölkədə ümumi generasiya gücü 2500 MVT olan 30 elektrik stansiyası tikilib istifadəyə verilmiş və Azərbaycan regionda elektrik enerjisi ixracatçısına çevrilmişdir. İlin sonuna qədər 400 meqavat gücündə daha bir elektrik stansiyası da ("Şimal-2") istifadəyə veriləcəkdir. Bölgələrdə qazlaşdırma sürətlə aparılmış və ölkə üzrə təbii qaz təchizatı 51 faizdən 95 faizə yüksəlmüşdür. Nəhəng Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri layihəsi icra edilmiş, Ceyranbatanda dünyanın ən böyük sutəmizləyici qurğusu inşa olunmuş, regionlarda çoxsaylı subartezian quyuları qazılmış, çaylar boyu yüzlərlə modul tipli kiçik sutəmizləyici qurğular istifadəyə verilmiş, əhalinin fasıləsiz içməli su ilə təminatı yaxşılaşdırılmışdır.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə əhalinin sosial müdafiəsini gücləndirmək istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu məqsədlə vətəndaşların təbii qazdan, içməli su və kanalizasiya xidmətlərindən istifadəyə görə əvvəlki illərdə yaranmış borcları (müvafiq olaraq 327 milyon və 294,2 milyon manat) tam silinmiş, sovet dövründən qalmış əmanətlərə görə 1 milyard manat kompensasiya ödənilmişdir. 15 il ərzində ölkədə 1,9 milyon yeni iş yeri açılmış, maaşlar 5 dəfədən, pensiyalar isə 8 dəfədən çox artırılmış, işsizlik səviyyəsi 5 faizə, yoxsulluq isə 49 faizdən 5,4 faizə endirilmişdir.

Cənab İlham Əliyev prezidentliyi dövründə ölkədə ictimai və sosial xidmətlər sahəsində ciddi institutional islahatlar aparmışdır. Onun müvafiq ferman və sərəncamı ilə 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar Agentliyi təsis edilmiş, dövlət orqanları tərəfindən əhaliyə göstərilən xidmətləri vahid sistemdə birləşdirən "ASAN xidmət" mərkəzləri yaradılmışdır. Bu mərkəzlərə 2013-2018-ci illər ərzində 24 milyona yaxın müraciət daxil olmuş, xidmətlərin əhali arasında bəyənilmə əmsali 100 faizə yaxınlaşmışdır. Dünyada Azərbaycanın brendi kimi tanınmış "ASAN xidmət" modeli ar-

tiq başqa ölkələrdə də tətbiq edilir. Prezident İlham Əliyev 2018-ci ilin avqustunda əhalinin məşğulluğu, əmək və sosial müdafiəsi ilə bağlı çəvik və innovativ xidmətlər göstərilməsi üçün Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində "Dayaniqli və Operativ Sosial Təminat Agentliyi" ni (DOST) yaratmışdır.

Prezident İlham Əliyev şəhid ailələri, mühərribə veteranları və əlillərinə daim xüsusi qayğı ilə yanaşır. Son 15 il ərzində şəhid ailələrinə və mühərribə əlillərinə dövlət hesabına 5500-dən çox fərdi ev və mənzil, 6 mindən çox minik maşını verilmişdir. İlin sonuna qədər həmin kateqoriyadan olan da-ha 500 nəfərin yeni mənzillərlə təmin olunacağı nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Prezidenti bu məqsədlə Prezidentin ehtiyat fondundan 20 milyon manat vəsait ayırmışdır.

2003-2018-ci illərdə məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli sahəsində genişmiqyaslı işlər görülmüş, ölkədəki bütün çadır düşərgələri, fin tipli qəsəbələr ləğv edilmiş, yeni salınmış 100-dən artıq qəsəbə və şəhərcikdə 265 min nəfər məskunlaşdırılmışdır. 2016-ci ilin aprel ayında təhlükəsiz yaşayışı təmin olunmuş Cocuq Mərcanlı kəndi (Cəbrayıl rayonu) qısa müddət ərzində bərpa edilmiş, orada 150 evdən ibarət qəsəbə tikilmiş və köckünlər öz doğma yurdlarına qayıtmışlar. Eyni zamanda, işğaldan azad olunmuş Şixarx qəsəbəsində (Tərtər rayonu) 1170 ailə üçün yeni şəhərcik salınmışdır. Bu ilin doqquz ayında 2900 məcburi köçkünlər ailəsi evlərlə, mənzillərlə təmin olunmuşdur. İlin sonuna qədər daha 2800 ailənin ev və ya mənzillərlə təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Təsadüfi deyil ki, ölkə əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması, habelə Minilliyyin İnkışaf Məqsədlərinin həyata keçirilməsi istiqamətində böyük xidmətlərinə görə cənab İlham Əliyev 2015-ci ildə BMT-nin "Cənub-Cənub" mükafatı ilə təltif olunmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusunun döyüş qabiliyyətinin artırılması, silahlı qüvvələrin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində ardıcıl tədbirlər görülmüşdür. 2005-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Respublikası

AKTUAL

Müdafıə Sənayesi Nazirliyinin müəssisələrində 1200 adda hərbi təyinatlı məhsul istehsal edilir. Beynəlxalq reytinqlərə görə, Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri hazırda dünyada ən güclü 50 ordu sırasında yer tutur. 2016-ci il aprel ayının əvvəlində cəbhə xəttində Ermənistanın növbəti hərbi təxribati ilə üzləşən ordumuz əks-hücumu keçərkən işgalçılara güclü zərbələr endirmiş və qısa müddətdə Ağdərə, Cəbrayıllı, Füzuli rayonlarında iki min hektar ərazini düşməndən azad etmiş, işgal altında qalan torpaqlara nəzarət etmək imkanını artırmışdır. 2018-ci ilin may ayında isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 11 min hektardan çox ərazisi, o cümlədən Şərur rayonunun Gündüt kəndi düşməndən azad edilmiş, dövlət sərhədi boyunca əlverişli yüksəkliklər ələ keçirilmiş, Yerevan–Gorus–Laçın yolu nəzarətə götürülmüşdür.

Prezident İlham Əliyev Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı prinsipial mövqe ifadə etmişdir: "Azərbaycan heç vaxt öz ərazi bütövlüyünü pozulması ilə barışmayacaq, torpaqlarında ikinci erməni dövlətinin yaranmasına yol verməyəcəkdir. Ölkəmizin ərazi bütövlüyü tam bərpa edilməli, azərbaycanlılar əzəli yurdularına qayıtmalıdır". 2003-2018-ci illərdə ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqlarla yanaşı, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair mühüm qərarların qəbul edilməsinə nail olunmuşdur. BMT Baş Assambleyəsinin 60-ci (2006) və 62-ci (2008) sessiyalarının qəbul etdiyi "Azərbaycanın işgal edilmiş ərazilərində vəziyyət" adlı qətnamələrdə zəbt olunmuş Azərbaycan ərazilərində ermənilərin məskunlaşdırılması, orada yanğınlar törədilməsi faktları pişlənilmiş, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 nömrəli qətnamələrinin yerinə yetirilməsinin vacibliyi vurgulanmışdır. AŞPA-nın (1416 sayılı "ATƏT-in Minsk Konfransının məşğul olduğu Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişə", 2005), Avropa Parlamentinin ("Avropa İttifaqının Cənubi Qafqazda stratejiyasına dair tələb", 2010) qətnamələrində, Avropa İttifaqının "Şərq tərəfdəşliyi" Sammitinin Bəyannaməsində

(2017) və Avropa İttifaqı – Azərbaycan "Tərəfdaşlıq Prioritetləri" razılışmasında (2018), Qoşulmama Hərəkatı dövlət və hökumət başçılarının XVI (Tehran, 2012) və XVII (Marqarita, 2016) sammitlərinin, İƏT-in XI (Sene-qal, 2008) və XII (Misir, 2013) zirvə toplantılarının yekun sənədlərində, ECO-nun 13-cü sammitinin (İslamabad, 2017) yekun bəyanatında Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyinə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına hörmət ifadə edilmiş, münaqişənin məhz bu prinsiplər əsasında həllinin vacibliyi qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda, NATO-nun 2006-ci ildən bəri keçirilən zirvə toplantılarının, o cümlədən Nyuport (2014), Varşava (2016) və Brüssel (2018) sammitlərinin yekun kommunikelərində Cənubi Qafqazdakı münaqişələrin ölkələrin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və Helsinki Yekun Aktına əsaslanaraq həlli prinsipinin öz əksini tapması Azərbaycanın mənafeyinə cavab verir.

Prezident İlham Əliyevin milli məraqlara söykənən xarici siyaseti nati-cəsində Azərbaycan müstəqil mövqeyi ilə seçilən dövlət kimi tanınmış, onun beynəlxalq nüfuzu getdikcə yüksəlmişdir. 2011-ci ildə Azərbaycan 155 dövlətin dəstəyi ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilmiş, 120 dövlətin təmsil olunduğu Qoşulmama Hərəkatına üzv qəbul edilmişdir. 2019-2022-ci illər Azərbaycan Respublikasının Hərəkata sədrlik dövrüdür. Azərbaycan Avropa İttifaqına üzv olan 9 ölkə ilə strateji tərəfdəşliq əlaqələri qurmuş və müvafiq sənədlər imzalamışdır.

Prezident İlham Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin, dini etiqad azadlığının, konfessional və etnik rəngarəngliyin, multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin qorunub saxlanması və inkişafını təmin etmişdir. 2003-2018-ci illər ərzində ölkədə 220-dən çox məscid, kilsə, sinagog tikilmiş və ya bərpa olunmuşdur. Xüsusi dini-mənəvi və tarixi-mədəni əhəmiyyət kəsb edən Bibiheybət məscid-ziyarətgah kompleksində, Təzəpir, Əjdərbəy, İçərişəhər Cümə və Həzrət Məhəmməd məscidlərində təmir və yenidənqurma işləri aparılmışdır. Şamaxı Cümə məscidi və Gəncədə

"İmamzadə" dini-mədəniyyət abidəsi əsaslı bərpa edilmiş, Bakıda Qafqazın ən böyük məscidi olan Heydər Məscidi (2014), Hacı Cavad Məscidi (2018) və dağ yəhudiləri üçün sinagog (2011) tikilərək dindarların istifadəsinə verilmişdir. Hazırda ölkə ərazisində 2250 məscid, 14 kilsə, 7 sinagog sərbəst fəaliyyət göstərir.

Prezident İlham Əliyevin sərəncamları ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmış (2014), 2016-ci il Azərbaycanda "Multikulturalizm İli" elan edilmişdir. Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoq, tolerantlıq və humanitar əməkdaşlıq mövzusunda coxsayılı beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etmiş, bir sıra qlobal təşəbbüsler irəli sürmüştür. 2008-ci ildə Bakıda Avropa Şurasına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin toplantısına İslam ölkələri mədəniyyət nazirləri də dəvət edilmişdir. Həmin forumda Azərbaycan Prezidenti sivilizasiyalar, xalqlar və mədəniyyətlər arasında dialoq və əməkdaşlığın inkişafı naminə "Bakı Prosesi" təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir. Sonraki illərdə bu çərçivədə coxsayılı beynəlxalq tədbir və layihələr həyata keçirilmişdir.

Prezident İlham Əliyev gənclərin sosial, təhsil, karyera və mədəni inkişaf məsələlərinin həllini təmin etmək məqsədilə 2005-2021-ci illəri əhatə edən 3 dövlət programı təsdiq etmişdir. Eyni zamanda, "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Programı" çərçivəsində minlərlə gənc xarici ölkələrin qabaqcıl tədris ocaqlarında təhsil almağa göndərilmişdir. Ölkə gənclərinin elm, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrə yönəlmüş layihələrin reallaşdırılmasına kömək göstərilməsi, onların fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə 2011-ci ildə Gənclər Fondu yaradılmış, 2013-cü ildə gənclər üçün Prezident mükafatı təsis edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin qayğısı sayəsində ölkədə idman və bədən tərbiyəsi sahəsində sürətli inkişaf prosesi getmiş, böyük uğurlar əldə edilmişdir. Bakıda və bölgələrdə 43 Olimpiya İdman Kompleksi, xeyli sayda idman qurğuları, stadionlar və digər idman meydançaları tikilib istifadəyə verilmiş, mövcud idman

obyektləri yenidən qurulmuşdur. Azərbaycan idmançıları ildən-ilə öz nəticələrini yaxşılaşdırır, yüksək nailiyyətlər əldə edirlər. İdmançılarımız 2004-cü il Afina Olimpiadasında 5 medal (1 qızıl, 4 bürünc), 2008-ci il Pekin Olimpiadasında 6 medal (1 qızıl, 1 gümüş və 4 bürünc), 2012-ci il London Olimpiadasında 10 medal (2 qızıl, 2 gümüş, 6 bürünc), 2016-ci il Rio-de-Janeyro Olimpiya Oyunlarında isə 18 medal (1 qızıl, 7 gümüş, 10 bürünc) qazanmışlar. Sonuncu Olimpiya oyunlarında qazanılmış medalların sayına görə Azərbaycan dünyada 14-cü, Avropada 7-ci, MDB ölkələri arasında 2-ci, müsəlman aləmində isə 1-ci olmuşdur.

2015-ci ildə Azərbaycan tarixdə ilk dəfə keçirilən Avropa Oyunlarına ev sahibliyi etmişdir. 50 ölkəni təmsil edən 6 min idmançının iştirak etdiyi Oyunlarda komandamız ümumi hesabda 2-ci yeri tutmuş, 21-i qızıl olmaqla 56 medal qazanmışdır. 2017-ci ilin mayında Bakıda keçirilmiş IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarında isə Azərbaycan komanda hesabında 1-ci yerə çıxmışdır. 2016-ci ildən etibarən Bakıda hər il ümumi auditoriyası 500 milyon nəfərdən çox olan "Formula 1" yarışları təşkil edilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi inkişaf strategiyasını, çoxşaxəli islahatlar programını

yaradıcılıqla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan bir sıra qabaqcıl ölkələrin onilliklər boyu keçdiyi inkişaf mərhələsini sürətlə adlayaraq, postsovət məkanunda keçid dövrünü başa vuran ilk ölkə olmuşdur. Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkışaf Bankı Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlara yüksək qiymət vermişdir. Davos Dünya İqtisadi Forumunun hesablamalarına əsasən, Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətliliyinə görə dünya miqyasında 35-ci, ümumi infrastrukturun inkişafına görə isə 26-ci yerdə qərarlaşmışdır (2017). Forumun "İnklüziv inkişaf indeksi" adlı illik hesabatında (2017) Azərbaycan inkişaf etməkdə olan 80 ölkə arasında 3-cü yerə yüksəlmişdir.

Əslində, Azərbaycana gələn hər bir kəs mötəbər beynəlxalq təşkilatların hesabat və reytinqləri ilə tanış olmasa belə, təkcə paytaxt Bakı şəhərinə nəzər salmaqla son 15 ildə böyük bir sıçrayışın baş verdiyinə əmin ola bilər. Prezident İlham Əliyevin müəyyən etdiyi inkişaf konsepsiyasına əsasən 2003-2018-ci illərdə həyata keçirilən abadlıq və quruculuq işləri sayəsində Bakı dönyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə, regionun biznes və mədəniyyət mərkəzinə, cəlbedici turizm və istirahət məkanına çevrilmişdir. Şəhərin tari-

xi görkəmi müasir və zövqlü tikili-lərlə tamamlanmış, Bakının yeni simvol və rəmzləri olan Heydər Əliyev Mərkəzi, Bayraq Meydanı, "Alov qüllələri", "Baku Crystal Hall" və digər inşaat kompleksləri dönyanın memarlıq inciləri sırasına daxil olmuşdur. Şəhərin ictimai-mədəni və nəqliyyat-təsərrüfat infrastrukturunu müasir tələblərə uyğunlaşdırılmış, yeni küçə, körpü və yol ötürüçüləri tikilmiş, yaşıllıq və parklar salınmış, ekoloji şərait yaxşılaşdırılmış, dəniz-kənarı bulvar 3,5 kilometrdən 16 kilometrə qədər uzadılmışdır. Paytaxt ərazisindən çıxarılan sənaye müəssisələrinin yerində modern tipli şəhərsalma layihələri reallaşdırılmışdır.

Dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrində fundamental dəyişikliklərin baş verdiyi ötən 15 il ərzində Azərbaycan xalqı həmişə öz liderinə güvənmiş, ona ən güclü daYaq olmuşdur. Prezident İlham Əliyev respublikamızın sürətli inkişafından, qazanılan nailiyyətlərdən bəhs edərkən həmişə böyük fəxrə bildirir ki, bu uğurların əsasında məhz ölkədəki sağlam ictimai-siyasi mühit, xalqla iqtidarın birliyi dayanır. Şübhəsiz, bu cür qarşılıqlı inam şəraitində Prezident İlham Əliyev hələ uzun illər xalqı öz arxasında da-ha yüksək zirvələrə və böyük qələbələrə doğru aparacaqdır.

Qafqaz İslam Ordusu - 100

**Türkiyə Prezidenti
Rəcəb Tayyib Ərdoğan:**
“Qafqaz İsləm Ordusu-
nun və Azərbaycan
Ordusunun 1918-ci ildə
burada həyata keçirdik-
ləri əməliyyatlar o dövr-
də Azərbaycanın ərazi
bütövlüyünü təmin edə-
rək bugünkü müstəqilli-
yinin təməlini qoyub”

Prezident İlham Əliyev:
“Nuru paşanın,
Qafqaz İsləm
Ordusunun, bütün
qardaşlarımızın
qəhrəmanlığı,
dostluğu, qardaşlığı
unudulmazdır,
əbədidir, bizim
qəlbimizdə daim
yaşayacaqdır”

Bu il 100 illik yubileyinin qeyd edən Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhəri həm də öz tarixinin ən əlamətdar bir ilini yaşayır. Düz 100 il əvvəl - 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı tarixində ilk dəfə Azərbaycanın paytaxtı statusunu alaraq Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan milli ordु birləşmələrinin zəfərini bayram edib. Həmin gün indi yenidən təkrarlanır. Qardaşlığın, sədaqətin rəmzinə çevrilən bu zəfər bayramı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin "Bir millət, iki dövlət" kəlamının fəlsəfəsini yetərinçə aks etdirir və Azərbaycan-Türkiyə birliyinin, qardaşlığının sarsılmaz, həm də əbədi olduğunu göstərir. Azərbaycan və Türkiyənin 100 il əvvəl olduğu kimi yenidən Bakının mərkəzində hərbi parad keçirməsi isə bir daha sübut etdi ki, bu qardaşlıq bağlıları əbədidir, sarsılmazdır, daimidir. 100 il əvvəl Bakının qurtuluşunda Nuru Paşa iştirak edirdi, 100 il sonra artıq Türkiyə Cumhuriyyətinin prezidenti ən yüksək səviyyədə bu paradda iştirak edirdi.

**Prezident İlham Əliyev:
"Yüz il bundan əvvəl biz bir
yerdə idik, bu gün də biz bir yerdəyik"**

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev öz çıxışında bildirib ki, yüz il bundan əvvəl Nuru paşanın komandanlığı altında yeni yaradılmış Azərbaycan Milli Ordusu könüllülərlə birlikdə Bakını işgalçılarından azad etdi: "Biz bu ilin may ayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyini qeyd etdik. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması tarixi hadisə idi. İlk dəfə olaraq, müsəlman ələmində demokratik respublika yaradılmışdı. Biz fəxr edirik ki, bu respublikani yaradan Azərbaycan xalqı

olmuşdur. Ancaq gənc müstəqil Azərbaycan böyük çətinliklərlə üzləşmişdi. Azərbaycan hökuməti öz ərazisinə tam nəzarət edə bilmirdi. Bakı şəhəri və bir neçə başqa şəhər işgal altında idi. Azərbaycan hökuməti Gəncə şəhərində yerləşmiş və orada fəaliyyət göstərmışdı. Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəlməsi və Nuru paşanın rəhbərliyi altında Gəncədən Bakıya gəlməsi, bir neçə şəhərin azad edilməsi və sentyabrin 15-də siddətli döyüşlər nəticəsində Bakının azad edilməsi tarixi

hadisə idi. Qədirbilən Azərbaycan xalqı bunu heç vaxt unutmayacaq, şəhidlərin əziz xatirəsini daim öz qəlbində yaşadacaqdır”.

Bu gün Türkiyə- Azərbaycan əlaqələri ən yüksək zirvədədir

Azərbaycan Prezidenti qeyd edib ki, dünyada ikinci belə nümunə yoxdur ki, iki ölkə bir-birinə bu qədər yaxın olsun, bu qədər bir-birinə arxada yaşıq olsun: “Bizim birliyimiz bütün sahələrdə özünü bürüzə verir. Təkcə bu il Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanla mənim altı görüşüm olmuşdur - ikisi Azərbaycanda, ikisi Türkiyədə, ikisi isə beynəlxalq tədbirlər çərçivəsində. Bizim görüşlərimiz müntəzəm olaraq keçirilir və hər görüşün böyük əhəmiyyəti var. Siyasi əlaqələr bu gün ən yüksək zirvədədir. Biz uğurlu iqtisadi əməkdaşlıq edirik. Ticarət dövriyyəsi artır. Azərbaycandan Türkiyəyə, Türkiyədən Azərbaycana milyardlarla dollar həcmində sərmayə qoyulur. Biz birgə enerji-nəqliyyat layihələrini uğurla icra edirik. O layihələr ki, Avrasiyanın enerji və nəqliyyat xəritəsini yaradır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft-qaz kəmərləri, TANAP layihəsinin bu il istifadəyə verilməsi tarixi layihələrdir”.

Azərbaycan Prezidenti bildirib ki, yüz il bundan əvvəl Nuru paşanın Qafqaz İslam Ordusunun və Azərbaycan Milli Ordusunun birgə əməkliyati nəticəsində Bakı işgalçılardan

azad edildi: “Bir gündən çox davam edən şiddetli döyüslərdə bizim əcdadlarımız əsl qəhrəmanlıq, şücaət göstərmişlər. Onu da qeyd etməliyəm ki, bu tarixi zəfərdən iki gün sonra Azərbaycan hökuməti Gəncədən Bakıya gəlmış və Bakı Azərbaycan dövlətinin paytaxtı elan edilmişdir. Bizim qədim şəhərimiz, Azərbaycan xalqının qədim şəhəri Bakı öz əsl sahibinə qayıtmışdır. Nuru paşanın, Qafqaz İslam Ordusunun, bütün qardaşlarımızın qəhrəmanlığı, dostluğu, qardaşlığı unudulmazdır, əbədidir, bizim qəlbimizdə daim yaşayacaqdır”.

Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan: “Azərbaycan Türkiyədən sonra ən çox şəhidimizin olduğu ölkədir”

Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Azərbaycanın müstəqilliyi üçün canlarını fəda edən bütün şəhidləri ehtiramla yad edərək, bildirib ki, onlar fədakarlıqları və cəsarətləri ilə özlərindən sonra nəsildən-nəslə qururla xatırlanacaq şanlı bir dastan yazıblar, Türkiyə və Azərbaycanın əbədi qar-

daşlığının rəmzi olublar: "Biz dün-yanın 34 ölkəsində 78 şəhid məzarlığı olan bir ölkəyik. Türkiyə Azərbaycan uğrunda 1132 şəhid verib. Azərbaycan Türkiyədən sonra ən çox şəhidimizin olduğu ölkədir. Buradakı məzarlarda yanaşı uyuyan şəhidlərimiz, eyni zamanda, ölkələrimiz arasındakı birləşmə taleyin təmsilçiləridir. Türkiyə və Azərbaycan tarixi bir, mədəniyyəti bir, dili bir, dini bir iki qardaş ölkədir.

Böyük şair, mərhum Bəxtiyar Vahzadə bu birliyimizi belə gözəl ifadə edib:

*Bir ananın iki oğlu,
Bir amalın iki qolu.
O da ulu, bu da ulu,
Azərbaycan-Türkiyə.
Dinimiz bir, dilimiz bir,
Ayımız bir, ilimiz bir,
Eşqimiz bir, yolumuz bir,
Azərbaycan-Türkiyə.
Birdir bizim hər halımız,
Sevincimiz-mələləmiz.
Bayraqlarda hilalımız,
Azərbaycan-Türkiyə.
Ana yurda yuva qurdum,
Ata yurda köñüll verdim.
Ana yurdum, ata yurdum,
Azərbaycan-Türkiyə.*
Bəli, Türkiyə və Azərbaycanın birliyi bu misralarda təcəssüm edən qardaşlığın ən gözəl nümunəsidir.

**Nuru paşanın və
əsgərlərinin minlərlə
kilometr uzaqdan Bakıya
və Gəncəyə gəlmələrinin
səbəblərini dərk etmədən
Azadlıq meydanındakı bu
həmrəylik mənzərəsinin
mənasını anlaya bilmərik**

Türkiyə Prezidenti qeyd edib ki, bu gün həm Qafqaz İslam Ordusunun və azərbaycanlı qardaşlarımızın dillərdə dastan olan mübarizəsi ilə Bakının işgaldən azad olunmasının 100-cü ildönümünü qeyd edirik, həm də əziz şəhidlərimizin bizə emanəti olan "Bir millət, iki dövlət" deyə rəmzləşdiriyimiz qan qardaşlığımızı da dərk edirik: " 1918-ci il sentyabrın 15-də hazırda yaşadığımız ərazi-

lərdə baş verən müharibə, əsla, adı bir hadisə deyil. Bir əsr əvvəl burada aparılan mübarizə bizim qardaşlığımızın, dostluğunuzun, birlilik və bərabərliyimizin də rəmziidir. Tarixi bilmədən, bir əsr əvvəl Nuru paşanın və əsgərlərinin minlərlə kilometr uzaqdan Bakıya və Gəncəyə gəlmələrinin səbəblərini dərk etmədən Azadlıq meydanındakı bu həmrəylik mənzərəsinin mənasını anlaya bilmərik. Bundan bir əsr əvvəl qardaşlarımızın işgal altında çəkdiyi zülm elə bir həddə çatmışdı ki, Nuru paşa Gəncəyə gələndə azərbaycanlı uşaqlar hamisi bir ağızdan məmənunluqlarını belə ifadə etmişdilər:

*Qatar gəlib yan verir,
Gəncəliyə şan verir.
Gəncənin cavanları,
"Bakı!" deyə can verir.*

Azərbaycanın məşhur "Lalələr" mahnisinin kədərli hekayəsi də eyni şəkildə çəkilən əzabların və Qafqaz İslam Ordusunun qəblərdə yaratdığı sevinc hissini ifadəsidir".

Gəncə bölgəsinə hərəkət edən minlərlə əsgər başlarındakı qırmızı fəsləri və qotazları ilə uzaqdan gəlincik çəmənşarına bənzər bir mənzərə yaradırdılar. Gəlincik Azərbaycan dilində lalə deməkdir. Bəstəkar Telman Hacıyevin lalə ilə bağlı mahnisında şair hissələrini bu cür ifadə edib:

*Yazın əvvəlində Gəncə çölündə,
Çıxıblar yenə də dizə lalələr.
Yağışdan islanan yarpaqlarını,
Səriblər dərəyə, düzə lalələr.
Meylim üzündəki qara xaldadır,*

QAFQAZ İSLAM ORDUSU - 100

*Hicranın əlacı ilk vüsaldadır.
Nə vaxtdır aşiqin gözü yoldadır,
Bir qonaq gələsiz bizə lalələr.*

Nuru paşanın və Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya və Gəncəyə gəlişi azərbaycanlı qardaşlarımız arasında belə böyük həyəcana, belə böyük bir ümidi səbəb olub.

Qafqaz İslam Ordusunun və Azərbaycan Ordusunun 1918-ci ildə burada həyata keçirdikləri əməliyyatlar o dövrdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edərək bugünkü müstəqilliyinin təməlini qoyub.

**Azərbaycan kədərlənərsə
biz də kədərlənərik,
Azərbaycan sevinərsə,
biz də sevinərik.**

Azərbaycanın ən böyük problemi olan Dağlıq Qarabağ məsələsi bizim üçün də eyni dərəcədə ağırli problemdir. Türkiyə olaraq problemin həlli üçün Azərbaycanın göstərdiyi səyləri sonadək dəstəkləməyə davam edəcəyik. İllərdir vətən həsrəti ilə ömür sürən bir milyondan çox qardaşımızın intizarına artıq son qoymaq vaxtidır. Qardaş Azərbaycanın ərazilərinin 20 faizini işgal altında saxlayanların, bir milyondan çox qardaşımızın öz vətəninə qayıtmamasına mane olanların bizdən sərhədlərimizi açmağımızı gözlemələri əbəsdir. Türkiyənin bu məsələdə mövqeyi məlumdur, aydındır, dəqikdir. Əvvəla, bu məsələdə addım

atmalı olan tərəf işgalçılardır, bir milyon qardaşımızın qəlbini doğma vətən həsrəti ilə yandıranlardır. Əlbəttə, biz bütün qonşularımızla yaxşı əlaqələr qurmağı və davam etdirməyi arzu edirik. Amma Dağlıq Qarabağ probleminin həlli Ermənistanla əlaqələrimizin bərpasının ən vacib şərtidir. Bunu hamı bilməlidir. Bundan 26 il əvvəl Xocalıda, Dağlıq Qarabağda törədilmiş qətlialmlara görə məsuliyyət daşıyanların, qatilləri qəhrəman elan edənlərin bizə verə biləcəyi heç bir tarixi dərs yoxdur. Türkiyə əsgərləri bu gün burada Azərbaycan əsgərləri ilə çiyin-çiyinə bundan 100 il əvvəl birləddə qazanılan böyük qələbənin ildönümünü qeyd edirlər. Bu bayram gələcək nəsillərə ötürəcəyimiz ən böyük ərməgandır. Bir əsr əvvəl bu torpaqlarda minlərlə şəhidimizin qanı ilə yazılan dastanın unudulmasına və

unutdurulmasına qətiyyən imkan verməyəcəyik.

Hər iki ölkənin gənclərinin birləşdirilməzdən və bugünkü bayram tədbirindən nəticə çıxaracağınan inanıram. Bu fikirlərlə çıxışma yekun vuraraq, bu böyük qələbəni bizlərə ərməğan edən Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin və müstəqil Azərbaycanın Ordusunun bütün qurucularını, Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana göndərilməsini təmin edən Ənvər paşanı, bu qalib ordunun komandanı Nuru paşanı rəhmətlə yad edirik. Rabbim bizi şəhidlərimizin yolundan ayırmasın. Sizlərə də ehtiramımı bildirirəm. Bu böyük ildönümü münasibətlə həm Azərbaycan Respublikasının, həm Türkiyə Respublikasının, həm də türk millətinin hər bir fərdinin bayramını təbrik edirəm. Allah sizi qorusun.

Qafqaz İslam Ordusu və Bakının qurtuluşu 100

Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində Azərbaycanlıların və digər Türkдilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi (ATXƏM) və İSTAD-İstanbul Türkiyə-Azərbaycan Dərnəyinin təşkilatçılığı, Azərbaycan Mətbuat Şurası və Milli QHT Forumunun, Avrasiya Beynəlxalq Araşdırmaşalar İnstitutu İB-nin dəstəyi ilə 15 sentyabr Bakının erməni-bolşevik birləşmələrindən azad olunmasının 100 illiyinə həsr olunmuş "Qafqaz İsləm Ordusu və Bakının qurtuluşu - 100" mövzusunda konfrans keçirilib. Tədbirə Türkiyədən ölkəmizdə səfərdə olan qonaqlar da böyük heyatlə qatılıblar.

Tədbir iştirakçıları Azərbaycan və Türkiyənin ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşən şəhidlərimizin ruhunu yad ediblər. Azərbaycanlıların və digər Türkдilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzinin sədri İlham İsmayılov rəhbərlik etdiyi təşkilatın ənənəvi olaraq Bakının işğaldan azad edilməsinin il-dönümünü qeyd etdiyini vurğulayıb və bu tarixi hər il bayram kimi qeyd etməyin ATXƏM-in gündəliyinə da-xil olduğunu söyləyib. İlham İsmayılov 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ən ağır dönməmində Azərbaycana qardaş köməyinə gələn Qafqaz İsləm Ordusunun xilaskar missiyasını tarixi faktlarla təhlil edib. Azərbaycan-Türkiyə dostluq-qardaşlığına toxunan ATXƏM sədri qeyd edib ki, iki ölkə arasında münasibətlər hər zaman dünyaya örnek olub. İctimai Birlik sədri bildirib ki, XXI əsr türk əsrnidir deyənlər zamanında bunun konturlarını müəyyən ediblər və

bu gün biz mərhələ-mərhələ ona doğru irəliləyirik.

Azərbaycan Mətbuat Şurasının sədri Əflatun Amaşov da 15 sentyabr tarixinin əhəmiyyətindən danışır və bu günü bayram kimin xarakterizə edib. O, da Azərbaycan və Türkiyənin çətin günlərdə bir-birinə yardım etdiyini deyib və qarşılıqlı münasibətlərin, əlaqələrin hər ötən gün daha da inkişaf etdiyini söyləyib.

Tədbirdə çıxış edən millət vəkili, Beynəlxalq Avrasiya Araşdırmaşalar İnstitutunun sədri Qənirə Paşayeva bildirib ki, Nuri Paşa haqqında müstəqil Azərbaycanın vətəndaşı olaraq bizlərin danışması, yazması ona olan vəfa borcudur. Zamanında Azərbaycanı qurtarmağı qardaşlıq borcu bilən qəhrəman paşa mənəvi borcumuzu vermək həm də bir vicdan borcudur.

Türkiyənin Azərbaycandakı səfirinin birinci müavini Volkan Özkipper bildirib ki, 1918-ci ildə baş ver-

miş bu hadisəni qeyd etməyimiz bizim üçün çox önemlidir. 1915-ci ildə Çanakkala döyüşündə türklərlə bərabər azərbaycanlı qardaşlarımıza da şəhid olub. Üç il sonra - 1918-ci ildə azərbaycanlı qardaşlarımıza kömək lazım olduqda heç düşünmədən bu köməyi etdik. Tarixboyu azərbaycanlı qardaşlarımıza kömək lazım olanda müraciət gözləməmişik. Dostluğumuz, qardaşlığımız 100 illər keçəsə də, davam edəcək və daha da güclənəcək. Biz bu münasibətlərin güclənməsi üçün hər bir sahədə əlimizdən gələni etməyə hazırlıq.

Tarixçi alımlar Anar İsgəndərov və Nəsiman Yaqublu tədbir iştirakçılarına 1918-ci ildə erməni-bolşevik dəstələrinin Azərbaycanda törətdiyi qırğınlardan, Qafqaz İslam Ordusunun xalqımızı bu çətin vəziyyətdən xilas etməsindən söhbət açıblar.

Tədbirdə iştirak edən "Azəri-Türk" Qadınlar Birliyinin sədri Tənzilə Rüstəmxanlı çıxışa başlayaraq deyib ki, hər zaman gözümüzün önünə Şəhələr Xiyabanında uyuyan Nuri Paşanın 1100 əsgəri, Bakının qurtuluşu və son dönəmlər üzə çıxan türk şəhidlikləri gəlir: "Türk-İslam ordusu xilaskar ordu idi. Onlar Azərbaycana Türk olduğumuz üçün gəlmİŞdi. 1918-ci il 31 mart soyqırımı haqqında erməni, bol-

şevik zehniyyətinin tör-töküntüləri olan yazarlar "Türk-İslam ordusu işgalçı olub" deyirlər. Necə ki, Türkiyədə BDP-dən olan bir millət vəkili "Ənvər Paşa soyqırımcı, qatildir" deyə yazır. Bu tip adamlar hələ də içimizdə var. Bu tədbirlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o cür düşünən insanların qarşısında Azərbaycan və Türkiyə olaraq birlikdə dayana bilək. Biz deyirik ki, Nuri Paşaya Azərbaycanın ən görkəmli yerində heykəl qoyulsun. Çox təəssüf ki, bu olmadı. Ümid edirdik ki, bu təklifimiz Bakının qurtuluşunun 100 illiyində olacaq, nədənsə baş tutmadı. Əminəm ki, prezidentimiz İlham Əliyev canikönüldən bunu istəyər. Çünkü o hər zaman Türkiyənin yanında olub. Nuri Paşaya heykəl qoyulmasına icazə verməyənlər erməni, rus, bolşevik, işgalçı zehniyyətinin tör-töküntüləridir. Biz bu tip insanlardan yaxında qurtulacaqıq. Onda Azərbaycanla Türkiyə daha da yaxın olacaq"

İstanbul Türkiyə-Azərbaycan Dərnəyinin sədri Səfər Karakoyunlu da çıxışında iki ölkə arasında mövcud olan dostluq, qardaşlıq əlaqələrindən danışır. İSTAD sədri Qafqaz İslam Ordusunun komandani, eyni zamanda Türkiyə və Azərbaycanın milli qəhrəmanı Nuri Paşanın Bakıda və

Gəncədə abidəsinin ucaldılmasını da arzu etdiklərini bildirib. İSTAD sədri həmçinin təklif edib ki, həm Bakı, həm də Gəncədə uyğun olan mərkəzi küçələrdən birinə Nuru Paşanın adı verilsin: "Bununla yanaşı biz təklif edirik ki, Türkiyə və Azərbaycan arasında mövcud olan qardaşlıq, dostluq əlaqələrinin daha da qüvvətli olması üçün müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı səfərlər təşkil edilsin".

Milli QHT Forumunun rəhbəri Rauf Zeyni istər 15 sentyabr tarixinin, istərsə də ona aparan yolen bir iibrət səhnəsinə şahidlik etdiyini dilə gətirib. Bu səhnənin ortaq türk mənafələrini rəhbər tutduğunu vurgulayan R.Zeyni belə önemli hadisələrin bütövlükdə türk dünyasına çatdırılması istiqamətində işlərin aparılmasının zəririliyini vurgulayıb.

«Şərq» qəzetiinin baş redaktoru Akif Aşırılı Qafqaz İslam Ordusunun fəaliyyətinin Azərbaycan və Türkiyənin müstərək hərb tarixinin şanlı səhifəsi kimi dəyərləndirib. 100 illik tarixin bir sıra maraqlı məqamlarına diqqət çəkən baş redaktorun Qafqaz İslam Ordusu barədə söylədikləri fikirlər məraqla qarşılıanıb.

Tədbirdə Nuru Paşanın qardaşı Ənvər Paşanın nəticəsi Arzu Erdoğan da iştirak edib. Arzu xanım ailə adından təşkilatçılara təşəkkür edib, bu cür tədbirlərin yeni nəslin yetişməsində müsbət amil olduğunu qeyd edib.

İSTAD ağsaqqallar şurasının sədri Bahaddin Miral, araşdırmaçı-jurnalist Azər Həsrət, millət vəkili Sona Əliyeva və digər ziyallar da 15 sentyabr tarixinin əhəmiyyəti, Türkiyə-Azərbaycan dostluq və qardaşlığından bəhs ediblər. Qeyd edək ki, tədbir daha sonra Rəşid Behbudov adına Mahnı Teatrında “Qafqaz İslam Ordusu və Bakının qurtuluşu -100” adlı ədəbi-bədii tədbirlə davam edib.

Birlik

"Milli Azərbaycan qüvvələri onların köməyinə gələn qardaş Türkiyə qüvvələri ilə birlikdə düşmən istilası altında olan Bakını əsililikdən xilas etmiş və bu surətlə yeni Türk tarixində silinməz iz buraxan Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasını felən təmin etmiş, fikrən də əbədiləşdirməyə vəsilə olmuşdur!"

Məhəmmədəmin Rəsulzadə

Yüz il önce

Bakının qurtuluşu

Yüz il önce Bakıda vəziyyət

1918-ci ildə Azərbaycanın siyasi mərkəzi olan Bakı şəhəri özünü Sovet Rusiyasının idarəetmə orqanı kimi qələmə verən Bakı Sovetinin hakimiyyəti altında idi. Bakı Sovetinin qarşısına qoyduğu əsas məqsəd öz hakimiyyətini ölkə ərazisində tama-mılə möhkəmlətməkdir. Bunun yolu isə yerli türk əhalini kütləvi şəkildə qırmaqdan keçirdi. 1918-ci il Mart soyqırımı nəticəsində bolşeviklər Bakıda hakimiyyəti ələ keçirərək şəhərdə möhkəmləndilər. Rusyanın Güney Qafqazda gerçəkləşdirdiyi planla aprelin 25-də Bakı Xalq Komissarları Soveti (BXKS) yaradıldı. BXKS Azərbaycanın siyasi mərkəzində qurulmuş, Bakı valiliyini Rusyanın tərkib hissəsi sayan şovinist ermənilərdən və rus bolşeviklərdən ibarət işgalçi bir idarəcilik sistemi idi. Burada Leninin şəxsi göstə-

rişləri ilə hərəkət edən erməni Şaumyan eyni zamanda həm BXKS-nin sədri, həm də xarici işlər komissarı vəzifələrini daşıyırırdı.

Bu dövrdə BXKS Moskvanın göstərişi ilə Azərbaycanın sərvətlərini talamaq üçün neft sənayesini milliləşdirdi və Bakı neftini Rusiyaya göndərdi. 1917-ci ilin noyabrından 1918-ci ilin martınadək Rusiyaya 4 milyon 313 min pud neft daşındığı halda, 1918-ci il aprelin başlangıcından iyulun sonuna dək 80 milyon 25 min pud neft göndərilmişdi. "Rusiyaya yardım" adı altında bu ölkəyə Bakıdan və Azərbaycanın qəzalarından 700 min pud pambıq, 100 min pud quru balıq xeyli miqdarda düyü, duz və s. yola salılmışdı.

Bakı Soveti Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi Bakı Şəhər Dumasını buraxdı, Zaqqafqaziya xalqlarının ortaqp parlamenti olan Seymi əksinqilibi qurum elan etdi, çünki Seym Leninin Şaumyan'a verdiyi Qafqaz komis-

sarı mandatını tanıtmamışdı. BXKS-ni hərbi-siyasi cəhətdən gücləndirməyə çalışan Rusiya Bakıya 5 min tūfəng, 2 milyon patron, 35 pulemyot, 4 zirehli

YADDAŞ

Həbib bəy Səlimov

avtomobil, 13 təyyarə göndərdi. BXKS ordusunun erməniləşdirilməsi prosesi başa çatdırıldı.

1918-ci il mayın 1-də "Bakı Sovetinin Əxbarı" qəzetiin 81-ci sayında "Bakı Xalq Komissarları Sovetinin 1 May bəyannaməsi" dərc edildi. Bəyannamədə BXKS-in Ümumrusiya Xalq Komissarları Sovetinin bütün dekret və sərəncamlarını yerli şəraitə uyğun həyata keçirəcəyi və BXKS-nin Fəhlə, Əsgər, Matros Deputatları Soveti qarşısında cavabdeh olacağı göstərilirdi. Ümumrusiya

mərkəzi hakimiyyəti ilə möhkəm əlaqə yaratmağı özünün əsas vəzifələrindən biri sayan BXKS hakimiyyətin qarşısında duran vəzifələri müəyyənləşdirirdi. Bu vəzifələrin gerçəkləşdirilməsi üçün güclü ordu yaratmaq lazımdı. Azərbaycanın Şamaxı, Lənkəran, Quba və b. yaşayış məntəqələrində türk-müsəlman əhaliyə qarşı həyata keçirilmiş kütləvi qırğınlar bəyənilir, "qalibiyətlə başlanmış vətəndaş müharibəsini davam etdirmək" nəzərdə tutulurdu.

BXKS Bakı fəhlələrini ona "fəal və mütəşəkkil kömək" göstərməyə çağırır, bununla məsuliyyəti həm də fəhlə sinfinin üzərinə qoyur, "səhvərin və uğursuzluqların tamamilə təbii və labüb" olduğunu bəyan edərək, fəhlələrin hakimiyyətlə birlikdə "ümumi məsuliyyət" daşıdığını vurgulayırdı. Şaumyan yazdığı bu bəyannaməni özü və başqa komissarlar imzalamışdır. Bəyannamə açıq-aydın göstərirdi ki, Bakı Sovetini birbaşa Rusiya Azərbaycanın işgali üçün yaradıb, bunun üçün isə mart və aprel ayında yerli türk xalqının soyqırımına məruz qalmasını planlaşdırıb.

BXKS Gəncəyə hücum edərək Azərbaycan Cümhuriyyətini devirmək isteyirdi. Ancaq iyunun 27-si ilə iyulun 1-i arasındaki 4 günlük gərgin vuruşma nəticəsində Qafqaz İsləm Ordusu BXKS qoşunlarını məğlub edərək Bakı istiqamətində yürüşə başladı.

Nuru Paşa

Bakının müdafiəsini təşkil edə bilməyən BXKS 1918-ci il iyulun 31-də istəfa verdi. Avqustun 1-də onu əvəz edən "Sentrökəsp Diktatürü" Bakıda hakimiyyəti zorakı yolla zəbt etmiş Bakı Sovetinin rəhbərlərini dövlət əmlakını mənimsədiyi üçün həbs etdi. Qafqaz İsləm Ordusu sentyabrın 15-də Bakını azad edən zaman həbsdə olan Bakı Soveti rəhbərliyi Bakını tərk etməyə çalışdı. Eserlərin həbs etdiyi Bakı Soveti rəhbərliyi Türkmenistana aparılaraq sentyabrın 20-də Ağcaqum çölündə güllənləndi.

Osmanlı ilə müqavilə

Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti Gəncəyə gəldikdən sonra növbəti hədəfi ölkənin işgal altındakı bir nömrəli strateji əhəmiyyətli şəhəri Bakını azad etmək, paytaxtı oraya

Nuru paşa Gəncədə

köçürməkdi.

4 haziran 1334-cü (4 iyun 1918-ci) ildə Batumda "Səltənəti-Səniyyeyi-Osmaniyyə ilə Azərbaycan Hökuməti-Cümhuriyyəsi beynində münəqid mühadənət Müahidənamə-si" imzalandı. 11 maddəlik bu sənədi Osmanlı tərəfdən ədliyyə naziri və Dövlət Şurası rəisi Xəlil [Menteş] bəylə Qafqaz Cəbhəsi Osmanlı Orduları komandanı fəriq (general) Mehmet Vəhib [Kaçı] paşa və Azərbaycan tərəfdən Milli Məclis (Milli Şura) rəisi Məhəmmədəmin Rəsulzadə ilə xariciyyə naziri Məhəmmədhəsən Hacinski imzaladılar. Müahidənamənin 4-cü maddəsində yazılmışdı:

"Azərbaycan Hökuməti-Cümhuriyyəsi tərəfindən tələb vüquunda

hökuməti-Osmaniyyə intizam və asayışı-daxilinin təmin və iadəsi üçün lədə-l-icab silah qüvvətiylə müavinətdə bulunacaqdır".

Bu maddəyə əsasən, Mürsəl [Bakı] paşanın komandanlığı altında Beşinci Qafqaz diviziyası Azərbaycana göndərildi. Həmin diviziya ilə general-leytenant Əli ağa Şıxlinski-nin komandanlığında Azərbaycan hərbi qüvvələri Qafqaz İslam Ordu-su adı altında birləşdirildi, Osmanlı hərbiyyə naziri Ənvər paşa Orduya rəhbərliyi öz qardaşı Nuru [Killigil] paşaya tapşırıldı.

Ordu bu cür formalasdıqdan sonra son hədəf Bakı olmaqla, bolşeviklərin işğalı altındakı ərazilərə yürüş başlandı. Ordu Qaraməryəm, Kürdəmir, Şamaxı, Binəqədi döyüslərin-

də qələbə qazanaraq bolşevikləri bütün cəbhə boyu geri oturdu.

Bu dövrde Sentoasper Diktatura-sının da həyata keçirdiyi siyaset mahiyətcə Bakı Xalq Komissarları Sovetinin kimi Azərbaycana qarşı idi, çünkü Bakı neftinə sahib çıxmış, Xəzər dənizini əla keçirmək, Mərkəzi Asiyaya gedən yola nəzarət etmək niyyəti güdən bu hökumət ermənilərə və başqa qüvvələrə arxalanırdı. Bakını öz əlində saxlamaq üçün Diktatura İranda yerləşən, L.Denstervillin komandanlığı altındaki ingilis qoşunlarını 1918-ci ilin avqustunda buraya dəvət etdi.

Qafqaz İsləm Ordusu (QİO) 5 avqust 1918-ci ildə Şərqi cəbhəsi komandanı Mürsəl paşanın rəhbərliyi altında Qurd qapısı istiqamətindən Bakıya doğru hücuma keçdi. Hücumun başlıca zərbə qüvvəsini QİO hissələrinin Şimal qrupu təşkil edirdi. Azərbaycan hərbi qüvvələrinin üstünlük təşkil etdiyi Cənub qrupu isə Puta - Ələt arasında yerləşdi. Polkovnik Həbib bəy Səlimovun ko-

mandanlığındakı bu qrupa Xəzərsahili ərazilərin və Bakıya aparan yolların təhlükəsizliyini təmin etmək tapşırılmışdı. Avqustun 5-nə planlaşdırılan döyüşdə QİO qüvvələri, qarşısına qoyduğu vəzifələri yerinə yetirə bilmədi, çünki general Denstervillin rəhbərliyi altında Bakıya gəlmış ingilis hərbi hissələri ilə möhkəmləndirilmiş Sentrokaspi qoşunu, habelə onun köməyinə yetişən Bakı Kommunasına sadıq qüvvələr QİO hücumunun qarşısını ala bildi. Bu uğursuzluğun nəticələrini incəliklə təhlil edərək gərəkli tədbirlər görən Qafqaz İslam Ordusu 14 sentyabr səhər tezdən Şubani dağlarından enərək Yasamal yamaclarına çıxdı və əl bombaları ilə düşməni məhv edib şəhərin girişində dayandı.

Bakı xilas edildi

Sentyabrin 15-də Bakıya həllədici hücum başlandı. Həmin gün ingilis qoşunları Bakını tərk etməyə məcbur oldu. General Denstervillin Bakı missiyası uğursuzluqla nəticələndi.

Yaritmazlığına görə İngiltərə hakimiyyəti onu vəzifəsindən götürdü, ordusunu isə buraxdı. Britaniya Müdafiə Nazirliyinin gizli göstərişinə görə onun hərbi hissələri Bakını tərk edərkən neft kəmərini dağıtmalı və neft anbarını partlatmalı idilər, ancaq onlar təcili qaçmağa məcbur olundularına görə bu əmri yerinə yetirməyə vaxt tapa bilməmişdilər.

36 saatlıq qanlı vuruşdan sonra ağ bayraqlı avtomobildə İran konsulu ilə bərabər döyüş yerinə gələn düşmənin qərb cəbhəsi üzrə erməni komandiri şəhəri təslimə hazır olduğunu bildirdi.

Sentyabrin 15-də Qafqaz İslam Ordusu Bakı şəhərini işgalçılardan tamamilə təmizləyərək şəhərə daxil oldu.

Bakının azad edilməsi əməliyyatında 17 erməni, 9 rus və 10 gürcü zabiti ilə birlikdə 1.151 erməni, 383 rus, 4 ingilis və 113 başqa millətlərə mənsub əsgər əsir alındı. Bakı uğrunda döyüşlərdə düşmənin 800-1000 canlı qüvvəsi məhv edildi.

DILQƏMƏHƏMƏD

Denstervill xatirələrində yazır ki, *"Türk topçuları çox dəqiqliklə atəş açırdılar. Onların atəşi Bakıdakı memarlıq abidələrinin heç birinə ziyan vurmadı".*

Sentyabrin 16-da qələbə münasibətilə Qafqaz İslam Ordusu hissələrinin Bakı ətrafında paradi keçirildi. Paradda Nuru paşa, Xəlil paşa, Əli ağa Şixlinski, Həbib bəy Səlimov,

Azərbaycan hökumətinin üzvləri, bu qələbəni sevincə qarşılıyan Bakı və ətraf kəndlərin sakinləri iştirak edirdilər. Paraddan sonra dövlət qurumlarının təmsilçiləri və yerli sakinlər qoşun bölmələrinin müşayiəti ilə Bakıya daxil oldular.

Bakının azad edilərək müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni paytaxtına çevrilməsi ilə bağlı hökumət başçısı Fətəli xan Xoyski öz minnətdarlıq və təbrikini Nuru paşa bu söz'lərə bildirdi:

“...Komandanız altında bulunan casur türk əsgərlərimiz tərəfindən Azərbaycanın paytaxtı olan Bakının düşməndən təmizlənməsi münasibatla millətim zati-həmiyyəti-pərvəranələrinizə və dünyanın ən casur və soylu əsgəri olan türk oğullarına minnətdar olduğunu ərz etməklə iftixar edərim”.

Qələbə münasibətilə isə Ənvər paşa o zaman İstanbulda olan Məhəmmədəmin Rəsulzadə'ni təbrik etdi. Rəsulzadə bu barədə yazır:

“O zaman biz İstanbulda idik. Mərkəzi Avropa dövlətlərinin iştirakı ilə toplanacaq konfransda iştirak üçün digər Qafqaz Cumhuriyyətləri ilə bərabər Azərbaycan Cumhuriyyətini təmsil edən Heyəti-Mürəkkəsənin rəisi idik. O dövrün hərbiyyə naziri və Başkomandan vəkili olan Ənvər paşa həzırları telefon etdi:

“Əmin bəy, Bakı alındı!. Bu qısa xəbərin məndə doğurduğu təsiri qabil deyil, təsvir edə bilmirəm. O təsiri hələ unuda bilmirəm”.

1919-cu ildə Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə 15 sentyabr – Bakının qurtuluşu günü qeyri-iş günü elan olundu.

Türklərin gedişi

1918-ci ilin payızı I Dünya müharibəsində mütəffiq olan Osmanlı və Almaniya dövlətləri üçün məglubiyətlə yadda qaldı. 30 oktyabrda Osmanlı hakimiyyəti Mudros müqaviləsinin ağır şərtlərini qəbul etməli oldu. Bu müqavilə Azərbaycan üçün də Türkiye qədər ağır və mənhus idi, çünkü imzalanmış barışığın 11-ci maddəsinə əsasən, Osmanlı Ordusu tezliklə Qafqazı tərk etməli idi. Antanta Osmanlı hərbi qüvvələrinə Bakını bir həftədən gec olmamaqla, Azərbaycandan isə bir ayı ötməməklə çıxməq ultimatumu vermişdi. 15-ci maddəyə görə isə, həm Türkiyənin nəzarətində olan Zaqafqaziya dəmiryolu Antantanın nəzarətinə verilirdi, həm də Türkiyə Antantanın Bakını tutmasına etiraz etməməli idi.

Bu müqavilə ilə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və əhalisinin taleyi yenidən təhlükə qarşısında qalmışdı, çünkü Osmanlı ordusu çəkildiyi zaman Azərbaycanın hələ əhalisini

və torpağını qoruya biləcək güclü dövlət qurumları və hərbi qüvvələri mövcud deyildi.

İstanbulda olan Azərbaycan Cümhuriyyətinin Böyükəlçisi Ə.b.Topçubaşov Mudros müqaviləsinin Azərbaycana aid hissəsi ilə bağlı 4 noyabrda Osmanlı dövlətinin xarici işlər nazirinin müavini R.Hikmət bəyə etiraz notası verdi. Notada bu da göstərilirdi ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin dəmiryolları əsla 15-ci maddənin subyekti ola bilməz: *“Müstəsna şəkildə Azərbaycan Cümhuriyyətinə məxsus olan dəmiryollarının xarici dövlətə güzəştə gedilməsi beynəlxalq hüquqla bir araya siyışmir”*. Xarici işlər naziri Mustafa Rəşad bəy bu notaya yazdığı cavab məktubunda Türkiyənin bu məsələdə heç bir beynəlxalq hüququ pozmadığını aydınlaşdırıldı.

Azərbaycan xalqı xilaskar Osmanlı əsgərlərini böyük ehtiramla yola saldı. Noyabrın 10-da Azərbaycan hökuməti Nuru paşanın şərəfinə təntənəli ziyafət verdi. Ziyafətdə Azərbaycanın 400 nəfər ən seckin şəxsi iştirak edirdi...

Qafqaz İsləm Ordusu Bakıda qısa müddətdə olsa da, Məhəmmədəmin Rəsulzadənin də qeyd etdiyi kimi, türklər 28 mayda istiqlaliyyətini elan etmiş Azərbaycanın müstəqilliyini felən də təsdiqləmiş oldu.

Azərbaycanlıların və digər Türkdilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzinin (ATXƏM) sədri, Azərbaycan Mətbuat Şurasının İdarə Heyətinin üzvü İlham İsmayılovun "Ölkə.Az" xəbər portalına müsahibəsi:

- İlham müəllim, Qafqaz İslam Ordusunun Bakını işğaldan azad etməsinin 100 illik yubileyinin təntənəli qeyd edilməsi təklifini ən birinci qaldıran şəxslərdən biri sizsiniz.Bakının işğaldan azad edilməsinin 100 illik yubileyi necə keçirildi?

- Bilirsiniz ki, bu il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) 100 ili tamam oldu. Möhtərəm Prezident İlham Əliyev də AXC-nin 100 illik yubileyinin təntənəli şəkildə qeyd olunması barədə müvafiq sərəncam imzalayıb.Bu Sərəncam qarşımızda mühüm vəzifələr müəyyənləşdirdi.Qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması bütövlükdə Şərqi aləmi üçün müstəsna hadisədir.Tanrı bizə o xoşbəxtliyi nəsib edib ki, biz Şərqdə ilk demokratik respublikani, parlamenti quranların varisləriyik.Biz bununla fəxr edirik.Elə etməliyik ki, bu irsə varisliyimizi əməli nümunələrdə göstərək.

Düşünürəm ki, həm cənab Prezidentin Sərəncamı, eləcə də keçirilən və gələcəkdə keçiriləcək digər tədbirlər cəmiyyətimizdə Xalq Cümhuriyyətinə, onun liderlərinə vahid münasibətin formallaşmasına mü hüüm töhfə verəcəkdir.Bu, son dərəcə vacibdir. Çünkü indiyədək hələ də Cümhuriyyət liderlərinin tariximizdə oynadığı rola mübahisəli yanaşınlar var. Əlbəttə, istənilən prosesə münasibətdə elmi mübahisələr hər zaman ola bilər. Ancaq belə mübahisələr sərf elmi mahiyyət daşımmalıdır, siyasi konyukturadan uzaq olmalıdır.

Mən əminəm ki, dövlət rəhbərliyinin Cümhuriyyətin tariximizdəki

100 il əvvəl Nuru Paşa da bunu arzu edirdi

Əgər Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycana köməyə gəlməsəydi və Bakını azad etməsydi, bu gün nə müstəqil Azərbaycan dövləti, nə də bu xalq olmayıacaqdı.

rolunu fundamental qiymətləndirməsi həm bu istiqamətdəki mənasız ritorikanı aradan qaldıracaq, həm də Cümhuriyyət dövrü tarixinə vahid münasibətin formallaşmasında həlli-dici rol oynayacaq.

Eyni zamanda 2018-ci ildə Azərbaycanda "Cümhuriyyət ili" elan

edilib. Bu il ərzində Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi ilə bağlı bir sıra əhəmiyyətli tədbirlər keçirilib. Bunnuların arasında möhtəşəm hərbi paradların keçirilməsini xüsusi qeyd etmək lazımdır.Bu silsilədən olan tədbirlərdən biri də sentyabrın 15-də "Azadlıq" meydanında Bakının azad

MÜNASİBƏT

edilməsinin 100 illiyi münasibəti ilə təşkil olunan hərbi parad oldu.Bu paradda Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri cənab İlham Əliyev və Rəcəb Tayyip Ərdoğanın da iştirakı tarixi hadisə idi.Düşünürəm ki, birgə hərbi paradın keçirilməsi Nuru Paşanın və onunla bərabər Bakını işğaldan azad etmək üçün döyüşən döyüşçülərin ruhuna ən böyük hörmət idi.Hər birimiz bunu arzu edir-

dik və şükürlər olsun ki, bu reallaşdı. Artıq dünya da gördü ki, Azərbaycan və Türkiyə 100 il əvvəl necə bir olubsa, bu gün də bu birlik uğurla davam edir.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan həqiqətlərinin təbliğ olunmasında, diaspora təşkilatlarının inkişaf etdirilməsində də böyük işlər görüb. Odur ki, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar da İlham Əliyevi özlərinin

nativsiz lideri görür, onun apardığı siyasi kursu birmənali olaraq dəstəkləyirlər.

Cox təəssüf ki, Azərbaycan 70 il Sovet İttifaqının tərkibində olduğu dövrlərdə Nuru Paşa və onun başçılığı etdiyi Qafqaz İslam Ordusu ilə bağlı insanlarımıza məlumat verilməsi, bu tarixdən bəhs edilməsi yasaqlanmışdı. Ancaq bütün qadağalar baxmayaraq, Azərbaycan xalqı bu tarixi unutmurdu.

Sovet İttifaqı dövründə Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycan əhalisinə "istilaçı" kimi təqdim və təbliğ olunurdu.Ancaq Azərbaycan xalqı Qafqaz İslam Ordusunun xilaskar ordu olduğunu gözəl bilirdi.Ona görə də Nuru Paşa və Qafqaz İslam Ordusu azərbaycanlıların qəlbində daim yaşıdı.Yəni, Sovet İttifaqı 70 ildə bu tarixi azərbaycanlıların içindən silə bilmədi.

Yaxşı yadına gəlir, mən Nuru Paşa, Ənvər Paşa, Tələt Paşa haqqında fikirləri ilk dəfə babamdan eşitmışdım.Çünkü babam Cəlil İsmayılov onlarla birgə döyüslərdə iştirak etmişdi.Babam onların Azərbaycana böyük yardımalar etdiyini və azərbaycanlıları qırğınlardan xilas etdiyini deyirdi.Sonrakı dövrlərdə mən də dərk etdim ki, doğrudan da Qafqaz İslam Ordusu olmasayı, ermənilər azərbaycanlılara qarşı daha çox kütləvi qırğınlar törədəcəkdir. Baxmayaraq ki, 1918-ci ilin 28 may tarixində Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti öz müstəqilliyini elan etmişdi. Ancaq dövlətin gücü yox idi.Hətta, Xalq Cumhuriyyətinin pulu olsayıdı belə, hərbçilər yetişdirməyə və Milli Ordunu formalasdırmağa zaman lazımdı. Bütün bunları nəzərə alan Xalq Cumhuriyyəti Osmanlı hökumətinə müraciət etdi. Azərbaycanlıların dar gündə olduğunu görən Osmanlı rəhbəri Nuru Paşanı kömək üçün Azərbaycana göndərdi. Əgər Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycana köməyə gəlməsəydi və Bakını azad etməsydi, bu gün nə müstəqil Azərbaycan dövləti, nə də bu xalq olmayıacaqdı.Çünkü həmin dövrdə erməni-bolşevik birləşmələri müsəlman və türk əhalisi olan azərbaycanlıları kütləvi soyqırıma məruz qoyurdu.Bizim ən çətin vaxtimızda

MÜNASİBƏT

qardaş Türkiyə köməyimizə gəldi və işgalçları süquta uğradı.

1920-cu ildə bolşeviklər bizi işgal edən zaman artıq Azərbaycan 15 respublikadan biri kimi SSRİ tərkibinə daxil edilmişdi. 1991-ci ildə də məhz buna görə biz müstəqilliymizi əldə edə bildik. Əgər 1918-ci ildə Nuru Paşa Bakını işğaldan azad etməsydi və Xalq Cümhuriyyəti yaranmasayıdı, Bakını Rusiyaya bağlı əyalət mərkəzi edəcəkdilər. Bununla da Azərbaycanın 1991-ci ildə müstəqilliyini qazanması çox çətin olacaqdı. Biz bütün bunlara görə Nuru Paşa, Qafqaz İslam Ordusuna borçluyuq. Cənab Prezident də çox doğru olaraq bu günlüğü müstəqil Azərbaycan Respublikasını Xalq Cümhuriyyətinin varisi adlandırır. Həqiqətən də Qafqaz İslam Ordusu gəlməsəydi, Xalq Cümhuriyyəti olmayıacaqdı, elə kağız üzərində adı qalacaq, dağlılıq gedəcəkdi. Yəni, Xalq Cümhuriyyətinin Nuru Paşanın yardımını olmadan fəaliyyəti mümkün deyil idi.

Ötən əsrin 90-ci illərində Sovet İttifaqının dağılması prosesini orta nəslin nümayəndələri yaxşı xatırlayırlar. Oxsar hadisələr Çar Rusiyası dağılan zaman da baş verirdi. SSRİ dağılan zaman olduğu kimi, Çar Rusiyası dağılan zaman da ermənilər vəziyyətdən sui-istifadə edərək Azərbaycan əhalisinə hücumlar və plan quraraq torpaqları işgal etməyə başladılar. Necə ki, ermənilər 1915 və 1918-ci illərdə Azərbaycanın ayrı ayrı bölgələrində soyqırımlar törədirdilər. 1988-1993-cü illərdə də ermənilər təkrar Xocalıda və digər rayonlarımızda soyqırımlar törədilər. Yüz il əvvəl daha dəhşətli idi. Çünkü o dövrdə indiki kimi informasiya yayılması imkanları yox idi və xəbərlər gec yayılırdı.

"100 il əvvəl Azərbaycanın xoşbəxtliyini Rusiyada görmək istəyənlər məhz ilk repressiyaya məruz qalanlar olub"

- Bəzi millət vəkilləri və ziyalılar Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana heç də kömək etmək üçün gəlməməsini iddia edirlər. Bu cür fikirlərə münasibətiniz necədir?

- Doğrudur, bəzi adamlar Qafqaz İslam Ordusunun və Nuru Paşanın Azərbaycan üçün rolunu zəiflətməyə çalışırlar. Onların Azərbaycana etdiyi yardımları inkar etmək mümkün deyil. Bu tarixdir.

Təbii ki, biz Azərbaycan Milli Ordusu ilə qürur duyuruq. Ancaq 1918-ci ildə Milli Ordumuz ola biləməzdi. Əgər doğrudan da Milli Ordumuz var idisə, bəs qırğınların qarşısını niyə almırı? Bakı və digər şəhərlərimizdə insanları kütləvi şəkildə öldürürdülər. Bakı küçələrində qan su yerinə axırdı. Bəs harada idi həmin Milli Ordu?

O dövrdə pərakəndə milli özünü-nümüdafia dəstələri var idi. Həmin dəstələr də nəyə gücləri çatırdisa, onu da edirdilər. Ancaq onlar nizami Milli Ordu deyildi. Bilirsiniz, bu cür fikirlərlə bəzi şəxslər cəmiyyəti çəşdirir. Bununla da heç nəyi sübut etmək mümkün deyil. Əgər onlar bu-nu kiməsə xoş görünmək üçün deyirlərsə, bu da çıxış yolu deyil. Bu gün Rusiyadan olan alımlar belə gəlib baxıb etiraf edirlər ki, bəli, doğrudan da erməni-bolşevik dəstələri Bakıda qan töküblər. Həmin adamların özləri belə keçmişdə törədilənlərə nifrat edirlər. Bu səbəbdən də Nuru Paşa və Qafqaz İslam Ordusunu aşağlayan fikirlər səsləndirən şəxslər kimə yarınmaq istəyirsə, onlar heç zaman istəklərinə çata bilməyəcək. Onlar bilsinlər ki, 1918-1919-cu illərdə bolşeviklərin gəlməsini alqışlayanlar və Azərbaycanın xoşbəxtliyini Rusiyada görmək istəyənlər, başda Nəriman Nərimanov, Əliheydər Qarayev, Çingiz İldırım, Həmid Sultanov, Əli Bayramov olmaqla, sonradan ilk repressiyaya məruz qalanlar olublar. Çünkü öz xalqının, millətinin xoşbəxtliyini istəməyən adam, başqasını heç zaman istəməz. O dövrdə də belə düşüncə vardı ki, əgər bu adamlar öz xalqını satırlarsa, deməli bunu istənilən an edəcəklər. Ona görə də Sovet İttifaqı dövründə birinci bu adamlar repressiya ya məruz qalıblar.

Baxın, bu gün bu Azərbaycan və Türkiyə dövlət rəhbərləri arasında bir ənənə halını alıb. Cənab Prezident İlham Əliyev seçiləndən sonra ilk səfərini Türkiyəyə, Türkiyə pre-

zidenti isə Azərbaycana edir. 100 il əvvəl Nuru Paşa da bunu arzu edirdi. Onların ruhu bu gün şaddır. Çünkü Azərbaycan və Türkiyə münasibətləri ən yüksək səviyyədədir. Ona görə də biz çox sevinirik ki, bu əla-qələrin inkişafında və həqiqətlərin üzə çıxmışında ATXƏM-in də müəyyən rolü var. Biz bununla qürur hissi keçiririk. Çünkü Azərbaycanda Qafqaz İslam Ordusu və Nuru Paşa ilə bağlı rəsmi və qeyri-rəsmi tədbirlərə ilk dəfə biz təşkil etmişik, bu barədə mediada da geniş məlumatlar vermişik. Hətta, Qafqaz İsləm Ordusu ilə bağlı mövzuları müzakirə edəndə bizə sual verirdilər ki, 15 sentyabr nə günüdür? Biz də bir çox dostları aparıb Türk məzarlığını göstərirdik və onlara bu tarixdən bəhs edirdik. İndi həmin təşkilatlar bizə təşəkkür edirlər.

"Hərbi parad Nuru Paşa Bakıda heykəlin qoyulacağına əminliyimi daha da artırırdı"

- Bakıda Nuru Paşanın heykəlin ucaldılması təklifilə də çıxış etmisiniz. Bu istiqamətdə hansı işlər görülür?

- Bəli, Nuru Paşa heykəl məsələsi artıq qaldırılıb. Ancaq bu heykəl qəlblərdə 100 il əvvəl qoyulub. Mən bayraqdan söylədim ki, Sovet İttifaqı dövründə Nuru Paşa bizə qadağan edilmişdi. Ancaq qəlblərdə yaşadıldı. Sadəcə olaraq qəlblərdə olan bu heykəl reallıqda da ucaldılmalıdır. İnanıram ki, ən yaxın zamanda bu da olacaq. Sentyabrın 15-də keçirilən hərbi paraddan sonra Nuru Paşa Bakıda heykəlin qoyulacağına əminliyim daha da artdı. Bu parad çox yüksək səviyyədə təşkil olunmuşdu. Hər kəs buna görə cənab Prezident İlham Əliyevə təşəkkür etdi. Mən də fürsətdən istifadə edib cənab Prezidentimə öz təşəkkürümü bildirirəm. Çox sağ olsun ki, hər kəsin arzu etdiyi bir məsələni reallaşdırı. Eyni zamanda qeyd edim ki, müharibə aparan bir dövlət üçün hərbi paradın keçirilməsi çox vacib məsələdir. Bu hərbi parad da həm işgalçı Ermənistana, həm də onu himayə edən dövlətlərə bir mesaj oldu.

Vasif Həsənli

HUN - TÜRK TURAN KURULTAJ

MACARSTANDA

VI Hun-Türk Qurultayı

Türk dünyası yenidən bir araya gəldi

Macarstanda hər iki ildən bir keçirilən Hun-Türk Turan Qurultayı bu il avqust ayında yenidən Macarıstanın Kiçik Kumaniya bölgəsinin Buğac şəhəri yaxınlığındağı “Kışkun-şaq” milli parkında keçirilib.

Ösasən hun və türk xalqlarının ortaqlıq keçmişini, mədəniyyətini və birliyini simgələyən bu Qurultaya Azərbaycan, Türkiyə, Macarıstan, Rusiya, Rumınıya, Bolqarıstan, Moldova, Qazaxistan, Qırğızistan, Özbə-

kistan, Türkmenistan, Çin, Monqolustan, Ukrayna, Cənubi Koreya və digər dövlətlərdən olmaqla 300-ə yaxın qonaq qatılmışdı.

Sayca altıncısı keçirilən bu Qurultay türk xalqlarını birləşdirən çox böyük bir platformdur. Demək olar ki, Qurultay keçirilən əraziyə üç gün ərzində bütün dünyadan 250 min-dən çox insan qatılır. Qurultay türk dünyası nümayəndələrinin bir araya gətirilməsi və onların milli mədəniyy-

yət nümunələrinin nümayiş etdirilmələri baxımından da olduqca ideal bir məkandır. Bu fırsatı bütün Qurultaylarda dəyərləndirən Azərbaycan heyəti də bu ilki Qurultayda çox fəal iştirak edib, hətta Qurultayı keçirildiyi üç gün boyunca Azərbaycanı yaxından tanıdan stend qurub, geniş təqdimat ediblər.

Xatırladaq ki, Qurultayda ölkəmizi Azərbaycanlıların və digər Türk-dilli Xalqların Əməkdaşlıq Mərkəzi-

nin (ATXƏM) sədri İlham İsmayılov, Milli Məclisin deputati Qənirə Paşa-yeva, ATXƏM-in icra katibi, "Birlək" jurnalının baş redaktoru İlqar İlkin, Regional Hüquqi və İqtisadi Maarif-ləndirmə İB-nin sadri Arzu Bağırova, tibb elmləri doktoru Məlahət Qəhrəmanova, iş qadını Pərvanə Mustafayeva, tanınmış sənətçilərimiz, əmək-dar artist Nuriyyə Hüseynova və Şəmistan Əlizamanlı təmsil ediblər.

Qurultayda iştirak edən Azərbay-can nümayəndə heyətinin üzvləri səfər çərçivəsində bir sıra görüşlər də keçiriblər. Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri səfər çərçivəsində ilk önce Macar Turan Fondu-nun başkanı Andras Biro ilə görüşüblər. Görüş zamanı ATXƏM-lə Macar Turan Fondu arasında əmək-dاشlığın inkişaf perspektivləri, Türk dünyasının birlik və bərabərliyinin daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılmalı vacib olan addim-lar və s. barədə fikir mübadiləsi aparılıb.

Səfir Vilayət Quliyev:

**"Biz Macarstanla əməkdaşlığı
daha da genişləndirməyi
qarşımıza məqsəd qoymuşuq"**

Daha sonra Azərbaycan nüma-yəndə heyəti ölkəmizin Macarıstan-dakı fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Vilayət Quliyevlə görüşüblər. Görüşdə Qurultayın təşkili, bu plat-

formda Azərbaycanın necə təmsil olunması kimi məsələlər müzakirə olunub. Nümayəndə heyəti üç gün davam edən belə bir böyük tədbirdə Azərbaycan çadırının qurulmasının vacibliyini səfirlərin diqqətinə çatdırıblar. Səfir Vilayət Quliyev də bildirib ki, Azərbaycan səfiri olaraq bu Qurultaya ilk dəstək verənlərdən biri məhz Azərbaycan səfiri olmuşdur. "Ona görə də gələcəkdə bu əməkdaşlığı daha da genişləndirmək, öz ölkəmizi bundan da yaxşı təmsil etməyi hər zaman qarşımıza məqsəd qoymuşuq" - deyə, səfir qeyd edib.

**Macar Turan Fondunun
sədri Andros Biro:**

**"Bizi bir tarix birləşdirir, əslə
kimsə bizim tariximizi, keçmiş-i-
mizi əlimizdən ala bilməz"**

Qurultay ənənəvi olaraq Budapeştə Macarstan Parlamentində türk xalqlarının nümayəndləri ilə keçirilən görüşlə rəsmi olaraq açılır. Bu dəfə də Macar Turan Fondunun sədri Andros Biro Parlamentdə çıxış edərək, bildirdi ki, qədim macarlar hunların birbaşa nəslindəndir və bu, Atillanın nəslindən olan Arpad xanın IX əsrin sonunda möğlubedilməz ordusu ilə bu torpaqlara gəlişi ilə bağlıdır. Buna görə də macarlar öz dövlətçiliklərinin və Arpad kral sülaləsinin başlangıcını 896-ci ildən hesablayırlar. Macar etnogenezinin

mühüm mərhələrindən biri Şimali Qafqazın ətəyində, indiki Dağıstan, Çeçenistan, Kabardin-Balkar və Qaraçay-Çerkəz ərazilərini də əhatə etməklə baş verib. Macar tayfa ittifaqının bir hissəsi (savard-madyarlar) Cənubi Qafqaz torpaqlarına köçərək indiki Azərbaycan və Cənubi Azərbaycan (İranın şimal bölgəsi) ərazilərində yerləşib. Andros Biro çıxışında Türk xalqları və əqraba topluluqları arasında əlaqələrin əsaslı bir şəkildə bərpa olunmasının vacibliyinə də diqqət çəkib. O qeyd edib ki, macarlar öz doğma qardaşları ilə bir araya gəlmək, ortaq problemlərini çözmək iqtidarındadır. "Bizi bir tarix birləşdirir, əsla kimsə bizim tariximizi, keçmişimizi əlimizdən ala bilməz. Biz öz əqrabalarımızla birgə yenidən eyni ruhu, eyni gələcəyi yaşıamaq istəyirik".

**Macarstan Parlamentinin
vitse-spikeri Şandor Lejak:**

**"Biz macarlar Avropada
özümüzü yalnız hiss edirdik"**

Macarstan Parlamentinin vitse-spikeri Şandor Lejak Qurultay iştirakçıları tərəfindən hər zaman alqışla qarşılığında. Bu Qurultayların təşkilində əsas söz sahiblərindən biri olan Lejak hər çıxışında türk xalqlarının birlik və bərabərliyinə xüsusi önem verir, Türk dünyasının qarşısında duran problemləri yüksək kürsüdən

açıqca səsləndirə bilir. Görüş zama-nı Şandor Lejak macarların uzun illər boyu öz əqraba topluluqlarından uzaq düşdüyüünü, macarların özlərinə Avropada yalnız hiss etdiklərini də dilə gətirdi. "Bu gün biz bir-birimizin ortaq tarixi, ortaq dəyərləri və mədəniyyətlərimizlə tanış oluruq. Bu bizi yaxınlaşdırır, bizi məmənun edir. Əlaqələrimiz bizi gücləndirir".

QURULTAY

Millət vəkili Qənirə Paşayeva: "Azərbaycanla Macaristan arasında bütün sahələrdə əməkdaşlıq daha da inkişaf edir və Azərbaycan rəhbərliyi iki dost ölkə arasında əlaqələrin inkişafına xüsusi önəm verir"

Qurultayın ikinci günündə millət vəkili Qənirə Paşayeva Buğacda "Turan Forumu"nda Azərbaycanla bağlı məruzə ilə çıxış edib. İlk önce Azərbaycanın qədim tarixi barədə məlumatlar verən millət vəkili bütün müsəlman Şərqində 100 il əvvəl ilk parlamentli demokratik respublikanın Azərbaycanda qurulduğunu, müsəlman şərqində Azərbaycanın qadınlara ilk dəfə seçmək və seçilmək haqqı verən ölkə olduğunu deyib. Azərbaycan-Macaristan münəsibətlərindən danışan millət vəkili Qənirə Paşayeva Azərbaycanın və Türk dünyasının böyük şəxsiyyətlərindən Əli bəy Hüzeynzadənin macarlara ithafən XIX əsrin sonunda yazdığı "Turan" şeiri barədə danışib və iki qardaş xalqın ortaq köklərini xüsusi vurgulayıb. Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin Macaristanla əməkdaşlığın inkişafına verdiyi önəmdən danışan millət vəkili

bu istiqamətdə əldə olunan uğurlar barədə də danışib, əməkdaşlığını daşıya da genişləndirmək üçün böyük potensial olduğunu vurgulayıb. O, bildirib ki Azərbaycanla Macaristan arasında bütün sahələrdə əməkdaşlıq daha da inkişaf edir və Azərbaycan rəhbərliyi iki dost ölkə arasında əlaqələrin inkişafına xüsusi önəm verir. Qarabağ problemi, Ermənistanın işgal etdiyi torqlarımız barədə də geniş çıxış edən millət vəkili tədbir iştirakçılardır Azərbaycanın ədalətli mövqeyini daha güclü dəstəkləməyə çağırıb.

ATXƏM sədri İlham İsmayılov: "Öz tarixini, milli kimliyini dərk etmək və onu yaşatmağa çalışmaq o tarixin özünü yenidən yazmağa bərabərdir "

ATXƏM sədri İlham İsmayılov bildirib ki, bu Qurultay həm də böyük bir əməkdaşlıq platformasıdır və Azərbaycan nümayəndə heyəti də çalışdı ki, bu imkandan yararlan-

QURULTAY

sın.” Ortaq tarixi, ortaq mədəniyyəti paylaşan ata-babalarımızın ruh, gen və qan qardaşlığını yenidən canlandıran Qurultay biz türk və hun əqraba topluluqlarının gələcəyini birgə qurması anlamını daşımaqdadır. Qlobal mədəniyyət aşınmasının sürtələ baş verdiyi dünyada öz tarixini, milli kimliyini dərk etmək və onu yaşatmağa çalışmaq o tarixin özünü yenidən yazmağa bərabərdir. Bu baxımdan Macar Turan Fondu bu gün qədim Hunların, bütün Türk xalqlarının tarixini, yaşam tərzini yenidən canlandırmaqla, həm də gələcək nəsillərin ruhunda öz keçmişinə rəğbət və sevgi oyatmaqdadır.

**“Birlik” jurnalının
baş redaktoru İlqar İlkin:
“Bu həm də qədim türk inanc
sisteminin, türk ruhunun
yenidən canlanmasıdır”**

Tədbir haqqında fikirlərini bölüşən “Birlik” jurnalının baş redaktoru İlqar İlkin bildirib ki, Avropada bu Qurultaylara hər il daha çox maraq artır. Bunu sadəcə bir festival, əyləncə kimi düşünmək olmaz. Bu tədbirlərdə hər bir türk xalqı öz tarixini, mədəniyyətini təbliğ edir. Biz ortaq tariximizi, keçmişimizi bu tədbirlərdə daha yaxşı görürük. “Bu həm də qədim türk inanc sisteminin, türk ruhunun yenidən canlanmasıdır. Bu Avropada yenidən başlayan bir hun dalğası, bir hun-türk ruhudur. Bura düşündüyüümüzdən də böyük bir plasdarmdır. Biz bu təbdirlərlə həm də Azərbaycan tarixini, mədəniyyətini və üzləşdiyimiz problemləri göstərə bilirik. Yüz minlərin qatıldığı bu böyük Qurultayda Azərbaycan həm tanınır, həm sevilir, həm də öz ortaq keçmişini ilə bağlı olduğu xalqlarla yenidən bir arada öz dəstəkçilərini tapır”.

Qeyd edək ki, Qurultay günlərində türk dünyasının sənət adamları açıq havada onlarla konsert veriblər. Əməkdar artist Nuriyyə Hüseynova və Şəmistan Əlizamanlıının çıxışları böyük coşqu ilə qarşılanıb. Üç gün ərzində davam edən Qurultayda qonaqlara şamanların çıxışı, atçılıq-idman yarışı, kamandan oxatma yarışı, qılinc döyüsləri də təqdim olunub.

Birlik

QƏHRƏMAN TÜRK OĞLU

Gürcüstanın Ahiska şəhəri, Abastuban, Adığon, Aspinza, Axilkelek, Ağzur, Xırtız qəsəbələri və 200-ə yaxın kənd Ahiska türklərinin tarixən yaşadıqları dədə-baba yurdu olmuşdur. 1944-cü ildə Stalin represiyاسının qurbanı olan ahiskalılar kütləvi şəkildə öz doğma yerlərində deportasiya edilmişdir. Belə ki, 31 iyul 1944-cü il təxində SSRİ Dövlət Müdafiə Komitəsinin müvafiq qərarı ilə 90 min 538 nəfər Ahiska türkü məcburi şəkildə Gürcüstandan Qazaxistan, Özbəkistan və Qırğızistan çöllərinə köçürülmüşdür. Onu da qeyd edək ki, yüksək qazançlılarına mindirilərək gedəcəkləri yerə çatana qədər aşağıya düşməmək şərti ilə 6 həftə dözülməz şəraitdə yol qat edən ahiskalılardan 17 min nəfəri səfər vaxtı dünyasını dəyişmişdir.

XX əsrin sonlarında ahiskalıları tarix sanki yenidən sınağa çatdırı. 1989-cu ildə ermənilərin təhribi ilə Özbəkistanda baş vermiş Fərqanə hadisələri zamanı 100 min ahiskalı min bir əzab-əziyyətlə qurub yaratdıqları ev-eşiklərini tərk edərək, yenidən qonşu dövlətlərə köçmək məcburiyyətində qalmışdır. O zaman Ahiska türklərinin bir qismi Azərbaycanı özlərinə doğma, arxa bilib respublikamıza üz tutmuşdular. Ermenistanın torpaqlarımıza başlayan məlum təcavüzü zamanı ahiskalı gənclər də silahla sarılıraq Vətənimizin müdafiəsi uğrunda qəhrəmancasına vuruşmuş və şəhidlik zirvəsinə yüksəlmışlar.

Bələ qəhrəmanlardan biri də Daxili Qoşunların hərbi qulluqçusu, şəhid kiçik çavuş İlham Murad oğlu Saralidzedir.

Kiçik çavuş İ.Saralidze 1971-ci il dekabr ayının 24-də Özbəkistan Respublikasının Qoşqa Dərya vilayətinin Kitab rayonunda dünyaya göz açmışdır. İlham böyüyüb həddi-buluşa çatan bir vaxtda, Saralidze ailəsi Özbəkistanda baş vermiş məlum Fərqanə hadisələri zamanı on minlərlə ahiskalı kimi ev-eşiklərini tərk edərək, Azərbaycana pənah gətirmişdi. Azərbaycana gələn türklərin bir qismi Yevləğin Aran qəsəbəsində özlərinə sığınacaq tapmışdı. Onların arasında İlhamın ailə üzvləri də vardi. (Ailə üzvləri hazırda Yevlax rayonunun Nemətabad kəndində yaşayır – A.Ə.)

Gənc İlham kolxozda mexanizator işləməklə, maddi sixıntılar içərisində yaşayan ailəsinə dayaq olmağa çalışırı. Belə bir

SARALİDZE İLHAM MURAD OĞLU

vaxtda İlham hərbi xidmətə çağırılır. O, tərəddüd etmədən doğma Vətəni tək sevdiyi Azərbaycanın ordusunda əsgər kimi xidmət etməyə hazır olduğunu bildirir.

Kiçik çavuş İ.Saralidzenin həyat və döyüş yolu barədə 1996-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş "Yevləğin şəhid oğulları" adlı kitabda görkəmli xanım jurnalist Arzu İmanovanın müəllifi olduğu "Türk oğlu türkük" başlıqlı məqalədə maraqlı məlumatlar verilmişdir. Müəllif məqaləsində İlhamın 1992-ci ilin mart ayında ordu sıralarına çağırıldığını və Daxili Qoşunların tərkibində heç vaxt görmədiyi, ancaq adını eşitdiyi Qarabağ torpağını qorumağa yollandığını qeyd edir. Məqalədə həmçinin igid döyüşünün Qazançı, Gülyataq, Canyataq, Almədəd, Əlazalı və Ağdam bölgələrində gedən döyüslərdə yaxından iştirak etdiyi də özəksini tapıb.

Müəllifin İlhamın atası Murad dayı ilə görüşərək, oğlu ilə bağlı qələmə aldığı xatirələri isə daha təsireddi və qürurvericidir.

"...Oğlum İlhamı yola salarkən ona ata xeyir-duası verib dedim: Oğul biz Mustafa Kamal Atatürkün övladı, onun davamçısıyıq. Bunu unutma. Bizə türk deyirlər. Türkler isə heç vaxt məhv edilə bilməz. Bu yolda şəhid olmaqdan qorxma. Döyüş vaxtı qan-qadadan qorxma, oğul. Heç vaxt geri qaçma. Çünkü indi geriyə yol yoxdur. Sən türk oğlu türk olduğunu sübut etməlisən!..."

16 iyun 1993-cü il. Ağdam rayonunun Qalayçilar kəndi uğrunda gedən döyüslər İlhamın son döyüşü oldu...

Daxili Qoşunların "N" sayılı hərbi hissəsinin igid hərbi qulluqçusu kiçik çavuş İlham Saralidze erməni daşnakları ilə gedən qanlı döyüslər zamanı qəhrəmancasına şəhid oldu. Yevləğin Şəhidlər Xiyabanında dəfn olunan İlham döyüş meydandasında əsl türk oğlu türk olduğunu sübut etdi...

İlhamın döyüşü dostları bu gün də onun qəhrəmanlığından danışır.

Onunla vaxtı ilə ciyin-ciyin döyüşən və o dövrdə sürücü - sanitar təlimatçı əsgər kimi xidmət edən mayor Gulağa Meybiyev igid döyüşü haqqında xatirələrini bizimlə bölüşərkən, bunları dedi:

"İlhamı yaxşı tanıyorum. Aradan xeyli müddət keçməsinə baxmayaraq, onunla bağlı xatirələr yadına düşəndə qəlbim göynür. Mərd, qorxmaz oğlan idi.

Hərdən bir oturub söhbət edəndə o, mənə boy-a-başa çatdığı Özbəkistanda keçən usaqlıq xatirələrində danışardı. "Kaş o yerləri bir də görə bilərdim" deyirdi. Mən isə həmişə görmək arzusunda olduğum Qarabağın dilbər guşəsi olan Şuşanın füsunkar təbiəti haqqında ona danışardım. Mən onu Şuşaya, o isə mən Özbəkistana aparacağı barədə bir-birimizə söz də vermişdik. Lakin mənfur düşmənin gülləsi İlhamı tez ayırdı bizdən...

Şəhid olacağını sanki hiss etmişdi. Bəzən yarı zarafat, yarı gerçək "Gulağa, şəhid olsam, mənim cənazəmi valideynlərimə sən təhvıl verərsən" – deyərdi.

Mən isə ona; "Nə danışırsan? Şəhid olmaq nədir, biz səninlə Şuşaya, Özbəkistana gedəcəyik" - deyərdim. Bundan sonra İlhamın "qırışı" açılardı və hər ikimiz güldük...".

Məlum həqiqətdir ki, hazırda Azərbaycanın torpaqlarımızı işgaldən azad etməyə qadir olan çox güclü ordusu var. Silahlı Qüvvələrimizin, o cümlədən də Daxili Qoşunların sıralarında İlham kimi cəsur hərbi qulluqçularımız bu gün də mövcuddur. Onlar şəhidlərimizin intiqamını qanlıq erməni faşistlərindən almağa, torpaqlarımızı azad etməyə hər an hazırlırlar.

Anar Əhmədov,
Daxili Qoşunların zabiti

1933
Bəsərliyə Təxəl
Təcili Bəsərliyə
1933-üy üz

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk kəşfiyyat idarəsi

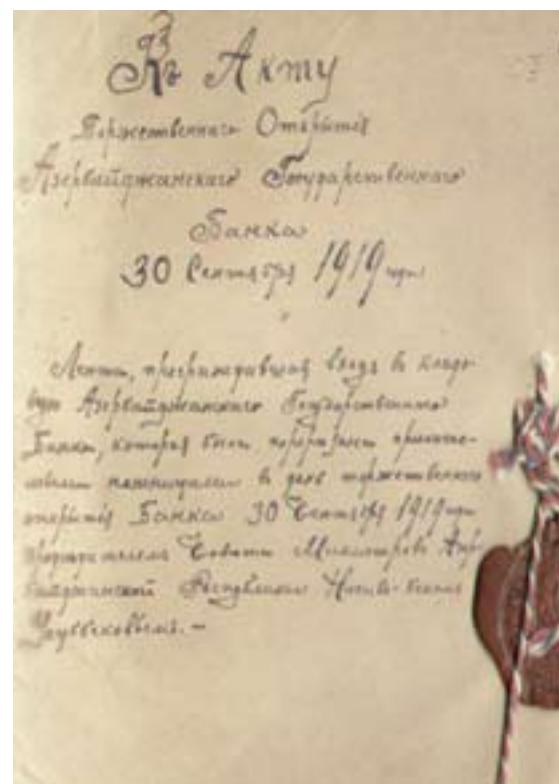
“Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı”

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2018-ci ili “Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti İli” elan etməsi haqqında Sərəncamı ilə bağlı Azərbaycan Yazarlar Birliyinin üzvü, araşdırmaçı-yazar, Prezident mükafatçısı Adıgözəl Məmmədov Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin “Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı” barədə geniş araşdırılmaları var. Onun bu araşdırılmalarını oxucularımıza təqdim edirik.

Rusiyada çar II Nikolay devrilidikdən sonra Zaqafqaziyadakı yerli qüvvələr Peterburqun hadisələrə hərbi təsir etmək imkanlarının zəiflədiyini anlayaraq Tiflisdəki hakimiyyəti ələ keçirmişdilər. Keçmiş Çar Rusiyasının Tiflis canişinliyində Zaqafqaziyanın müvəqqəti hökuməti yaradılmışdı. Zaqafqaziya komitəsi təsis edilmişdi. Bu komitə hökmətin Zaqafqaziyadakı siyasetini həyata keçirirdi. Bu komitənin tərkibinə 2 kadet, 1 menşevik, 1 gürcü federalisti və 1 türk müsavatçısı daxil idi. Komitəyə Xarlamov rəhbərlik edirdi.

Lakin Rusiyada hakimiyyətə gəlmək ərəfəsində olan bolşeviklər Zaqafqaziyada siyasi qüvvələrini hərəkətə gətirərək, 1917-ci ilin oktyabrın 2-7-də Tiflisdə Qafqaz bolşevik təşkilatlarının I qurultayını keçirdilər. Bu qurultayda Qafqaz dairəsi for-

malaşdı. Bu dairə komitəsinə Çxaka-ya, Shaumyan, Caparidze, Maxaradze, Nazaretyan, Kasiyan, Mravian, Karqanov və sonradan Mikoyan da buraya daxil oldu. 1917-ci ilin oktyabrında Lenin başda olmaqla bolşeviklər hakimiyyəti ələ keçirdilər. Ertəsi gün isə II Sovetlər qurultayında Almaniya və onun müttəfiqləri ilə Rusiya arasında “Sülh haqqında dekret” imzalandı. Bunu qəbul edən Almaniya danışqlara razılığını verdi. 1918-ci il martın 1-də Brest-Litovskda konfrans öz işinə başladı. Vətəndaş mühəribəsində gücdən düşən Rusiya sülh xatirinə Almaniyaya böyük bir ərazini – Qərbi Ukraynanı, Pribaltika və digər torpaqları güzəştə getdi. Elə həmin vaxtlarda Tiflisdə menşevik E.Qeçəkorinin rəhbərliyi altında Zaqafqaziya komissarlığı yaradılmışdı, lakin bu hakimiyyət də uzun çəkmədi.

1918-ci il bolşeviklər fevralın 10-da Moskvadan aldiqları hərbi-siyasi dəstək ilə regiondakı siyasi hakimiyyəti əlində cəmləşdirmiş seçki li Zaqafqaziya seymini formalaşdırıldılar. 1918-ci ildə Brest-Litovski sazişinə görə Türkiyə tərəfi Zaqafqaziya seymindən Qars və Batum dairələrini tələb edirdi. Almanlar isə öz qoşunlarını Gürcüstandan Bakıya aparmaq isteyirdilər. Almanların Bakıya keçisinin qarşısını almaq üçün 1918-ci il aprelin 1-də Türk ordusu Batuma daxil olur. Türk tərəfi, həmçinin Zaqafqaziya seyminin buraxılmasını və Zaqafqaziya respublikalarının müstəqilliyinin elan olunmasını tələb edirdilər. Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi məhz o günlərdə qədim İrvan torpağımız hesabına qondarma Ermənistən dövləti yarandı. Təəssüf ki, o dövrə qondarma Ermənistən dövlətini ilk tanıyanlardan da biri də Osmanlı imperiyası oldu. Qeyd etmək lazımdır ki, Osmanlı imperiyasının o zamankı liderləri bu qəbildən olan strateji səhvlərə yol verərək İmperiyanın sürətli çöküşünü qaćılmaz edirdilər. Osmanlı iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi, ölkəyə müasir Avropa texnologiyalarının cəlb edilməsi, təhsilin və sənaye nin inkişaf etdirilməsi əvəzinə sul-

tanlar imperiyani diplomatik manevrlərlə qoruyub saxlamağa cəhd göstərirdilər.

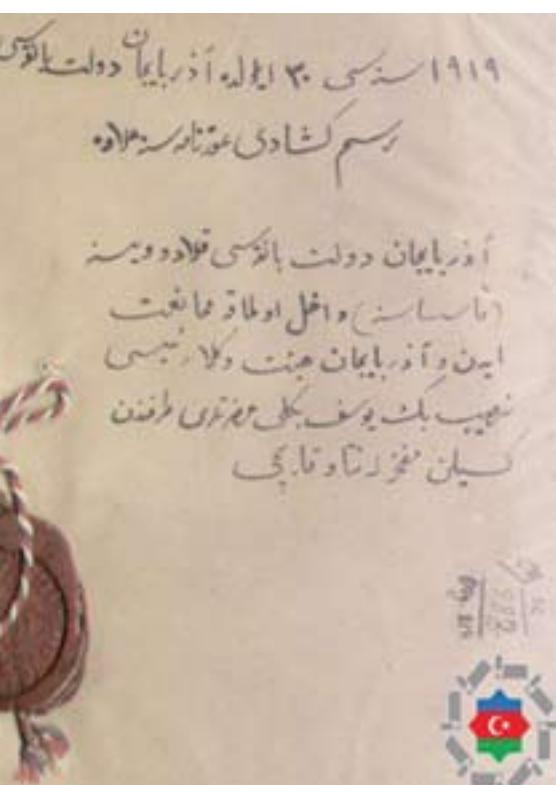
Beləliklə, 1918-ci il aprelin 9-da Seym öz fəaliyyətini dayandırdığını elan etdi. Türk ordusunun komandanı Ənvər Paşa ərəb cəbhəsindən ordusunun böyük hissəsini çıxararaq Cənubi Qafqaza istiqamətləndirdi. Baxmayaraq ki, bu addım çox riskli addım idi və sonradan bunun nəticəsində ərəb cəbhəsində Türk ordusunun mövqeləri zəiflədiyindən bu vəziyyət 1918-ci ildə İngilis kəşfiyyatçısı T. Lourens Hicazın şerifi Hüseynin oğlu Feysəlin və Fransız ordusu generalı Allenbinin başçılığı altında olan Antanta qüvvələrinin Dəməşqə qədər irəliləməyin imkan verdi. Bu ərazi itkilərinin bahasına xilaskar Türk ordusu Qafqaza girərək azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən törədilən soyqırımının qarşısını aldı və Azərbaycana gəlmış bu ordu ölkəmizin milli müstəqilliyyinin yaranmasına təkan verdi.

1918-ci il mayın 28-də Gəncədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (Demokratik Respublika) elan olundu. Beləliklə, Azərbaycan xalqı Şərqdə ilk respublika qurdu. Türk ordusu ilə Azərbaycan milli ordusunun Gəncədən Bakıya istiqamət götürmüştü hückumunun qarşısını heç bir mənfur qüvvə ala bilmədi. Bakı milli qüvvələrin əlinə keçdi. Tezliklə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti və Fətəlixan Xoyskinin başçılığı ilə ilk hökuməti təşkil olundu. Azərbaycan Demokratik Res-

publikası fəaliyyət göstərdiyi 23 ay ərzində Milli Ordunun təşkili prosesində və həmçinin dövlətin təhlükəsizliyi baxımından general Səməd bəy Mehmandarov, general Əliağa Şıxlinski və general Məmməd bəy Sulkeviç xüsusi rol oynamışlar. Belə ki, 1919-cu il mart ayının 28-də hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarovun və Baş Qərargah rəisi Məmməd bəy Sulkeviçin imzaladıqları 157 sayılı əmrlə Hərbi Nazirliyin Baş Qərargahının general-kwartirmeystr şöbəsində kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat bölməsi yaradıldı.

Bu əmrdən sonra bölmənin komplektləşdirilməsi, əsas fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində xeyli iş görüldü, lakin hərbi idarə çərçivəsində olan bu struktur fəaliyyətini yalnız təhlükəsizliyin hərbi aspektlərinə yönəldirdi. 1919-cu il aprelin 2-də Nazirlər Şurası sədrinin adına göndərdiyi məktubunda Səməd bəy Mehmandarov yazdırdı (Məmməd Cəfərli). "Azərbaycan Demokratik Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları", Bakı-2004): "Hərbi əks-kəşfiyyatın başlıca vəzifəsi dövlət daxilində hərbi casuslarla mübarizədir, bolşevizmlə mübarizə ümumdövlət işi olduğundan tək hərbi idarə onun öhdəsinən gələ bilməz...".

Beləliklə, 1919-cu il aprelin 13-də dövlət hakimiyyətinin bütün strukturları Azərbaycan hökumətinin ixтиyarına keçdikdən sonra mərkəzləşdirilmiş kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat haqqında məsələnin müzakirəsi

Nağı bəy Seyxzamanlı

mümkünləşdi. Nəhayət, 1919-cu il iyunun 9-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin qərarı ilə Vətənin müdafiə sahəsində fövqəladə səlahiyyətlərə malik olan xüsusi orqan - Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldı. Respublikanın daxilində və sərhədlərində vəziyyət daha da gərginləşdiyindən Dövlət Müdafiə Komitəsi 1919-cu il iyun ayının 11-də Azərbaycanda fövqəladə vəziyyət elan etdi və elə həmin günlərdə də müvafiq qərarla Azərbaycanın dövlət sistemində ilk dəfə idarə tabeçiliyi olmayan xüsusi xidmət orqanı - "Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı" ni yaradı. Qısa müddət ərzində Bakıda təşkilatın yeddi rayon bölməsi yaradıldı. Yeni yaradılan bu strukturun rəhbəri Məmməd Bağır Şixzamanov olur. Ancaq çox keçmir ki, paritet əsaslarla formallaşan "Əksinqilabla Mübarizə Təşkilatı" fəaliyətsiz hala gəlir. Parlament 120 nə-

ARAŞDIRMA

fərdən ibarət idi. Amma de-fakto parlamentin iclaslarında 120 nəfərin hamisi müntəzəm olaraq iştirak etmirdi. Hətta parlament yaradılandan sonra 1919-cu ilin əvvəllərində 79 nəfər iştirak edirdi. Parlamentdə "Müsavat" partiyası, onlarla müttəfiq olan bitərəf demokratlar qrupu, sağçı mövqedən çıxış edən, daha çox klerikal əhvalruhiyyəli insanların, qrupların maraqlarını ifadə etməyə çalışın "İttihad" partiyası təmsil olunmuşdu. Bunlardan əlavə, Sosialist Bloku çox güclü bir qüvvə idi. Bu bloka Sosial-Demokrat və "Hümmət" partiyalarının üzvləri daxil idi. 1919-cu ildə "Əhrar" partiyası ölkənin partiya sistemini qoşuldu. Əhrarçılar sosializmin və liberalizmin ideyalarını öz programında birləşdirməyə çalışırdılar. Milli azlıqlar Slavyan-Rus İttifaqı, Milli azlıqlar, Erməni və "Daşnakşütyun" fraksiyalarında

cəmləşmişdir.

Çox paradoksal bir məsələ ondan ibarətdir ki, müstəqilliyimizi tanımayan bu daşnaklar qüvvələrdə parlamentdə fəaliyyət göstərirdilər. Bu baxımdan yeni yaradılan "Əksinqilabla Mübarizə Təşkilati"nda təmsil olunmuş partiyaların nümayəndələri səmərəli işləmək əvəzinə, daha çox bir-birlərini puşur və pozuculuqla məşğul olurdular. Bu da kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat işini iflic hala salmışdı. Ona görə də bu paritet əsaslı struktur formalaşmasına etiraz edən Məmməd Bağır Şıxzamanov istefa verir. Məhz bu paritet sistemi əsasında gələcəkdə marşal rütbəsinə qədər boyuyan, sovet dövlətinin Stalin dönəminin əsas simalarından birinə çevriləcək Lavrenti Beriya Azərbaycan Demokratik Respublikasının xüsusi xidmət orqanlarına, sol yönümlü "Hümmət" siyasi təşkilatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mirzə Balanın təqdimatı ilə işə götürülmüşdü. Məmməd Bağır Şıxzamanovun bu addımdan sonra paritet əsaslı struktur formalaşmadan imtina edilir. Xüsusən də, Türkiyənin müharibədə məğlubiyyəti ilə Azərbaycanda marağı olan ölkələrin kəşfiyyat orqanlarının tuğyan etdiyi bir yərə çevrilmişdi. Yeni səviyyədə kəşfiyyat işinin təşkilinə çox ehtiyac vardı. Imperialist dairələr Osmanlı imperiyasının itkiləri ilə kifayətlənməyib, Parisdə konfrans (1919-1920-ci illər) çağırılmışdır, onlar Türkiyəni parçalamaq, türk xalqını qula çevirmək, Azərbaycanı isə İtaliyaya vermək isteyirdilər. Təsadüfi deyil ki, həmin vaxt Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri Əlimərden bəy Topçubaşov ABŞ prezidenti Vilsonla görüşərək ondan Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasını xahiş etmişdi. Onun xahişinə Vilson belə cavab verir: "Düşünürsünüz ki, biz müharibəni cırdan dövlətlər yaransın deyə aparmışıq?"

Lakin müstəqilliyimizin son aylarında bolşevik işğalı təhlükəsindən əndiləşən ABŞ, həm də İngiltərə Azərbaycan Demokratik Respublikasının müstəqilliyini tanıırlar. Amma artıq bu gec atılmış addım idi. Bu baxımdan milli maraqlara

Adigözel Məmmədov

qulluq edə biləcək, kəşfiyyat məlumatlarının bu konteksdən toplayacaq peşəkar komandaya çox ehtiyac duyulurdu. Ona görə də "Əksinqilabla Mübarizə Təşkilati"nın yeni rəhbəri Nağı Şıxzamanov isə çox ciddi kadr islahatları həyata keçirərək, əsasən sədaqətli peşəkarlardan ibarət komanda formalaşdırır. Bax bu zaman Beriyanın sədaqətinə tam inanan Nağı bəy ona daha məsul vəzifəni tapşırır. O, "Əksinqilabla Mübarizə Təşkilati"nın məktubların yoxlanılması şöbəsinin rəisi təyin edilir. Əslində, Beriaya çox ciddi strateji bir sahə tapşırılmışdı. Ona görə ki, o dövrdə məktublar rabitənin ən birinci növü idi. Beriyanın bu təyinatı gələcəkdə onu ittiham atəsiనə tutanların ən əsas arqumentinə çevriləcəkdi. Məntiqlə "Hümmətin "Əksinqilabla Mübarizə Təşkilati"ndakı nümayəndəsi paritet" prinsiplərə son qoyulandan sonra istefa verməli idi, lakin Beriya nəinki bu strukturda öz vəzifəsini qorudu və hətta daha məsul vəzifəyə irəli çəkildi. Əlbəttə, Beriya sonrakı tərcüməyi-halında bunları tamamən yazmış və gizlədir.

Milli istiqlalımızın gerçəkləşdiyi tarix

*1918-ci ildə Azərbaycan və türk silah qardaşlığı
sayəsində Azərbaycan təbii, tarixi paytaxtına, milli,
mənəvi, elm və mədəniyyət mərkəzinə qovuşdu*

Sentyabrın 15-i Bakının yadelli qüvvələrdən azad edildiyi gündür. Bu günün böyük tarixi-siyasi və mənəvi-psixoloji əhəmiyyəti var. Onun əhəmiyyətini başa düşmək üçün 100 il əvvəlki dövrdə baş verən proseslər nəzər yetirmək lazımdır.

Bolşevik Rusiyası Birinci dünya müharibəsindən çıxdıqdan sonra Qafqazda yeni bir şərait yarandı. Geri çəkilən rus ordusu ilə birlikdə erməni silahlı dəstələri də Cənubi Qafqaza gəldilər. Bu zaman Cənubi Qafqazda üç hakimiyyət – Müvəqqəti hökumətin orqanları, sovetlər və milli şuralar fəaliyyət göstərirdilər. Regionda anarxiya hökm sürdü. Rusiya ordu hissələri silahlarını ermənilərə verdi. Onlar buna qədər Anadoluda dinc türk, müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri qırğınları bu dəfə Borçalıda, İrəvan guberniya-

sında, Cənubi Azərbaycan və indiki Azərbaycan Respublikası ərazisində törətdilər. Azərbaycanlıların ordusu yox idi. Bu da səbəbsiz deyildi. Çünkü çarizm türk və müsəlman olduqları üçün etibar etmədiyindən azərbaycanlıları hərbi xidmətə çağırırmışdı. Onlar bununla həm hərb sənətini öyrənmirdilər, həm də əsgərliyə çağırılmadıqları üçün vergi də ödəyirdilər. Yalnız könüllərdən ibarət “Vəhşi diviziya” var idi.

Belə bir şəraitdə Bakıda qurulan sovet hakimiyyəti dinc türk, müsəlman əhaliyə zülüm edirdi. Bolşeviklər və erməni-daşnak dəstələri birlikdə qırğınları törədirdilər. Qırğınların zirva nöqtəsi 1918-ci ilin martında Bakı şəhərində oldu. Qırğınlar digər yerlərdə də davam etdirildi. Azərbaycanlı, gürcü və erməni nümayəndələrindən ibarət olan, zid-

diyyətlərin kəskinləşdiyi Transqaf-qaz Komissarlığı və Seymi bu qırğınların qarşısını ala bilmədi. 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Orient oteldə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi

TARİX

elan edildi. Azərbaycan Cümhuriyəti quruldu. Azərbaycan dövlətinin qurulması üçün lazım olan ilkin şərtlər - ərazi, əhalı mövcud idi. Hökumət də quruldu. Azərbaycanın müvəqqəti paytaxtı Gəncə elan edildi. Lakin ölkənin əsas şəhəri olan Bakı düşmən əlində idi. Azərbaycanın şəhəri azad etmək üçün kifayətə qədər qüvvəsi yox idi. Xarici yardımına ehtiyac duyulurdu. Bu da qardaş Osmanlinin yardımını oldu. Osmanlı dövləti iyunun 4-də Batumda imzaladığı müqavilə ilə Azərbaycana yardım etməyi üzərinə götürdü.

Bələ bir şəraitdə Osmanlinin hərb naziri Ənvər paşa qardaşı Nuru paşanı ordunun komandanı təyin etdi. Qafqaz hərəkatı başladı. Bakı azad edildikdən sonra problemlər çıxmaması və yerli əhalidən onun cərgələrini doldurmaq üçün ordu Qafqaz İslam Ordusuna adlandırıldı.

Türk ordusunun Qafqaz səfərinin hüquqi-siyasi təməllərini Batum müqaviləsi təşkil edirdi. Müqavilənin 4-cü maddəsinə görə, əgər Azərbaycan daxili qayda-qanunu və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün müraciət edərdi, Osmanlı dövləti bu yardım göstərməli idi. Azərbaycan tərəfi belə bir yardım üçün müraciət etmişdi.

Türk ordusunun yürüşünün mənəvi əsasları var idi. Osmanlı dövləti dünya türklüğünün və İslamın mərkəzi idi. Dünya türkləri və müsəlmanları Osmanlı dövlətinə nicat gözü olaraq baxırdılar. Onunla dil, din, mədəniyyət və mənəviyyat baxımından bir olan Cənubi Qafqazın türk

və müsəlman əhalisi erməni-daşnak və bolşevik dəstələrinin soyqırımına uğramışdır. Özü nə qədər ağır vəziyyətdə olsa da, onlara yardım etmək Osmanlinin borcu idi. Buna qədər çoxlu azərbaycanlı gənc Çanakkala savaşında türk qardaşlarına yardım etmək üçün çarizm orqanlarından xəlvəti olaraq getmişdi.

Bu hərəkatın hərbi-strateji, iqtisadi səbəbləri də var idi. Azərbaycan Cənubi Qafqazın açar ölkəsi idi. Bakıya sahib olan ölkə təkə Azərbaycana və Cənubi Qafqaza deyil, Xəzərə nəzarət qazanırıdı. Xəzər üzərində nəzarət isə Şimali Qafqaza nəzarət, Orta Asiyaya, oradan da Hindistana gedən yola çıxməq, Orta Asiyaya sahib olmaq isə dünyanın ürəyi olan Avrasiyaya sahib olmaq demək idi. Azərbaycan qızıl köprü idi. Dünyanın ürəyinə gedən yol Bakıdan, Azərbaycandan keçirdi.

Bakı zəngin neft mənbəyi idi. Dünya mühəribəsinin son mərhələsində Yaxın və Orta Şərqdə, Qafqazda iki neft mənbəyi uğrunda ağır döyüşlər gedirdi. Bunlardan biri Mosul, digəri isə Bakı nefti idi. Neft hansı ölkənin əlində olacaqdısa, qələbə də onda olacaqdı.

Osmanlı dövlətinin bu strateji yolla və neft mənbəyinə yiyələnməsi üçün sosial, etnik baxımdan problemləri yox idi. Bu zaman Cənubi Qafqazda yaşayan təqribən 6 milyon nəfər əhalinin 3 milyon nəfərindən çoxu türk və müsəlman idi. Onlar Osmanlinin gəlişini gözləyirdilər.

Azərbaycan hökuməti də Bakının azad edilməsi üçün diplomatik

MUSA QASIMLI

AMEA Qafqazşünaslıq

İnstitutunun direktoru, professor,

Milli Məclisin deputati

fəaliyyətini artırdı. Bu zaman İstanbulda olan Məhəmmədəmin Rəsulzadə türk dövlət xadimləri ilə görüşərək, Bakının azad edilməsinin əhəmiyyətini izah etdi. O, xarici işlər naziri Məhəmmədhəsən Hacınskiyə yazdığı 1918-ci il 7 avqust tarixli məktubunda vurgulayırdı ki, Bakıya doğru hərəkət Azərbaycan naminə olmalıdır, onu Azərbaycan hökuməti almalıdır. Əks halda, çətinliklər ola bilər.

Hücumların qarşısında tab gətirə bilməyən Bakıdakı sovet hakimiyyəti böhrana düşərək iyulun 31-də istefaya getdi. Onun yerində qurulan Sentyrokaspi diktatürü general Denstervil başda olmaqla, ingilis qüvvələrini Bakıya dəvət etdi. Bolşevik Rusiyası da müəyyən addımlar atdı. Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya yürüşünün qarşısını almaq üçün Osmanlinin müttəfiqi Almaniya bolşevik Rusiyası ilə avqustun 27-də bir müqavilə imzalayaraq, Bakı neftindən pay alacağı üçün Osmanlı qoşunlarının Kür çayını keçməməsi üçün öhdəlik götürdü.

Bakı məsələsində Almaniya Osmanlıının müttəfiqi deyildi

Lakin bu da Qafqaz İslam Ordusunu dayandırıa bilmədi. Osmanlı rəhbərliyi Bakının necə olursa-olsun azad edilməsi əmrini verdi. Ağır dö-

yüslər nəticəsində işğal altında olan şəhər, qəsəbə və kəndlər azad edildi. Bakı şəhəri mühəsirəyə alındı. Ətraf yerlərdən gələn ərzaq təchizatı dayandığından şəhərdə ağır vəziyyət yarandı. Bakıya gələrkən ermənilərə arxalanan general Denstervil onların qorxaqlılarını görüb şəhəri əldə saxlamağın mümkün olmadığını anladı. Türk topçuları şəhəri elə dəqiqliklə atəşə tuturdular ki, tarixi-memarlıq binaları dağıdılmadı. Şəhər zərər görmədi.

İngilislər və Sentrokaspi diktatürü türk hücumları sırasında şəhəri qoyub qaçırlar. Bakı sentyabrın 15-də azad edildi. Azərbaycan hökuməti sentyabrın 17-də Gəncədən Bakıya köcdü. Sentyabrin 18-də Nuru paşa bütün soyuq və odlu silahların təhvil alınması haqqında əmr verdi. Bakı şəhərinin komendantı Cəmil Cahid isə beş maddədən ibarət əmr verərək milliyyətindən asılı olmaya-raq, bütün sakinlərin həyatının və əmlakının türk komandalığı tərəfindən qorunduğuunu bildirdi. Şəhərdə qayda-qanun yaradıldı. Dükan-bazar işləməyə başladı.

Bakının azad edilməsinin böyük tarixi əhəmiyyəti var idi. Azərbaycan və türk silah qardaşlığının sayəsində Azərbaycan təbii, tarixi paytaxtına, milli, mənəvi, elm və mədəniyyət mərkəzinə qovuşdu. Bu, bir qardaşlıq yardımı idi. Şəhərin azad edilməsi ilə “başla bədən birləşdi”. Bu hadisə azərbaycanlıların milli ruhunu yüksəltti. Onlar çarizm tərəfindən işğal edildikdən sonrakı bütün dövrdə ilk dəfə olaraq Bakı kū-

çələrində başlarını dik tutaraq, özlərinin güvənərək gəzməyə başladılar.

Osmalı dövlətinin oktyabrın 31-də Mondros barışığını imzalayıb mühəribədən çıxmazı Azərbaycanın da vəziyyətinə ağır təsir etdi. Barışığın şərtlərinə görə, Bakıya ingilis qüvvələri gəlməli, buna qədər türk ordusu şəhəri tərk etməli idi. Noyabrın 10-da, bazar günü axşam Bakı ictimai klubunda Azərbaycan hökuməti Nuru paşanın və türk zabitlərinin şərəfinə ziyafrət verdi. Ziyafrətdə 400 nəfər azərbaycanlı ziyalı və zabit iştirak edirdi. Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski nitqində Nuru paşanı hərarətlə salamlayaraq bildirdi ki, indi Azərbaycan türkləri qan qardaşlarının köməyi ilə haqlarını almışlar. Cavab nitqində Azərbaycan Ordusu üçün edilən köməkdən, türkçülükdən və pantürkçülükdən danışan Nuru paşa hərarətlə alqışlandı. “Yaşasın Nuru paşa!”, “Yaşasın Osmanlı və Azərbaycan orduları!” şüərləri səsləndi. Saat 8-də ziyafrət gələn Nuru paşa saat 12-də oranı tərk etdi. Ordunun keçdiyi yerlərdə xalq onu hərarətlə yola salırdı. Gəncədə də Nuru paşanın şərəfinə ziyafrət verildi. Ordunun çıxarılmasına baxmayaraq, türk hərbçilərinin bir qismi Azərbaycan Ordusunda xidmət etməyə başladı. Osmanlı hökuməti onlara bir sıra güzəştlər verdi.

Böyük Britaniya Hərb Nazirliyi “təqsirli” türkləri tutub cəzalandırmaq üçün İstanbul, Qahirə və Bağdaddakı ingilis ordu komandanlıqlarına 1919-cu il yanvarın 15-də

məxfi teleqram göndərərək, doqquz nəfər türk hərbçisinin yaxalanmasını tələb etdi. Onların arasında Nuru paşa da var idi. Qara siyahıda deyiliirdi: “Nuru paşa: Qafqazda keçmiş İslam Ordusunun komandanı. Azərbaycana əsgər yeritməkdə, ermənilərə qarşı zorakılıq etməkdə təqsirkardır”. Nuru paşa həbs edilərək Batumda həbsxanaya salındı.

Lakin Nuru paşa idman edərkən avqustun 8-də Batumdakı ingilis cəza evindən qaçırlıdı. Qaçırlı gün ingilis jurnalisti Skotland Liddel Nuru paşa ilə görüdü. Onlar fransız dilində səhbət etdilər. Jurnalist Nuru paşanı beş ay idi izləyirdi. Onun gah Bakıda, gah Bakıdan 100 kilometr aralıda bir kənddə olduğu, gah da Dağıstanda orduya komandanlıq etdiyi deyilir, digər şayılər görə isə Nuru paşa Anadoluya, Moskvaya və Əfqanistana getmişdi. Lakin, əslində, o, heç bir zaman Qafqazı tərk etməmişdi. Skotland Liddel yazırkı ki, Nuru paşa Batumda həbsxananın həyətində gəzərkən 20 nəfər onu oğurladı. Aralarında azərbaycanlı gənclərin də olduğu bu qrup Nuru paşanın qaçırlılması üçün bir neçə həftə idи əlverişli məqam gözləyirdi. Britaniya əsgərləri Nuru paşanı qaçırlanlara atəş açdı. Lakin cavab atəşi ilə ingilis əsgəri öldüründü. Britaniya hakim dairələri Nurunun tutulması üçün 1 milyon rubl mükafat ayırdı. Lakin Qafqaz geniş bir diyar olduğu üçün onu tutmaq mümkün olmadı. Burada gizlənmək çox asan idi. Həm də heç kim təyin edilən məbləği almaq üçün müraciət etməmişdi.

Nuru paşa Azərbaycana gəldi. Skotland Liddel yazırkı ki, o, burada özünü evindəki kimi hiss edir, tanınır və sevilirdi. Bütün azərbaycanlı milliyyətçilərin gözündə Nuru paşa qəhrəman idi. Azərbaycanda kimsə onu təslim etmək barədə düşünmürdü. İngiltərə Xarici İşlər Nazirliyinin əməkdaşı Edmonds oktyabrın 31-də yazırkı: “Nuru paşa barışığın 11-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycandan cəkilməyə qarşı çıxdığı üçün yaxalanmışdır. Əlimizin altında tutulmasına dəyər. Amma azərbaycanlıların onu təslim etmək şansı yoxdur”. Hətta polkovnik Stoks

TARİX

Azərbaycanın Baş naziri Nəsibbəy Usubbəyli ilə görüşdə bu məsələni qaldırsa da, nəticəsi olmamışdı.

Skotland Liddelin yazdıqları Nuru paşanın şəxsiyyəti haqqında çox şey deyir. Onun yazdığını görə, ilk görüşdə Nuru paşa özünü sadəcə Nuru kimi təqdim etmişdi. Onlar dostcasına bir-birinin əllərini sıxmışdalar. Skotland Liddel yazır: "Mən uzun müddət belə bir fikirdə idim ki, Nuru onun haqqında deyildiyi kimi, qara, pis adam deyildir. İlk görüşdə bu fikir təsdiq olundu. Mənim qarşındaki heç şübhəsiz, cinayətkar deyildi. Mənim qarşında yaraşıqlı, gənc bir adam dayanmışdı. O, orta uca boylu, yaxşı və səliqəli geyinmişdi. Tamamilə Avropa dəbində kostyumda. Qara cizgili şalvarda, dik boyunduruq, qara bağlanmış qalstukda. Nuru yaşıdan böyük

günahkar hesab etmirəm. Biz Bakıya hücum edən gün, sentyabrın 14-də türk ordusunun sayı çox az – 5 min nəfərə qədər idi. Bakıda isə düşmənin 30 mindən çox silahlı qüvvəsi, 9 zirehli maşını var idi. Şəhəri sürətli hücum ilə götürmək təhlükəli idi. Əgər şəhərdə küçə döyüşləri olsayıdı, biz təkcə çoxlu türk əsgərini itirməzdik, eyni zamanda, həmin vaxt tamamilə məğlub ola bilərdik. Tüfəngələr lazımlı olmazdı. Zirehli maşınlar işə düşərdi. Axı biz Bakını almaq istəyirdik, əsirlər almaq istəmirdik. Axşamüstü bizim ordular təpələri tutdular. İngilislər axşam şəhəri tərk etdilər. Onlar öz aeroplanelərini yandırdılar. Mənim gözlədiklərimin əksinə olaraq düşmən təslim olmadı, ermənilər ya qəhrəmanlıqlarından ya da digər mülahizələrdən Bakı ətrafında müdafiəyə

Nuru paşa ikinci Dünya müharibəsi illərində də azərbaycanlı əsirlərin faşizm zülmündən xilasında mühüm rol oynadı

Sonralar, 1920-ci ilin sentyabrında Bakıda keçirilən Şərqi xalqlarının qurultayında çıxışına icazə verilməyən və bolşevik Ostrovskinin oxuduğu Ənvar paşanın nitqində deyilirdi: "Azərbaycana dair başqa bir məqsədimiz yox idi və bu prinsipə sadıq idik: Azərbaycan azərbaycanlılar üçündür. Əgər səhv etmişiksə, bu, faciəmizin nəticəsi idi".

Sovet dövründə ağır şərtlər altında yaşamasına, SSRİ-də türk düşmənçiliyinin, 30-cu illərin sonlarından 50-ci illərin ortalarından sovet-türk münasibətlərində gərginliyin olmasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqı türk əsgərlərinin məzarlarını qoruyub saxladı, dağılmağa qoymadı, ətraflarına çiçəklər, ağaclar əkdi, onları ziyarətgahə çevirdi.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra isə Qafqaz İslam Ordusu haqqında çoxlu əsər yazılıdı və disseratsiya işləri müdafiə edildi. Nəhayət, ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində bu qardaşlıq abidəyə çevrildi. 1918-ci ilin martında soyqırımı qurbanlarının, 1990-ci il 20 Yanvar, Ermənistannın təcavüzünə qarşı ölkəmizin ərazi bütövlüyü uğrunda aparılan müharibədə həlak olan şəhidlərin dəfn olunduğu və hər bir azərbaycanlı üçün müqəddəs olan Şəhidlər xiyabanında Qafqaz İsləm Ordusuna möhtəşəm bir abidə ucaldıldı. Bu, adamların təkcə ziyarət edərək əklil qoyduqları bir abidə deyil, qanı bir-birinə qarışmış Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının qardaşlığının və əbədi birliyinin rəmziidir.

Artıq Cümhuriyyətimizin 100 illiyini yaşadığımız ildə həm rəsmi paytaxtimız, bütün dünya azərbaycanlılarının özünə mərkəz seçdiyi Bakı şəhərinin Türk Ordusu tərəfindən azad edilməsinin 100-cü ildönümüdür. Bu möhtəşəm tarixi gündə yaşadığımız üçün çox xoşbəxtik.

görünürdü. Saçları alnından düz gəri daranmışdı. Artıq çallaşındı. Hər iki tərəfdən ağ saçlar var idi. Şayiələrə görə, o, saqqal saxlamalı idi. Lakin o, üzünü çox təmiz qırxmışdı. Kiçik bığı istisna olmaqla. Onun sıfəti çox yorğun görünürdü. Alnı çox qırışmışdı. Lakin gözəl ağız və möhkəm çənə adama qüvvət verirdi. Tutqun gözləri sıx qaşların altında canlı od kimi parlayırdı".

Skotland Liddel ilk olaraq Bakının tutulması haqqında sual verir. Nuru paşa cavabında bildirir ki, mən Bakı haqqında danışmaq istəməzdəm, lakin siz bu mövzuaya toxundunuz. Nuru bildirir: "Yalnız onu deyə bilərəm ki, mən borcumu yerinə yetirdim. Vicdanım qarşısında özümü

keçdilər. Buna görə də Salyan kazarması ətrafında döyüş qızışdı. Mən mövqeyə baxdım və onu gözəl tapdım. Düşmən burada qələbə qazana bilməzdi. Mən öz qəragahıma qayıtdım. Bir-iki saat ərzində atəş dayandı. Şəhər artıq təslim olmağa hazır idi. Bizim orduların eskadronu şəhərdə idi. Mən bir neçə saat ərzində şəhərdə qayda-qanun yaratmaq barədə düşündüm".

İngilislərin düşməni olan Nuru paşa sonralar bolşeviklərin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı yürüşünü təşviq edənlərdən biri oldu. Lakin qısa müddət keçmiş yanıldığını anlayaraq, bolşevik işgalinə qarşı Azərbaycan istiqlal savaşında iştirak etdi.

Çar Rusyasının əlifba siyaseti: *kirillə latinin mübarizəsi*

Xalqların assimilyasiya siyasetində əlifbanın rolu

Oktyabr inqilabından sonra Çar Rusyasının ruslaşdırma və xristianlaşdırma siyasetində əsas vasitə olan kiril əlifbasının latin qrafikası ilə əvəzlənməsi məsələsi daha kəskin qalxmışdı. Əslində bu, yeni məsələ deyildi...

I Pyotr öz təbəələri üçün yeni vətəndaş əlifbası irəli sürdükdən sonra Rusiya İmperiyasında daim "rus yazılışı hansı əlifbaya əsaslanmalıdır?" suali ətrafında mübahisələr olmuşdur. Qərbyönümlü alimlərin bir çoxu Pyotrun islahatlarına əsaslanaraq hesab edirdilər ki, əlifba da latin qrafikası əsasında hazırlanmalı idi. Onlar I Pyotrun "düşündüyü", lakin həyata keçirə bilmədiyi bu işi başa çatdırmağa çalışırlılar. Slavyanofillər isə belə hesab edirdilər ki, I Pyot-

run əməllərini layiqli davam etdirməyin yeganə yolu bütün Çar Rusiyası xalqlarının kiril əlifbasına keçməsini təmin etmək olardı və bu yöndə doğrudan da xeyli iş görmüşdülər...

Hətta XIX əsrə polyakların, litovların və Reç Pospolitya parçaları narkən Rusyanın payına düşən ərazilərdəki digər əhalinin də kiril əlifbasına keçməsi üçün layihə hazırlanmışdı. Bundan sonra Polşanın ruslaşdırılması siyaseti başladı. Bunu üçün Litva və Belarusda rus dilində ibtidai məktəblər açıldı, əhalinin pravoslav ruhunda maarifləndirilməsinə başlandı. Katoliklərə dövlət vəzifələrində çalışmağa icazə verilmədi. Ona görə də sürgündən sonra bəzi polyak, litva və ukrayna-

lılar geri dönmədilər, Rusyanın iç əyalətlərində məskunlaşdırılar.

Qeyd edək ki, məşhur bəstəkar Dmitri Şostakoviç və yazıçı Aleksandr Qin məhz belə sürgün üşyançıların övladlarıdır... Üstəlik də sürgün olunanların ailələrindən tələb edirdilər ki, iki il ərzində torpaqlarını satsınlar. Satılan torpaqları isə yalnız pravoslav ruslar ala bilərlər. Kişi əhaliyə yaşayış yerindən yerli hakimiyyət orqanlarının icazəsi olmadan 30 verst aralanmaq qadağan idi. Əhaliyə ailə bayramları, yas mərasimləri keçimək də yasaq olunmuşdur. Çünkü bir neçə adamın bir yerə toplanmasına izin verilmirdi. İctimai yerdə, rəsmi yazışmalarda polyak, litva və Ukrayna dilindən istifadəyə, yas saxlamağa görə də cə-

BAXIŞ BUCAĞI

rimə təyin olunmuşdur. 1864-cü ildən latin qrafikali əlifbadan istifadə etməklə litva dilində mətn çap etmək də yasaq idi. Həmin dövrdə Şərqi slavyan xalqları öz yazılarında polyak orfoqrafiyasının qanunlarından istifadə edirdilər. Əvvəzdə əhalili İ.Kornilov tərəfindən tərtib olunmuş kiril əlifbasından istifadəyə məcbur edilirdi. Yəni ruslar tərəfindən əsl zorakı assimilyasiya siyaseti aparılırdı və bu prosesdə əsas alətlərdən biri də kiril əlifbası idi.

Bu zoraklıq siyaseti Litva əhalisindən də yan keçmədi. Lakin Kiçik Litva adlandırılan Şərqi Prussiyadan gizlin yollarla latin qrafikali əlifba ilə litov dilində kitablar daşınırıldı. Bu kitablar Şərqi Prussiyada və ABŞ-da çap olunurdular. Bu cür kitab çapının və daşınmasının təşəbbüsü kari 1867-ci ildə yepiskop Moteyus Valançyus idi.

Nəticədə Rusiyada yaymaq üçün 1865-1904-cü illərdə Prussiyada litva dilində 1830, 1874-1904-cü illər arası isə ABŞ-da 701 adda çap məmulatı işiq üzü gördü. Ümumi nüsxə sayı 6 mln olan bu nəşrlərdən təkcə əlifba kitabının nüsxə sayı 10 mindən çox, təqvim 8 min, dua kitabı 7.500, kübar dairələrdə oxunan kitabların orta nüsxə sayı isə 2.500 idi. Gizli məktəblər yaradılırdı. Öz ana dilində kitab oxuduğuna görə çoxları Sibirə sürgün olunur, həbs edilirdilər. Təbii ki, kitabları Rusiya hüdudlarına gətirənlər tutulanda, ciddi cəzalanırdılar. 3047 nəfər kitab daşıyanın əla keçdiyi haqqında sənədlər var. Onlardan biri də Yurqis Belinis idi.

Bu gün hər il Yurqis Belinisin doğum günü olan 16 mart Litvada kitab daşma günü kimi qeyd olunur. 1928-1939-cu illərdə heykəltaraş Yuozas Zikaris məşhur "Kitabdaşıyan" heykəlini düzəldir, yəni yaddaş daim diri tutulurdu. Qadağaların sayəsində xalq birləşdi, mədəni və siyasi savadı artı, milli özünüdərk, dil, yazı, əlifba, yaddaş qorunub saxlanıldı. Ona görə də hətta sovet dövründə də Litva, eləcə də digər Baltikyanı respublikalar "Kiçik Avropa" hesab olunurdular...

Xalqı daha da birləşdirən, qadağaları tətbiq edən işgalçılara qarşı

nifrəti daha da artırın yasaq 1904-cü ildə aradan qaldırılsa da, kin aradan qalxmadı... Bu gün Baltikyanı ölkələrdə rus dilinin məhdudlaşdırılmasına, kiril əlifbasına və ruslara mənfi münasibətə təəccübənənlər tarixə nəzər salsınlar... Heç bir şey səbəbsiz deyil!

Polşa Krallığında da vəziyyət eyni idi. Polşa Krallığı 1815-ci il Vyana Konqresindən sonra Rusiya İmperiyasının hakimiyəti altında muxtarriyyət aldı. Lakin tezliklə verilən azadlıqlar məhdudlaşdırılmağa başlandı. Pul vahidi, ölçü və çəki vahidləri dəyişdirildi. Senzura gücləndirildi, Adam Mitskeviç, Yuliüs Slovatski kimi yazıçı və şairlərin əsərləri qadağan olundu... Polyaklar üçün də kiril qrafikası əsasında əlifba tərtib edildi, lakin xalqın etirazı bu laiyənin həyata keçməsini yarida qoydu.

Rusiya İmperiyasının dərinliklərində, əyalətlərdə məsələyə münasibət fərqli idi. 1840-ci ildə Kazan guberniyasında kerəşen tatarların, yəni vəfat olunmuş, xəç suyuna salınmış tatarların bir çoxu İslam dinini qəbul edir. Peterburqda bunun səbəbini onunla izah edirlər ki, pravoslav tatarlar rus dilini bilmirlər, kilsə kitablarını və ayinlərini anlamırlar. Bunu üçün isə tatarların kiril əlifbasına keçmələri lazımdır. 1847-ci ildə dini kitabların tatar dilinə tərcüməsi üçün xüsusi göstəriş verildi. Bu işə qəti rus milliyyətçisi Nikolay İlminsəki nəzarət edirdi.

XIX - XX əsrin ilk yarısında polyak latinindən belarus dilindəki yazıda da istifadə olunurdu. Belarus dili yazı dilinin fonetik sistemində keçmişdi. 1900-cü ildə cz, sz və z č, š və ž ilə əvəz olundu. Yeni hərfərdən "Naşa Niwa" qəzeti istifadə etdiyinə görə, arada həmin əlifba "naşenskiy" adlandırıldı. Əvvəlkinə isə "velikolitovskiy" deyirdilər.

XIX - XX əsrlərdə Ukrayna dili üçün latin qrafikali əlifbanın iki variantı vardı: İosif Lizinskinin 1834-cü ildə tərtib etdiyi "polyaklaşdırılmış" və çox slavisti Yozef İreçekin 1859-cu ildə tərtib etdiyi "çexləşdirilmiş" əlifbaları.

1833-cü ildə Moskvada naməlum müəllifin "Новая усовершенство-

GÜLLÜ YOLOĞLU
türkoloq

ванныя литеры russkogo alfavitata" və ya "Орыт wedeniya novih russkih liter" yazısı çap olundu. Burada müəllif rus dili üçün belə bir əlifba təklif edirdi: Aa, Bb, Cc (џә), Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj (җә), Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Rr, Ss, Tt, Uu, Vv, Zz, Чч, Шш, Ыы, Юю, Яя.

1842-ci ildə K.M.Kodinski "Упрощение русской грамматики" ("Uprōscenie ruscoi grammatichi. — СПб., 1842") ("Rus qrammatikasının sadələşdirilməsi") kitabında rus dili üçün latin əlifbası təklif edir. O, 1857-ci ildə "Преобразование и упрощение русского правописания" ("Rus yazısının dəyişdirilməsi və sadələşdirilməsi") adlı kitabında yenə də latin qrafikasının tətbiqini təklif edir. Kodinskinin təklif etdiyi əlifba rumin, macar və fransız əlifbalarının qarışığı idi: Aa, Bb, Cc, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Uu, Üü, Vv, Xx, Yy, Zz. Qəliz diqrafları olan (cz (џ), sz (ш), sc (щ), hi (ы)) olan əlifba ilə sözlərin oxunuşunda və yazılışında çətinliklər yaranırıdı. Məsələn, "рыбы" ("balıqlar") sözü bu əlifbada belə yazılırdı: rhibhi. Soyadların sonundakı -ow, -eb isə "-of", "-ef" kimi yazılırdı... Bir sözlə, bu əlifba yazını daha da qəlizləşdirirdi.

1845-ci ildə V.Belinski difraqramları çıxardaraq rus latinini irəli sürdü. 1862-ci ildə Julian Kotkovski öz broşüründə bütün slavyanlara polyak əlifbasından istifadə etməyi təklif etdi. 1871-ci ildə Zasyadko da öz təklifini verdi. Beləliklə, latin qrafikali rus əlifbasının tərəfdarlarının

BAXIŞ BUCAĞI

hərəsi bir əlifba təklif edirdi. Yəni Böyük Oktyabr Sosialist inqilabına qədər Çar Rusiyasında latin qrafikali əlifbaya keçmək üçün kifayət qədər ciddi cəhdələr olmuşdur. Lakin xristianlığın və kiril əlifbasını misionerlərin dini əlifbası kimi qoruyan keşişlər, eləcə də dindarlarla digər kilsə xadimlərinin çoxluğu, cəmiyyətdə kifayət qədər sözə sahib olmaları latin qrafikali əlifbaya keçidi mümkünüsüz edirdi. V.Lenin burjua və dini əlifba kimi baxdığı kiril əlifbasının latinla əvəz edilməsini istəsə də, Böyük Oktyabr Sosialist inqilabından həmən sonra bu məsələni qabartmağa cürət etmədi. Moskva bunu digər xalqlardan başlamağa qərar verdi. Saxa türklərində S.Novqorodovun yaratdığı latin qrafikali əlifba da bu üzdən ciddi təzyiq görəmədi...

* * *

1917-ci il Oktyabr inqilabından dərhal sonra bolşeviklər digər sahələrdə olduğu kimi, elm və təhsil sahəsində də islahatlara başladılar. Əlbəttə ki, hər şey Çar Rusiyasından fərqlənməli idi. 1917-ci ilin sonu 1918-cu ilin əvvəlində kilsənin dövlətdən, məktəbin kilsədən ayrılması haqqında dekretlər qəbul olundu. Bu tək xristianlara aid deyildi. Müsəlmanlar da mollaxanalardan əl çəkib sivil məktəblərdə təhsil almırlı idilər. Bütün işlər Dövlət Xalq Təhsili Komissarlığına tapşırıldı. Ən böyük uğur məktəblərin yaradılması və hamının təhsilə cəlb edilməsi idi. 1923-cü ildə "Rədd olsun savadsızlıq" şüarı ilə könüllülərdən "likbez"lər (savadsızlığın ləğvi) cəmiyyəti yaradıldı. Artıq 1926-ci ildə RSFSR-da savadlı əhalinin sayı iki dəfə artaraq 51 % olmuşdur.

Pis cəhət o idi ki, bolşeviklər o qədər həddlərini aşmışdilar ki, nəinki din dərslərini, hətta tarix və fəlsəfəni də köhnəliyin qalığı kimi ləğv etmişdilər. Əllərinə hakimiyyət keçdiyindən ruhlanan kəndlilər bir sira zadəgan malikanələrini zəngin kitabxanaları, dəyərli maddi mədəniyyət nümunələri ilə birgə yandırmışdilar. Bunun qarşısını almaq məqsədilə kitabxanaların, muzeylərin, saray və malikanələrin qorunması haqqında dekret qəbul edilmişdir.

Əlifba islahatı da geniş vüsət almışdı. Kiril əlifbası da köhnəliyin qalığı kimi aradan qaldırılmalı idi. 1918-ci ildə əlifbada islahat apararaq i, Ə, Ə, Y kimi hərfləri, eyni zamanda samitlə bitən sözlərin sonundakı «Т» işarəsini çıxartdırılar. Lakin bu ilkin mərhələ ididir...

Məktəbin kilsədən ayrılması üçün Çar Rusiyasının xristianlaşdırma və ruslaşdırma siyasətinin əsas aləti olan əlifbadan – inqilabdan əvvəlki kiril əlifbasından imtina etmək məsələsi qaldırılmışdı. Bir sözlə, inqilaba qədərki kiril və ərb əlifbaları xristian və müsəlman xalqları dinin cəhalət çərçivəsində saxlayan, mürtəce, ruslaşdırma və xristianlaşdırma, ərəbləşdirməyə xidmət edən vasitə kimi latin qrafikası ilə əvəz olunmalı idi...

RSFSR-nin Xalq Maarifi Komissarı (1917-1929) A.V.Lunaçarski (1875-1933) rusların və eləcə də bütün dünya xalqlarının latin qrafikali əlifbaya keçməsinin tərəfdarı idi.

A.V.Lunaçarskiyə görə, dünya inqilabı azad bəşəriyyətə dünya əlifbası – latin qrafikali əlifba gətirməli idi... Onun şahidliyinə görə, V. İ. Lenin də bu əlifbanın tərəfdarı idi. Lakin V. Lenin birdən-birə latin qrafikali əlifbaya keçməyi haqlı olaraq təhlükəli hesab edirdi: "Əgər biz tələsik yeni əlifbanı həyata keçirməyə başlasaq, ya da mütləq bizimkinə uyğunlaşdırılması lazımlı gələn latin əlifbasını tələsik daxil etsək, səhv edə bilarık və vandalizmdə günahlandırlaraq tənqid hədəfinə çevrilərik".

Deməli, dünya xalqlarının vahid latin qrafikali əlifbaya keçməsi SSRİnin geniş miqyaslı planlarından biri idi. 1919-cu ildə Lunaçarskinin də bilavasitə əli olmaqla Xalq Maarifi Komissarlığının Elmi şöbəsi respublikanın bütün xalqlarının latin qrafikali əlifbaya keçməsini təklif etdi. Artıq yeni hakimiyyət bir sıra yeni addımlar atmış, yeni təqvim stilinə, ölçü və çəki sisteminə keçmişdi.

Latin qrafikasına keçməyə əsasən

BAXIŞ BUCAĞI

ərəb qrafikasından istifadə edən xalqlardan başladılar desək yanılıraq. Çünkü İngilabdan sonra latin qrafikali əlifbaya ilk keçənlər rəsmi xristian, qeyri-rəsmi şamanist olan saxa (yakut) türkləri oldu... Bu hərəkat 1921-ci ildən Azərbaycanda və Şimali Qafqazda (İnquşetiya, Şimali Osetiya və Kabarda) da başladı. 1926-ci ildəki Bakı Qurultayında Moskva və Leninqraddan olan alimlər də iştirak edərək Azərbaycanın təcrübəsini SSRİ-nin digər respublika və muxtar vilayətlərində də yaymaq qərarına gəldilər. Bu işə rəhbərlik məqsədilə Yeni Türk əlifbasının 1927-ci ildə Bakıda keçirilən I Plenumunda 34 hərf-dən ibarət vahid yeni türk əlifbasının layihəsi qəbul olundu. Nəzərdə tutuldu ki, ehtiyac olarsa, bura əlavə işarələr də salınacaq. 1929-cu il avqustun 7-də SSRİ MİK-nin və Xalq Komissarları İttifaqının "SSRİ-nin ərəb yazılı xalqlarının yeni latin qrafikali əlifbasi" başlıqlı qərarı ilə latin qrafikasına keçidə rəsmi status veril-

di. Qəzet və dərgilərin, kitab çapının yeni əlifba ilə yayılması geniş xalq kütłəsinin də bu əlifba ilə yazib oxumasına təkan verirdi. 1930-cu ildən digər xalqların da bu əlifbaya keçməsi geniş vüsət aldı. 1929-1939-cu illər arası SSRİ-nin yazılı olan 72 xalqından 50-si latin qrafikali əlifbaya keçmişdi. Burada mari, mordva və udmurtların keçmədiyi bildirilir. Bəzi mənbələrdə 66 xalqın bu əlifbaya keçdiyi göstərilir və aşağıdakı dillərin adları çəkilir:

1. Abaza dili; 2. Abxaz dili; 3. Avar dili; 4. Adigey dili; 5. Azərbaycan dili (Türk dili); 6. Altay dili; 7. Assuri dili; 8. Başkurt dili; 9. Beluc dili; 10. Buryat dili; 11. Bep dili; 12. Dargin dili; 13. Yəhud-i-tacik dili; 14. İjor dili; 15. İnquş dili; 16. İtelmen dili; 17. Kabarda-çerkəz dili; 18. Qazax dili; 19. Kalmık dili; 20. Qarakalpak dili; 21. Qaraçay-malkar dili; 22. Karel dili; 23. Ket dili; 24. Qırğız dili; 25. Çin dili; 26. Komi dili; 27. Koryak dili; 28. Krimtatar dili; 29. Krimçak dili; 30. Kumandı dili; 31. Qumuk dili; 32. Kürd dili; 33. Laz dili; 34. Lak dili; 35. Ləzgi dili; 36. Mansi dili; 37. Moldav dili; 38. Nanay dili; 39. Nen dili; 40. Nivx dili; 41. Noqay dili; 42. Osetin dili; 43. Fars dili; 44. Saam dili; 45. Selkup dili; 46. Tabasaran dili; 47. Tacik dili; 48. Talış dili; 49. Tatar dili; 50. Tat dili; 51. Türkmen dili; 52. Udegey dili; 53. Udin dili; 54. Uyqur dili; 55. Özbək dili; 56. Xakas dili; 57. Xanti dili; 58. Saxur dili; 59. Çeçen dili; 60. Çukot dili; 61. Şor dili; 62. Şuqnan dili; 63. Evenk dili; 64. Even dili; 65. Eskimos dili; 66. Dunqan dili. (Bu dillərin əksəriyyətinin bu gün öz dillərində yazılı yoxdur). Aleut, ərəb, korey və udmurtları üçün də latin qrafikali əlifba layihələri tərtib olunmuş və təsdiqlənmişdir. Lakin onlar həyata keçirilmədi...

SSRİ xalqlarının latin qrafikali əlifbaya keçid kompaniyası 1920-ci ildən 1930-cu illəri əhatə edirdi. 1929-cu ildə RSFSR-nin Xalq Maarifi Komissarlığı rus əlifbasının latin qrafikası əsasında tərtibi ilə bağlı məsələlərin işlənmədi üçün komissiya yaratıldı. Komissiyanın 14 yanvar 1930-cu il iclasının protokolundan: "Rusların yaxın vaxtda latin əsaslı vahid beynəlmiləl əlifbaya keçməsi

qaçılmazdır".

Erməni, gürcü və idiş dilləri latin qrafikasına keçmədilər. Əslində onlar almanlarla birgə heç 1936-ci ildə başlayıb 1940-ci ildə başa çatan kirilləşdirməyə də qoşulmadılar. 1920-30-cu illərdə qeyri-rus xalqlar kütłəvi surətdə latin qrafikali əlifbaya keçirdi. Artıq Sibirin şimalında və şərqində (Komi, Yakutiya), ölkənin cənubu (Mərkəzi Asiya), Volqaboyu (Tataristan MSSR) və qeyd etdiyimiz kimi, ermənilərlə, gürcüləri çıxmış şərtilə Qafqazda latin qrafikali əlifbaya keçmişdilər.

1920-ci illərin sonunlarında əksər sovet xalqları latin qrafikali əlifbaya keçdikdən sonra dilçi alım N.F.Yakovlev yazdı: "Rus əlifbasının ərazisi Oktyabr İngilabının latin əlifbasının (yeni türk əlifbasi) qəbul edildiyi divarlar və eyni əsaslı milli-burjuə əlifbaları olan Qərbi Avropa ölkələri arasında sixılıb qalmış paza bənzəyir. Beləliklə, sosializm quruculuğu mərhələsində SSRİ-də kiril əlifbasının olması sözsüz İttifaq xalqlarının böyük hissəsini inqilabi Şərqi dən, eləcə də Qərbin zəhmətkeş kütłələrindən və fəhlə sinfindən ayıran maneənin qrafik növü olan anaxronizmdir".

1929-cu ildə RSFSR Xalq Maarifi Komissarlığı professor N.F.Yakovlevin başçılığı və dilçilərin, kitabçıların, poliqrafiya mühəndislərinin iştirakı ilə 13 nəfərdən ibarət Komissiya yaratmışdı. Komissiya 1930-cu ilin yanварında işini başa çatdırdı. Türkçə "yeni əlifba", rus dilində "yanalif" kimi tələffüz olunan bu əlifba belə idi: Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Üü, Oo, Öö, Pp, Qq, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Vv, Xx, Yy, Zz, ԵԵ, ՅՅ; apostrof da vardi. Latin dilində olmayan səslər əlavə işarələr şəklinde verilirdi. Məsələn, [ы] ı kimi, [ч] c kimi, ya da diakritik işarəli hərf-lərlə: [ш] və [ж] ş və ç kimi.

Yekun sənəddə rus latin üçün bir-birindən yalnız «ы», «ë», «ю»», «я» və «ь» daxil edilməsi ilə fərqlənən üç variant təklif edildi. Lakin 25 yanvar 1930-cu ildə İ.Stalin rus əlifbasının latinlaşdırılması məsələsinin dayandırılması haqqında göstəriş verdi...

Çağdaş Azərbaycan Türk fəlsəfəsinin başlıca problemləri

2. Yazı

XIX-XX əsrlərdə yaşamış Azərbaycan türk mütəfəkkirlərinin yaradıcılıqlarında fəlsəfənin hansı şəkildə öz əksini tapması daima mübahisə ya da müzakirə obyekti olmuşdur. Belə ki, bir çox tədqiqatçılara görə bu dövrdə Azərbaycanda sərf fəlsəfəyə aid əsərlər çox az olmuş, dolayısıyla da Azərbaycanda fəlsəfədən və filosoflardan çox az bəhs etmək olar. Bu düşüncələrdə ilk baxışda müəyyən həqiqətləri ifadə etməklə yanaşı, onu da bildirməliyik ki, **birincisi**, Azərbaycan xalqıancaq bugünkü Azərbaycan Respublikasından ibarət deyil. Bu anlamda Bakıxanov, Axundzadə, Zərdabi, Rəsulzadə, Hüseynzadə, Ağaoğlu qədər Nəbatı, Talibzadə, Xiyabani, Şəbüstəri, Əfqani, Pişəvəri, Cavat Heyət də Azərbaycan türk mütəfəkkirləridir. **İkinci**, yeni dövrdə bütün dünyada mütəfəkkirlərin əsas fəlsəfi yaradıcılıqları ontoloji və qnoseolojidən çox sosial fəlsəfə, tarixin fəlsəfəsi, sosial psixologiya, sosiologiya, politologiya, antropologiya, demokratiya, liberalizm və buna uyğun məsələlər olmuşdur. Bu anlamda Bakıxanov, Zərdabi, Əfqani, Hüseynzadə, Rəsulzadə, Şəbüstəri, Heyət və başqa Azərbaycan türk mütəfəkkirləri Şopenhaur, Nitsše, Marks, Engels, Freyd, Ceyms, Toynbi, Haydeger və başqa Qərb mütəfəkkirləri qədər filosof adına layiqdir. Demək istədiyimiz odur ki, Azərbaycan türk mütəfəkkirlərini düşüncələrində ümumiləşdirmələr aparıb, sonra da bu fəlsəfə deyil, fəlsəfə yalnız ontoloji və qnoseoloji məsələlərə həsr edilmiş əsər-

lərlə bağlıdır, deyib mənasız iddialar irəli sürmək kökündən yanlışdır. Çünkü fəlsəfə dediyimiz, ən azı hərfi mənada müdriklik, hikmətlik ya da müdrikliyə sevgidirsə, hikmətsevrilikdirsə, o zaman insan, cəmiyyət, millət, dövlət, siyasi əqidələr, mənəvi dəyərlər, sosial münasibətlər və s. ümumilikdə onun tərkib hissəsidir.

Bizim düşüncəmizə görə də, XIX-XX əsrlərdə yaşamış Azərbaycan türk mütəfəkkirlərinin yaradılığında da ontoloji və qnoseoloji məsələlər nə qədər az olsa da,ancaq insan, cəmiyyət, dövlət, millət, dini inanclar, siyasi əqidələr, mənəvi dəyərlər, sosial münasibətlər və bu kimi fəlsəfi problemlər kifayət qədərdir. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan türk mütəfəkkirlərini Azərbaycanın şimalında yaşayan xalqla məhdudlaşdırmaq qədər, onların ontoloji və qnoseoloji məsələlərlə məşğul olmadığını iddia edib fəlsəfədən uzaq tutmaq da anlamsızdır. Bu baxımdan Qərb-Avropa mütəfəkkirlərini mənali ya da mənasız düşüncələrinə görə, göylərə qaldırıb ağızdolu-su "filosof" adlandırdığımız halda, öz mütəfəkkirlərimizə həddən artıq yuxarıdan aşağı baxmaq prinsipindən də əl çəkməliyik. Sadəcə, onların hər birini də haqq etdiyi yerə görə obyektiv qiymətini verməliyik.

Əsas məqsədimiz ilk növbədə, XIX-XX əsrlər Azərbaycan fəlsəfəsinin əsas inkişaf yollarını ortaya qoymaq, eyni zamanda fəlsəfə və ictimai fikir tariximizin əsas təmsilçilərinin dünyagörüşlərini təhlil etmək olmalıdır. Bu anlamda Azərbaycan fəlsəfəsi-

Faiq Ələkbərli (Qəzənfəroğlu)
AMEA Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı
elmi işçisi, dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

nin əsas inkişaf yolları üç istiqamətdə təhlil olunmalıdır:

- 1) *Şərq-İslam mədəniyyəti ya da Şərq-İslam fəlsəfəsinin davamı: sxolastikadan fəlsəfəyə, dini təfakkürdən dünyəvi təfəkkürə döñüş,*
- 2) *Azərbaycanda Qərb-Avropa mədəniyyəti və fəlsəfəsinin təşəkküllü: avropaçılıq təsirindən radikal-inqilabçı fəlsəfəyə doğru,*
- 3) *Şərq-İslam-Türk mədəniyyəti ilə Qərb-Avropa mədəniyyətinin sintezi problemi və həll yolları.*

Eyni zamanda hər bir istiqamətin öz daxilində olan fərqliliklər, yəni ümumi oxşarlıqlarla yanaşı, ziddiyətli məqamlar da göstərilmişdir. Məsələn, Şərq-İslam mədəniyyətini davam etdirmək yönündə bəzi mütəfəkkirlər (M.M.Nəvvab, Ə.Axundoğlu, Ə.Axundzadə və b.) sərf Qurani-Kərim və Sünnetə əsaslanmaqla sxolastik-ehkamçı mövqeyin tərəfdarı olduğu halda, digər mütəfəkkirlər (A.A.Bakıxanov, Nəbatı və b.) problemdə daha açıq gözlü-yenlikçi mövqedən yanaşırlılar.

Bunları yazmaqdə əsas məqsədlərimizindən biri də yuxarıda qeyd etdiyimiz istiqamətlər, xüsusilə sonuncu və əsas istiqamət Şərq-İslam mədəniyyəti ilə Qərb-Avropa mədəniyyətinin sintezi fonunda meydana çıxan Azərbaycan Cumhuriyyətinin milli fəlsəfə dərkini ortaya qoymaq olmuşdur. Başqa sözlə, Azərbaycan Cumhuriyyətinin varlığının həm qə-

BAXIŞ BUCAĞI

dim və orta əsr Türk dövlətçilik ənənələri üzərində qurulmasının fəlsəfə tarixi anlamda izahları, həm də bu yolda böyük əmək sərf etmiş Azərbaycan türk maarifçilərinin və onların davamçılarının fəlsəfi, ictimai-siyasi dünyagörüşlərinin ifadəsi çox vacibdir. Demək istədiyimiz odur ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin əsas mahiyyətini təşkil edən “Azərbaycan ruhu”nun, “Azərbaycan məsələsi”nin yalnız tarixi deyil, fəlsəfi mahiyyətinə (tarixin fəlsəfəsi) də varıl-

nə, mənasına obyektiv şəkildə işq tutmaqdır. Xüsusilə də bizi burada ən çox maraqlandıran bir məsələ “Azərbaycan fəlsəfəsi” ya da “Azərbaycan fəlsəfə tarixi” anlayışlarıdır ki, 1918-ci ildə yeni bir Türk dövlətinə verilən adın, yəni “Azərbaycan” məfhumu-nun çox keçmədən bilərkəndən ya da bilməyərkəndən həmin dövlətin qurucusu olan millətin adıyla eyniləşdirilməsinin də elmi-fəlsəfi izahları olmalıdır. Hər halda bu gün millətimizin adından (azərbaycanlı), dilindən

fəlsəfəsindən, mədəniyyətindən, dilindən, ədəbiyyatından bəhs etmək də məntiqsiz görünə bilər.

Deməli, burada ən incə məsələ yeni bir Türk dövlətinə verilmiş Azərbaycan Cümhuriyyəti adıyla (“Azərbaycan məsələsi” ilə), onun qurucusu olduğu Azərbaycan türk xalqının müstəsna rolunu obyektiv şəkildə dəyərləndirməkdir. Ona görə də, bu gün “Azərbaycan fəlsəfəsi”, “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan dili”, “Azərbaycan ədəbiyyatı” dedikdə, birmənali şəkildə onu Türk kimliyindən uzaq tutub, mələzəşdirilmiş bir “xalq”a aid etmək kökündən yanlışdır. “Azərbaycan” anlayışı Dərbənddən Kəngər körfəzinə, Bakıdan Kərkükə qədər uzanan bir coğrafiya olduğu qədər, eyni zamanda bu coğrafiyada yaşayan on milyonlarla Azərbaycan türkünün qədim dövrlərdən günümüzədək ortaya qoyduqları tarixin, fəlsəfənin, ədəbiyyatın, mədəniyyətin bir sözlə, ona məxsus olan hər bir şeyin ifadəsidir. Belə olduğu təqdirdə, bizlər tariximizi, fəlsəfəmizi, ədəbiyyatımızı, mədəniyyətimizi qələmə alarkən rusun, inglisin, amerikanın, fransızın, farsın, ərəbin bizi görmək istədikləri yad metodologiyalarla deyil, özümüz özümüzə biçdiyimiz milli bir üsulla hərəkət etməliyik.

Cox yazıqlar olsun ki, tarixi-coğrafi Azərbaycanımızın çox az bir hissəində müstəqilliyimizi bərpa etdikdən (1991) sonra da milli metodologiyaya əsaslanan milli tarix, milli fəlsəfa, milli ədəbiyyat, milli mədəniyyət yazımaqdan çox mələz, kosmopolit “Azərbaycan” kimliyi çərçivəsində kitablar, dissertasiyalar yazmaqda davam edirik. Ən acinacaqlısı da odur ki, bunu edənlərin xeyli bir qismi də “Azərbaycan məsələsi”nin əsil mahiyyətinə varmadan, “Azərbaycan” anlayışını antitürk, antiazərbaycan ideolqlarının planlı şəkildə ortaya atdıqları siyasətlərə uyğun olaraq türklüyü, Azərbaycan türklüğünə zidd olaraq təbliğ edirlər. Bunun da nəticəsində Azərbaycan Türk xalqının tarixi, fəlsəfəsi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı bir çox hallarda naməlum, “mələz” bir xalqın məhsulu kimi ortaya çıxmada davam etməkdədir.

malıdır. Məhz “Azərbaycan məsələsi”ni doğru idrak edərsək, o zaman istər Sovetlər Birliyi dövründə, istərsə də müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra ortaya çıxan bir çox tarixi, mədəni, fəlsəfi, siyasi suallara da cavab tapmış olarıq.

Əslində bu yazımızda geniş şəkildə izah olunan əsas məsələlərdən biri də “Azərbaycan məsələsi” və onunla bağlı meydana çıxmış müsbət ya da mənfi anlamda, “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan fəlsəfəsi”, “Azərbaycan dili”, “Azərbaycan mədəniyyəti”, “Azərbaycan ədəbiyyatı” və buna bənzər digər anlayışların mahiyyəti-

(Azərbaycan dili) tutmuş onun fəlsəfəsi (Azərbaycan), tarixi (Azərbaycan tarixi), ədəbiyyatı (Azərbaycan ədəbiyyatı), mədəniyyəti (Azərbaycan mədəniyyəti) artıq Türk milli kimliyindən çox Azərbaycan dövləti kimliyi üzərində oturuşmuşdursa, o zaman bu “Azərbaycan məsələsi”nin hərfi mənadan ya da tarixi aspektindən daha çox, elmi-fəlsəfi, tarixi-fəlsəfi şərhinə ethiyac vardır. Əks təqdirdə 1918-ci ilin 28 mayında yeni bir Türk dövlətinə Azərbaycan Cümhuriyyəti adı verilməsindən sonra meydana çıxmış “Azərbaycan milləti”nin ya da “azərbaycanlı” millətinin tarixindən,

Azərbaycan elmi ictimaiyyətinin yaxın dostu

akademik Bəxtiyar Nəzərov haqqında bir yarpaq söz

Akademik Bəxtiyar Nəzərov (Baxtiyar Nazarov) XX əsr özbək ədəbiyati tarixinin fundamental, akademik səviyyədə tədqiq və təqdim edən tənmiş ədəbiyyatşunas alimi kimi ədəbi əlaqələr sahəsi alimlərinin, o cümlədən Azərbaycan tədqiqatçılarının tez-tez müraciət etdiyi böyük simalarından biridir.

Məlumdur ki, Abdulla Qədiri irsi, xüsusən onun "Ötən günlər" romanı dünya nəşrində xüsusi yeri, çəkisi olan əsərdir. Hətta Bertels bu əsəri dünya nəşrinin "altinci özül daşı" kimi qiymətləndirib. "Ötən günlər" əsəri Azərbaycanda da çox sevilib, sevılır. Hətta iki dəfə ayrı-ayrı müəllif tərəfindən tərcümə olunaraq Bakıda nəşr olunmuşdur. Akademik B.Nəzərov "Qədirinin qüdrəti" tədqiqatında bu əsərin elmi-nəzəri mahiyyətini yüksək səviyyədə önə çəkmış və əsərin ədəbi əlaqələr kontekstində ilk sıradə dayanması faktına önəm vermişdir. Bu sıradə Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşunaslığında öyrənilməsi məsələlərinə də diqqət yetirməsi onun həm də Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığının hər sahifəsinə bələdliyinə işarədir: "Nərimizdə Abdulla Qədirinin bədii sənət dilinə bərabər gözəl bir dil yoxdur! Bədii dil çox zaman ədəbi dil-lə qarışdırılır. Bədii dil hər bir sənətçinin fərdi dilidir. Qədiri öz bədii dilini yarada bilən sənətkar olmuşdur". Bu, ifadələr akademik B.Nəzərov qələmində, elmi təfəkküründə Qədiri yaradıcılığındaki bədii söylənişə, xarakterə ən gözəl bicimdir.

Akademik Bəxtiyar Nəzərov "Rauf Pərfi portretinə çizgilər" elmi tədqiqatında Rauf Parfi yaradıcılığının vacib xüsusiyyətlərini, fəlsəfi-estetik dəyərlərini açıqlayaraq yazar ki, "şairin yaradıcılığı əsasən üç duyğu üzərində

Akademik Bəxtiyar Nəzərov, akademik Möhsün Nağısoy, Əfqanistan alimi Faiziyə Arral, nəvaişunas professor Almaz Ülvə, Nəvai şəhər meri Kobul Tursunov, Özbəkistan, 2018

köklənmişdir: Vətən, Azadlıq, məhəbbət. Dünyadaki bütün şairlərin yaradıcılığında bu strixləri göstərə bilərik və buna heç şübhə yoxdur. Ancaq özbək üçün Vətən dərdi, Azadlıq dərdi dünyanın bütün digər xalqlarından fərqlənir - özünəməxsusdur, məhəbbət isə Hadi Toktaş demişkən, hər bir ürək məhəbbətlə yenilənir".

Bu üç böyük duygù hissini Rauf Pərfi yaradıcılığında özünəxas və təkrarolunmaz poetik izahı vardır. Əlbəttə, Rauf Pərfi yaradıcılığı haqqında poetik düşüncələr kontekstində açıqladığı düşüncələr ötən əsrin məşhur 60-cılar nəslinin ana xətti, qırmızı sərhəddidir. Akademik B.Nəzərov özbək ədəbiyyatının bu şöhrətli şairinin yaradıcılıq keyfiyyətlərini elə ustalıqla, elə elmi-nəzəri struktur çərçivəsində, hətta bir az da xalq dilinə yaxın – sadə dillə təqdim edərkən

sanki dünya ədəbiyyatının Rauf Pərfi silahdaşlarının yaradıcılığını bir-bir incəlmiş və bu nəslin deyə biləcəyi sözlərinin bədii portretini çizmişdir.

Hazırda həm dünya ədəbiyyatşunaslığında, həm də ayrı-ayrı xalqların elmi-ədəbi fikrində 60-cılar nəslə dərindən öyrənilir: həyatı müşahidələr, 37-də doğranmışlar, asılmışlar, gülənmişlər üzərində göyərən nəslin fəlsəfi-konseptual düşüncələri, mənəvi ağrı və poetik yükleri kontekstində çox səhifələr vərəqlənir.

Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığında ədəbi əlaqələr çərçivəsində bu kimi elmi problemlərə nəzər salındıqca, elmi araşdırma mövzusu olaraq tədqiq edildikcə, təbii olaraq akademik Bəxtiyar Nəzərovun əsərlərinə də isnad olunur, öyrənilir.

Bəxtiyar Nəzərovun elmi yaradıcılıq yolunda, qeyd etdiyimiz kimi, əsa-

ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR

sən XX əsr özbək ədəbiyyatının inkişaf tarixi, tənqidçilik və ədəbiyyatşünaslıq metodologiyasının problemləri, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və ədəbi əlaqə məsələləri ilk səhifədədir. Ə.Fit-rət, Aybəy, Q.Qulam, A.Qəhhər, A. Aripov kimi klassik sənətkarların yaradıcılıqlarını özbək ədəbiyyatı tarixi, eləcə də dünya ədəbiyyatı ilə müqayisəli təhlil kontekstində araşdırması, həm də birbaşa ədəbi əlaqələr səhifəsinin yeni salnaməsinə dəyərli töhfələridir.

Akademik Bəxtiyar Nəzərovun bu misallı tədqiqatları öz elmi çəkisi ilə ölüyəgəlməzdir.

Bunlarla yanaşı, akademik B.Nəzərov qədim və orta əsr özbək ədəbiyyatı, dahi şəxsiyyətləri haqqındaki fikirləri həm təhlil, həm də dövrün nəbzi nöqtəyi-nəzərdən (ictimai-siyasi baxış məqyasında) mükəmməldir, orta əsr ədəbi-elmi görüntüsünü fəlsəfi-estetik baxışı, düşüncəsi ilə sözə düzə bilmüşdir. Ötən il Özbəkistanın Nəvai şəhərində Əlişir Nəvai haqqındaki məruzəsini dirləyərkən, onun orta əsr özbək elmi-fikrinin əsas qayəsini çox gözəl təqdim etdiyinə şahid oldum. O zaman onu dirləmək ustad dərsindən faydalananmaq qədər xoş təsadüf oldu.

Səmərqəndə yaşamış Azərbaycan oğlu, görkəmli pedaqoq, ədəbiyyatşunas, ictimai xadim, jurnalist, tərcüməçi Seyid Rza Əlizadə haqqında özbək dilində yazılmış "Seyid Rza əbədiyyəti" adlı kitabın Özbəkistanda keçirilən təqdimati zamanı akademik B.Nəzərovun çıxışının böyük önəm daşımاسını xüsusi vurğu-

lamaq istərdim. Onun çıxışından bəzi qeydləri diqqətə yetirmək istərdim: "Seyid Rza Əlizadə Türküstanda yeni tipli məktəb açan ilk maarifçilər-dəndir. Onun təşkilatçılığı ilə 1907-ci ildə Səmərqənddə "Həyat", bir il sonra isə "Yeni həyat" adlı məktəblər fəaliyyətə başlayıb. Seyid Rza Əlizadə özbək, tacik və Orta Asiyada yaşayan farsların ilk "Əlifba" kitabını, tacik dilinin ilk qrammatikasını yazıb, ilk ikicildlik rusca-tacikcə lüğəti tərtib edib. Həmçinin ibtidai sinif şagirdləri üçün "Coğrafiya", "Tarix", "Riyaziyyat", "Həndəsə", "Astronomiya" və "Ərəb dilinin qrammatikası" kitablarını hazırlayıb. Bu böyük şəxsiyyətin XX əsrin əvvəllərində Türküstanda xalq maarifinin yaranmasında və inkişafında əvəzsiz rolü olub". Qeyd edim ki, S.R.Əlizadə 1937-ci ildə digər günahsız ziyahlarımız kimi sürgün olunub, 1945-ci ildə Vladimir həbsxanasında vəfat edib. 1958-ci il yanvarın 16-da ona bərəət verilib. Nəvəsi Fərhad Əlizadə 1987-ci ildə çox çətinliklə babasının nəşini Vladimir şəhərinin məhbuslar üçün nəzərdə tutulmuş qəbiristanlığından Səmərqəndə gətirib və "Pəncab" qəbiristanlığında dəfn edib.

Bu çıxışı xatırlamaqla nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, akademik B.Nəzərov elmi yaradıcılığında Azərbaycan ünvanlı kifayət qədər səhifələr vardır. Bu səhifələrin arasında doğma Azərbaycan xalqına, iki qardaş xalq arasında qədim dostluq və qardaşlığı məhəbbətin, inam hissələrinin dərin kökləri, qırılmaz bağları görünür.

O, həm də ali təhsil müəssisələ-

Nəvai şəhərində Nəvai-577 elmi konfransında. Akademik B.Nazarov, professor, Babur fondunun sədri Zakirjon Maşrapov, akademik M.Nağısoy, prof. Almaz Ülvi

Almaz ÜLVI (Binnetova)

Filologiya elmləri doktoru,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası,
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstiututunun
"Azərbaycan-Türkmenistan-Özbəkistan ədəbi
alaqlar" səbəsinin müdürü

rində gənc nəslə mühazirələr deyən hörmətli professor-müəllim, Özbəkistan Elmlər Akademiyasında yeni elmi kadrların yetişməsində rolü olan ədəbiyyatşunas alim kimi nüfuz sahibidir.

Akademik Bəxtiyar Nəzərov 1945-ci ildə Özbəkistanaın Daşkənd şəhərində doğulmuşdur. O, hazırda özbək elminin nüfuzlu alımlərindəndir. O, 2000-ci ildən Özbəkistan EA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru (1984), professor (1994), Özbəkistan EA Dil və Ədəbiyyat institutunun elmi katibi (1969-72; 1979-83), direktoru (1986-90), səbə Müdiri (1996-ci ildən), Özbəkistan EA vitse-prezidenti (1999-2000), Özbəkistan Respublikası Prezidentinin dövlət müşaviri (1990-92), eyni vaxtda "Özbək dili və ədəbiyyatı" elmi jurnalının baş redaktoru (1986-94) və s. bu kimi zəngin məlumatlı tərcüməyi-hali vardır.

Ədəbiyyatşunas alim milli istiqlal qayəli yeni elmi tədqiqatları, yeni tipli dərsliklərin (orta məktəblərin 9, 11 siniflər üçün "Özbək ədəbiyyatı", ali məktəblər üçün "XX əsr özbək ədəbiyyatı tarixi") müəlliflərindən biridir.

Özbək xalqı kimi, Azərbaycan elmi ictimaiyyəti də bu böyük şəxsiyyətin yubiley günlərinə qatılır, ona sağlıqlı uzun ömür, yeni yaradıcılıq üfüqləri arzulayır.

TURANA

GEDƏN YOL

Dünyanın harasında olur-olsun “Mən türkəm” hayqırın bir səs uca-lırsa demək ki, həyat yaşamağa də-yər. Zəngin və şərəfli tarixi olan, ürəyində Vətən, millət sevgisi daşıyan, dilinə, dininə bağlı əzmlı, çalış-qan türkün vətəni hüdudsuzdur. Adriatikdən başlayıb Altaylara uzanan, Uraldan Doğu Türküstana və daha böyük ərazilər çevrələyən bir gücdür Türk! Ərazi olaraq, kəmiyyət olaraq özündə mənəvi zənginlik daşıyan bir güc! Bu gün dünyada 300 milyondan artıq türk yaşayırsa və qədim etnos olaraq aqsaçlı tarixin ziddiyətli mə-qamlarından şərəflə, mübarizcisinə çıxmış bacarıbsa, demək ki, türk bə-şəriyyətin əzəli-əbədi övladıdır.

Bilgə Xaqan, Mete, Çingiz xan kimi əcdadları, sərkərdələri olan soykökü-nə hər zaman bağlı, yaxşı-yamanı tanıyan, onu yaradəni tanıyandır türk! Türklerin atası – dahi Atatürk əbəs yerə demirdi ki, “Türk övladı əcdadını tanıdıqca daha böyük işlər etmək üçün özündə qüvvət tapacaq”. Əli bəy Hü-seynzadə isə “Türklər ya ölər, ya hicrət edərlər, fəqət, qul olmazlar”, – deyib türkün basılmazlığını vurgulayırdı.

Ösrlər boyu, tarixin hər dönəmində əzmi, mübarizliyi ilə fəxarətli bir yer tutmuş sərkərdələr türkçülüyü – türk təfəkkürünün təməlləri üzərində yetişib, ona xidmət etmişlər. Ziya Gökalp deyirdi ki, “Türkçülük türk millətini yüksəltmək deməkdir”.

Ötən əsrin ikinci yarısında, Türk dünyasının gücünün yetərinə olma-dığı, Türkiyə üzərində təzyiqlərin ol-duğu bir dövrdə qardaş ölkənin par-laq və öndə gedən simalarından biri olan Alparslan Türkeş də silahdaşları ilə birgə Türk birliyi, türkçülük amali uğrunda mübarizəyə atılması ilə siya-si həyata damgasını vurmuşdur. “Türkçülük bədənimiz, islamiyyət ruhu-muzdur” - deyən Türkeş özündən əv-

vəlki Atatürk, Məhəmmədəmin Rəsul-zadə, Əli bəy Hüseynzadə, Ənvər Paşa, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura kimi bö-yük türkçülərin Turançılıq məfkurəsi-nə sadıq qalmışdır. Bu məfkurə tərəf-darları islami yaşatmaq, yenilməz ru-hu, vətən əxlaqi ilə dövləti sevmək, onu qoruyub, yüksəltmək amalı uğrunda daim mübarizə aparır, milliy-yətçilik şüuruna ruhən bağlanmışdı-lar. Turan sevdalıları “Hər şey Türk milləti üçün” -devizini əsas tutaraq tək ölkə daxilindəki türkləri deyil, dünyanın ən ucqar nöqtələrində belə özünə türk deyən, eyni dili, eyni dini payla-şanları diqqətə almağı önemli hesab edirdilər. “Vətən nə Türkiyədir Türk-lərə, nə Türkistan, Vətən böyük və məhəbbət bir ölkədir; Turan...” - deyən Ziya Gökalp kimilər böyük Turan ümidiylə çarpışır, ayrılığın deyil, birliliyin davasını edirdilər. Bir sözlə, türk millətinin və onun sahib olduğu də-yərlərin xidmətinə yönəlmüş bu ideolo-giya daşıyıcıları islam imanı, türk qanı ilə insanlığın xidmətində idilər. Zindanı, ölümü belə göz altına almayan, bu vətən sevdalıları, bozqurdular:

*Şimşek gibi çakın, yel gibi esin
Savaş türkümüzü Kürşad dinlesin*

Ayak sesinizden yer-gök inlesin – deyib Turana varmaq üçün ər meyda-nını özlərinə məkan seçib, canlarını yurda fəda etməyi şərəf bilirdilər. On-lar islam əxlaqına bağlanıb, türklik atəsi ilə yanıb “Kızıl köpeklere zaman vermeyin” deyib hayqırırdılar. “Bastığın yerləri, atalarının yatdığı yerləri tanı, sənə əmanət qalan bu Vətənin bir qarışı belə susuz qalarsa, qanınlı su-la!” – deyirdilər. Bilgə Xaqandan, Me-te dən başlanan türkün savaşı bu gün də eyni ruh yüksəkliyi ilə davam edir.

Qayəsi, amali milləti, Vətəni dü-shünmək, sevdiyini Allah üçün sevən, Peyğəmbərin izinden gedəndir boz-qurd! Haqsızlıq görünçə susmayan,

Sənməz Abbaslı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutu

təhlükə görünçə qorxmayan, türkün başı dərdə girdiyində onu qurtaran-dır bozqurd! “Allaha, Kurana, Vata-na, Bayraqa yemin olsun!”, “Müca-delemiz son nefer, son nefes, son damla kana kadardır”, “Mücadele-miz milliyətçi Türkiyeye kadardır” deyib and içir Türk oğlu Türk!

Bu gün Türkiyə sərhədlərindən uzaqda belə bir bozqurdun səsi uca-lırsa, demək ki, bu Türk-İslam mə-fkurə yaradıcılarının hələ ötən əsrə başlığı savaşın nəticəsidir. Bu həm də onun ruhuna hopmuş türk heysi-yətindən, türk qanından, soyundan-kökündən gəlir. Bu gün türk gəncliyi ona Bilgə Xaqanın xitab etdiyi “Ey türk oğuz bəyləri! Türk xalqı eşidin! Üstdən göy çökmədikcə, altdan yer dəlinməyincə, bil ki, türk ulusu, türk yurdu, türk dövləti, türk törəsi pozul-maz. Su kimi axıtdığın qanına, dağlar kimi yiğdiğin sümüyünə layiq ol! Ey ölməz türk ulusu, özünə dön!” kəlmə-lərini dönə-dönə xatırlayır. Özünü-sözünü toplayıb, sahibi olduğu əsir torpaqları uğrunda savaşa çıxır türk. Sağımı-solunu toplamağa özündə tə-pər istəyir. Ergenekondan çıxan gü-nəş kimi bütövləşmək, parlamaq və Turana doğru getmək istəyir. Tanrı Türkü qorusun və ucaltsın!

ÖLÜM

toxumları

Dünyanın ən gənc professoru dünyayı ən böyük təhlükəsi haqqında nələr dedi?

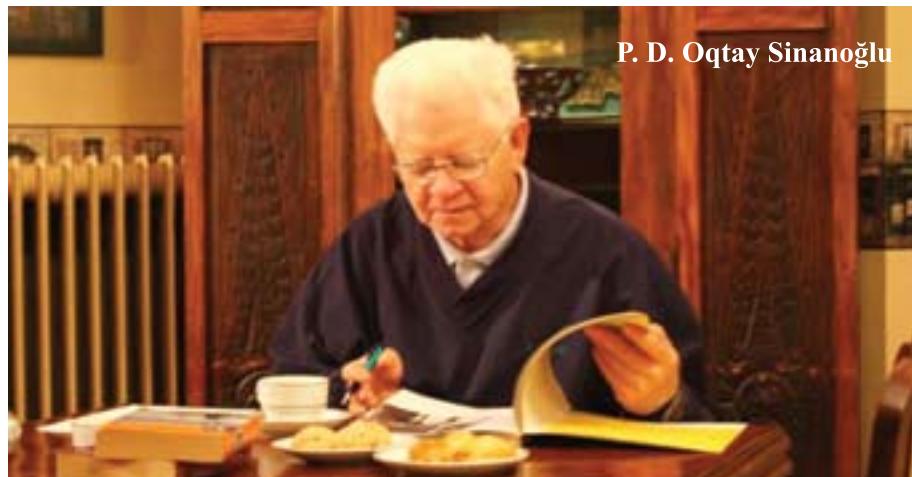
Bundan 50 il əvvəl (1960-ci illərdə) 25-30 yaşlarında bir gənc Genetik Modifikasiya olunmuş Orqanizmlər haqqında danışsa və onların zərərli olduğunu, gələcəkdə bütün dünya üçün fəlakətə çevriləcəyini bildirən yaqcın ki, bir çox insan onu ciddi qəbul etməz və bəlkə də gülərdi. Bu gün də bilgi və rəbitə (informasiya-kommunikasiya) texnologiyalarında mövcud inkişafa, internet və ictimai mətbuatın (sosial media) imkanlarına baxmayaraq bir çox insan GMO məhsulların zərərlərindən bixəbərdir. GMO məhsulların tarixi, insan vücuduna təsirləri, istehsalçıları və s. haqqında məlumatsız olduğumuz kimi, bu məsələlər haqqında illərdir elmi və kütləvi ədəbiyyatlarda məlumat verən, 4 əsas elm sahəsi üzrə bütün dünyada qəbul edilmiş əsərlərin müəllifi olan **Türk oğlu-nu** da kifayət qədər (bəzən ümumiyyətlə) tanımızıq.

Professor Doktor Oqtay Sinanoğlu dünyada son üç-yüz il ərzində ən gənc yaşda (28 yaşında) professor olmuş şəxsdir. İki dəfə Nobel mükafatına namizəd göstərilmişdir. Aldığı saysız-həsabsız mükafatları, işləri və elmə verdiyi töhfələri o qədər çoxdur ki, bunlar haqqında kitablar yazmaq

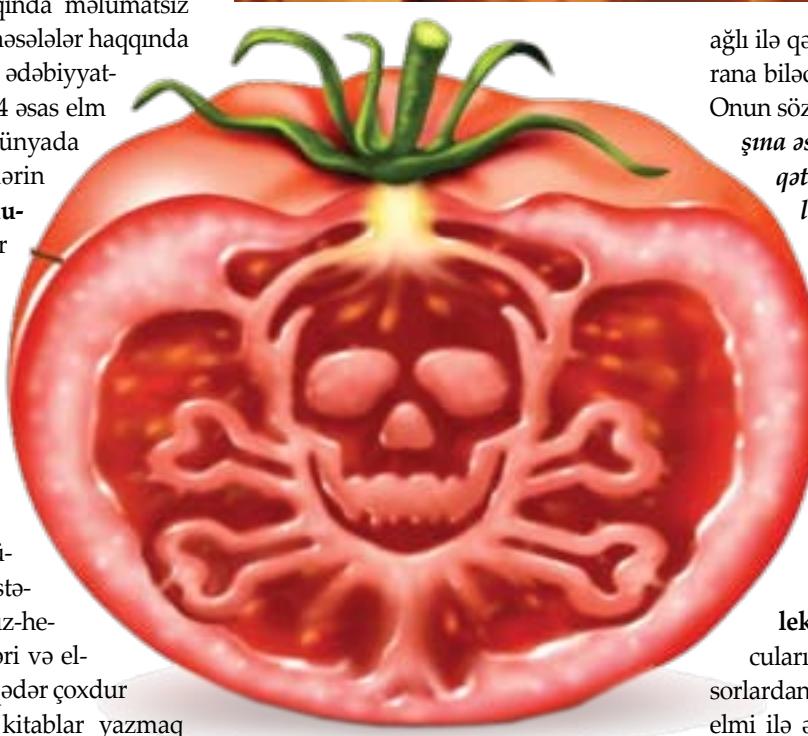
mümkündür. Fizika, Kimya, Biologiya və Riyaziyyat sahələrində elmi tədqiqatlar aparmış və bütün dünyada qəbul edilmişdir.

Prof. Oqtay Sinanoğlu insanı iki qanadlı Simurq quşuna bənzərədək bir qanadın **elm** bir qanadın isə **qəlb** olduğu fikrini müdafiə etmişdir. O, qeyd etmişdir ki, ağıl bizə bir yerdən digərinə necə gedə biləcəyimiz haqqında məlumat verir, ancaq, hara getməli olduğumuzu söyləməyə aciz olduğumuz zaman qəlbə ehtiyacımız olur.

Alim öz əsərlərində və çıxışlarında qərb dünyasında “qəlb” olmadığı və sadəcə Şərqdən öyrəndikləri bilikləri tətbiq edərək son 4 yüz il ərzində müəyyən nailiyyətlər əldə edən Qərbin artıq tənəzzül çağında olduğunu söyləmişdir. “Ölüm toxumları” adlandırdığı GMO məhsullar barəsində bir çıxışında bu cür zərərli şeylərin qəlbə olmayan və sadəcə

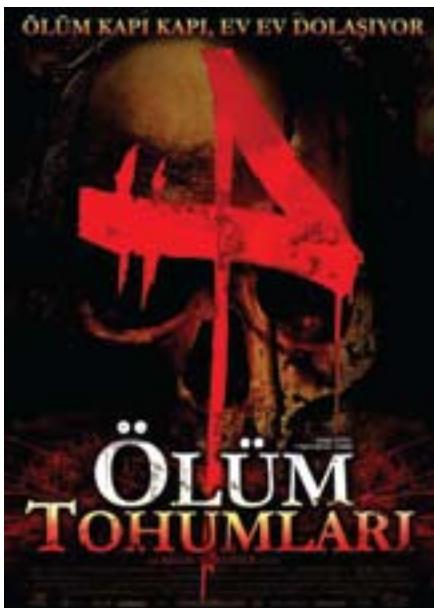
P. D. Oqtay Sinanoğlu

ağlı ilə qərar verən Qərb dünyasında yaranı biləcəyini xüsusi ilə vurgulamışdır. Onun sözleri ilə desək: *“insanlıq anlayışına əsalanmayan, insanlara ziilm və qətləm üzərində inşa edilən dövlətlər və imperiyalar çox qısa müddət ərzində batmışdır. Qərb dünyası 1500-cü illərdən etibarən getdiyi hər yerdə əvvəlcə mədəni (kültürlə) qətləm həyata keçirərək dillərini, dinlərini yox etmiş, sonra isə fiziki olaraq insanları yox etmişlər. Qərbin hər ölkəsi bunu etmişdir...”*

1960-ci illərdən yaranmış **molokulyar-biologiya** elminin qurucularından və bu sahədə ilk professorlardan biri olan Oqtay Sinanoğlu gen elmi ilə əlaqədar mövcud nəzəriyyənin

SOS

doğru olmadığı fikrini 1970-ci illerdə söylemişdir. Lakin, "hər genin yalnız bir vəzifəsi olduğu" fikrini qəbul edən qərb alımları onun nəzəriyyəsini qəbul etməmiş və inandıqları fikrə əsaslanaraq geni dəyişdirilmiş inəklərin patentini almışlar. Bu inəklər normal inəklərə nisbətən çox süd versə də qısa müddətdə ölürlər, yeni doğulan balaları isə sıkəst olurdu. Sinanoğlu yalnız və yalnız bir vəzifəsi olduğu hesab edilən genlərin əslində bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan bir mürəkkəb sistem əmələ gətirdiyi fikri ni irəli sürmüştür.

Frederik Villiam Enqdal da "Ölüm toxumları" adlı kitabda GMO-lu məhsullar barəsindən ətraflı məlumat vermişdir. Müəllimi O. Sinanoğluna ithaf etdiyi kitabda GMO-nun vətəni olan ABŞ-in bir neçə böyük fondun nəzarətində olduğunu və bu toxumu istehsal edənlərin eyni zamanda kimyəvi dərmanlar da istehsal etdiyini və həşəratların o toxumlara zərər verməməsi üçün məhz o dərmanlardan istifadə edilməli olduğunu yazmışdır. Beləliklə bir tərəfdən geni dəyişdirilmiş toxumlar vasitəsi ilə, digər tərəfdən bu toxumları qorumaq üçün istifadə edilən tərkibində çox zəhərli maddələr olan dərmanlar vasitəsi ilə dünya əhalisi qəsdən zəhərlənir.

O. Sinanoğlu GMO məhsulların istehsalçıları ilə bağlı bir çıxışında: "Rokefelerin və Microsoftun qurucusu Bill Gatesin vəqfinin dəstəklədiyi üç şirkət bütün toxumların patentləşdirilmiş sahibidir. Ənənəvi toxumları da toplayıb öz adalarına qeyd etdirir, patentini alır. İnhisar

yaradırlar. Bunların təşəbbüsü ilə toxum qanunları çıxardılır. Hətta ənənəvi toxum istehsalı belə yasaqlanır. Kiçik fermələri iflas etdirmək üçün patent qanunun pozulmasıiddia edilərək məhkəməyə verilib tarlalarını əllərindən alırlar. Eyni məqsədlə son bir neçə ildə Türkiyədə bənzər toxum qanunları çıxardılar" fikirlərini dilə gətirdi.

Sevindirici haldır ki, Ölkəmizdə son illerdə müəyyən qanunlara əlavə və dəyişikliklər edilməklə GMO məhsullar haqqında qanunvericilik formalaşmışdır:

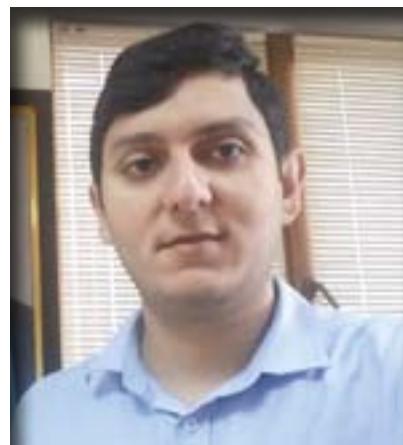
"Yeyinti məhsulları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nın 9-cu maddəsinə əsasən : "Yeyinti məhsullarının istehsalında tərkibində narkotik vasitələr və psixotrop maddələr olan kimyəvi, bioloji və digər preparatlar, habelə genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin genetik materiallarının istifadəsi qadağandır".

2011-ci ilin dekabrında qəbul edilən "Mədəni bitkilərin genetik mühafizəsi və səmərəli istifadəsi haqqında" qanuna əsasən genetik ehtiyatların, yəni geni də-

ışdırılmış bitkilərin ölkəyə gətirilməsi qadağan edilir. Eləcə də Azərbaycanda geni dəyişdirilmiş bitkilərin idxləri, ticarəti, istifadə edilərək yeyinti məhsullarının dövriyyəsinə qoşulması qəti qadağan olunaraq bunurla bağlı cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirilir.

Ölkəmizdə GMO məhsullar haqqında maarifləndirmə istiqamətində son illerdə bəzi addımlar atılmışdır. Belə addımlara "Qida təhlükəsizliyi və insani məhvə aparan genetik silah - GDO" adlı kitabı-

Fərrux Rəhimov

Azərbaycan Dövlət Ağrar Universiteti

nın çapı və sosial mediada "Qida Təhlükəsizliyi Hərəkatı" adlı səhifənin yaradılmasını misal göstərmək olar.

Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 13 noyabr tarixli Fərmanı ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin əsasnaməsində də GMO məhsulların idxləsına və istehsalına nəzarətə dair bəndlər də var:

3.0.29. genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin genetik materialları olan qida məhsullarına nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər hazırlanmaq, habelə aidiyəti dövlət orqanları ilə birlikdə belə qida məhsullarının qanunsuz dövriyyəsinə qarşı qanunda nəzərdə tutulmuş tədbirlər görmək;

3.0.30. ölkə daxilində genetik modifikasiya olunmuş, yaxud müasir biotexnoloji və gen mühəndisliyi metodları ilə yaradılmış qida məhsullarının aşkarlanması və bu məhsullardan yarana biləcək təhlükənin təyin edilməsi ilə bağlı aidiyəti dövlət orqanları ilə birlikdə tədbirlər görmək;

3.0.31. ölkəyə idxl olunan qida mənşəli genetik məhsulların ölkənin gömrük sərhədindən keçirilərkən genetik modifikasiyaya məruz qalıb-qalmadığını yoxlamaq;

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, son illerdə qeyri-neft sektorunun, o cümlədən aqrar sahənin inkişafına dövlət səviyyəsində xüsusi diqqət göstəriləsinin məntiqi davamı olaraq yerli bitki sortlarının və heyvan cinslərinin mühafizəsi istiqamətində də lazımi tədbirlər həyata keçiriləcək.

Çingiz xanın məzarının sonuncu mühafizəçiləri

URYANXAYLAR

Bəzi məlumatlara görə Çinqiz xanın məzarını qoruyan Uryanxaylar bu günə qədər də yaşayırlar. Cox az olsalar da, Sayan dağlarında Tuva ilə sərhəddə təxminən 50 nəfər qalmışdır. Yay aylarında dağlıq otlaqlarda onlara rast gəlmək olur. Onlar başqa heç bir yerdə görünmürələr və onların haqqında heç kim heç nə bilmir. Onlar həm monqol, həm də tuva dilində danışa bilirlər. Özləri danışırlar ki, lap qədim vaxtlardan onları burda məhz Çinqiz Xanın məzarını qorumaq üçün saxlamışlar. Onlarda böyük monqol sərkərdəsi Subedey Bahadura məxsus dağ keçisinin buynuzlarından düzəldilmiş yay var. Bunlara tuvalı -tojintsy deyirlər, uranxaylardır, çünki onlardan fərqli olaraq monqol dilində danışa bilirlər. Həqiqətən də onlar Çinqiz Xanın məzarının sonuncu mühafizəçiləridirlər.

Asiyada 750-1225 il yaşı olan ikinci qrup R1b1b1-in ortaya çıxmasına səbəb olmuş hadisələrin ardıcılıqlına nəzər salaq. Bu qrupa tuvalilar, uyğurlar, qıpçaq nəslindən olan qazaxlar daxildir. R1b1b1 qaploqrupu Rusiya tuvaları arasında 7,4%, Çin tuvaları arasında isə 6,6% təşkil edir. Buradan belə bir fikir irəli sürmək olar ki, həmin qaploqrup tuvalaların arasında qıpçaq-senyatolardan əmələ gəlmişdir. XIX əsrin ortalarında onları Qərbi Monqolustanın tatarları adlandırırlar, buna baxmayaraq monqollar özləri onları Uranxaylar adlandırırlar. Altaylılar və Abakan tatarları isə onları soyon adlandırırlar. Lakin öz adları əs-lində Tubadır. Kobdo çayının mənbəyindən Kosoğöl gölünə

qədər, oradan Selenqa çayının şərqiñə qədər, şimalı Tannu-Ola dağlarına qədər, Xan Xohey dağının cənub yamacında Nərin-Simin çayının vadisində məskunlaşmışlar.

Uryanxayların əcdadları haqqında məlumat ilk dəfə monqol şiveylərinin tərkibində rast gəlinir. Şivey Monqolustanın şərqiñdə, Monqolustanın mərkəzi hissəsində və şimal-şərqi Çində yaşamış monqol qabiləlidir. Şiveylərin tərkibinə tayçitlərin əcdadları - şiveylər, xamaq-monqolların əcdadları - menqu şiveylər, olxonutların əcdadları - ulouxular və uryanxayların əcdadları - vuluxunlar və ya ulyanxaylar daxil olmuşlar. Daha sonralar uryanxaylar darlekin-monqollar qrupuna daxil olmuşlar.

Bu etnonim "uria" və "xan" monqol sözlərindən yaranmışdır. Tədqiqatçıların fikrinə görə, uryanxaylar qədim kumosi və

ya tatarların nəslidirlər. Kumosilər ilə kidanların əcdadalı eynidir və qədim monqol qabilələri olan "syanbi"lərin tərkibində sərbəst bir qabilə olmuşlar. IV əsrənə başlayaraq IX əsrə qədər uryanxaylar syanbilərin əvvəl yaşadıqları torpaqları tutmuşlar və Dalaynor gölündən şərqə qədər olan ərazilərdə məskunlaşmışlar. X əsrə bəziləri qərbə köçmüş və Monqolustanın ərazisində olan Xentey dağlarında və Baykal gölündən cənub-şərqə doğru ərazilərdə məskən salmışlar.

Çingiz xanın əcdadi olan Dobun-Merqenin dövründə uryanxaylar Burxan-Xaldun dağının ətrafında yaşamışlar. XII əsrə uryanxaylar Xentey dağlarından Barqucin-Tokuma qədər uzanan tayqada səpələnmişlər və yerli monqol qabilələrinə daxil olmuşlar. Çingiz xanın dövründə uryanxay sərkərdələri Celme və Subedey Monqol dövlətinin formalasmasında böyük rol oynamışlar.

XIII əsrin əvvəllərində, Çingiz xan Böyük Monqol dövlətini yaratdığı zaman, o minliliklər sistemini qurdur və uryanxaylar altı minə bölündülər. Onlardan dörd mini şərqi Tumendə, ikisi - Monqolustanın mərkəzi və qərbi tumenlərində məskən salmışdır. Uryanxaylar bir neçə hissəyə bölünmüşdülər və bunun nəticəsində onların bir hissəsi cənuba, Xinqan dağlarına köçüb, Böyük Çin Səddinin arxa ərazilərində məskunlaşmışdır, digərləri müqəddəs dağ olan Burxan Xaldunda, qalanları isə son-

lar Altay dağlarına yerləşmiş, orada oyratların tərkibinə daxil olmuşdular.

XVI əsrin sonundan Xinqanda və

Çin Səddində yaşayış uryanxaylar, qərbə çıxb getmişlər, orda xarçın və tumet qabilələri ilə birləşmişlər, Monqolustanın şərq hissəsində məskunlaşmışlar. 6 uryanxay meunqanından biri otoç adını daşıyırı. XIII-XIV əsrлərdə meunqan otoçlar Xentey dağlarının ətəklərində yerləşmişdilər və dağlıq, meşəlik bir yer olan, deyilənlərə görə Çingiz xanın məzarının yerləşdiyi və yalnız onun övladlarının dəfninə icazə verildiyi yer olmuş "Ix xorix" müqəddəs yeri qoruyurdular.

Getdikcə bu meunqan uryanxan tumenin əsası oldu və Yuan dövlətinin parçalanmasından sonra Şərqi Monqolustanın altı tumenindən birini təşkil etdi. Müqəddəs dağ olan "Burxan Xaldun" uryanxaylarından min nəfəri "Ix xoriq" i qoruyurdular və XV əsrдə başlayaraq onlar altı şərqi monqol tumenlərindən biri oldular. Iakin yüz illər sonra uryanxan tumeni böyük Batumunxu Dayanxana və onun tərəfdarlarına qarşı dəfələrlə baş verən usyanlar nəticəsində darmadağın edildi. Sağ qalanlar isə XVI əsrin sonunda qərbə getdilər və müvəqqəti olaraq Xanqay dağlarında yerləşdilər, sonralar isə yenidən Altaya köcdülər. XVII əsrдə Çingiz xanın oğlu Qersenzenin nəvələrinin titulunu daşıyan Dzasaqtuxanlar aymakının (ittifaqının) tərkibinə daxil oldular.

Oyratların tərkibində olan uryanxan-monqollar mançjurilər tərəfindən fəth edildikdən sonra XVIII əsrin ortalarında dörd hoşuna bölündülər və Kobdo şəhərindən qərbə doğru köcdülər. Bu dörd hoşun uryanxanların nəsilləri hal-hazırda Xovdda (keçmiş Kobdo aymakı) yaşayırlar. Uryanxanlar çoxsaylı, böyük bir qabilə olmuşlar,

XIII əsrдə bir neçə hissəyə bölünmüşlər. XVI əsrдə darmadağın edilmişlər və nəticədə müxtəlif ərazilərə səpələnmişlər.

* * *

Tuva etnominin yaranmasını tədqiqatçılar Çin salnamələrində tez-tez rast gəlinən dubo, tubo və ya tupo qabilələri ilə əlaqələndirirlər. Dubolar eramızın birinci minilliyyində Tuvanın şərq hissəsində, Yeniseyin yuxarı axarındaki ərazilərdə və Hubsügül gölünün ətrafında yaşamışlar. Lakin bəzi tədqiqatçılar duboların tannu-uranxayların etnik əcdadları olmalarına şübhə ilə yanasırlar.

Əslində tuva, tubo, tufa, tuma, tuxa demək olar ki, tivanın variantlarıdır. Bu adalarla müasir altayların tərkibində olan "tubaları" etnik qrupun, Şərqi Sibirin müasir etnosu olan "tofalar" in, Tuvalada geniş yayılmış ailə adı "tumat" olan etnonimlərin əlaqəsi olmayı çox aydın görünür. Çox qədimdən belə bir fikir yürütümlər ki, "tuba" və "yış" keçmişdə sinonim adlar olmuşlar, daha doğrusu, tayqa, meşə ilə örtülmüş dağlar mənasını daşımışlar. Tuva dilində "tiva kiji", yakut dilində isə "tu kisi" - "dağ adamı" anlamına gətirib çıxarırlar.

Digər etnonimlərə gəlincə isə uranxaylar, uryayxatlar, uryanxaylar, soyanlar, soyonlar, soyotlar və s. kimi adları onlara qonşu xalqlar vermişlər. Tuvalıların ozləri üçün isə bu etnonimlər xarakterik deyil. Tuvalıların ozlərinə verdikləri "tiva" adı heç də qonşu xalqlar tərəfindən dərhal qəbul edilməmişdi. Belə ki, hətta XX əsrin əvvəllərinə qədər monqol və rus rəsmi və tarixi sənədlərində ya "uryanxaylar", ya da "soyotlar" göstərilir. Xakaslar və altaylılar

tuvalıları soyanlar adlandırdılar. Uryanxay etnominin yaranması çox ehtimal ki, "ulyanxa, ulyanxa" Çin adlarından gəlmədir. Monqolustanın cənub-şərqində yaşamış, qədim "dun-hu" və "hi" qabilələrinin nəsillərini məhz bu cür adlandırdılar. Məhz bu etnonim qədim Tuvaya Tannu-Uryanxay, Uryanxay vilayəti adını vermişdir.

Lakin yenə də Tuvalada ən geniş məskunlaşmış qabilələr monquş, tülüş, qırğız və tsataanlardır. Tsataanlar Monqolustanda yaşayan türkdilli xalqlardır, onlar özlərini "tuxa" və ya "tuva", "tuxa kiji", "tuva kiji" adlandırırlar, buna baxmayaraq bu Xubsugülətrafi tuvalıların soyan, urat, balıksı, demçi, höyük, tarqa kimi nəsilləri də mövcuddur.

Bəzi mənbələrə görə Monqol İmperiyasının banisi Çingiz xanın məzəri Tuvalada olmalıdır

Cüntki Çingiz xanın vətəni məhz uryanxayların, ya da tuvalıların yaşadıqları ərazidir. Tarixçilərin eksəriyyəti onun Altay-Sayandan olduğunu söyləyirlər, bu da ya müasir Tuvala, ya da şimal-qərbi Monqolustan ərazisiniə aid edilir. Bu ərazilərdə etnik tuvalılar yaşayıblar.

Çingiz xanın dövründə Cənubi Sibirin bir çox xalqlarında "uryanxay" etnoniminə rast gəlinir. Yakutlar və Baykal ətrafi türk tayfaları özlərini belə adlandırdılar. Qədim tarixi sənədlərdə Tuvalıları "oyin" adlandırdılar. "Uryanxay" isə məhz Baykal türkləri adlandırılıb. Tuva ərazisində imperiyaya qarşı birləşmiş tayfalar uzun müddət işgalçılara qarşı müqavimət göstərmişlər. Xüsusən tumatlar monqollara qarşı üsyən etmişlər. Tumatların ardınca başqa tayfalar da ayağa qalxmışdır. 1220-ci ildə müqavimət dəf edisə də, Tuvalın dağlıq ərazilərində partizan dəstələri monqollara qarşı mübarizəni davam etdirirdi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, 1225-ci ildə müqavimət tamamilə dayandırılır və Çingiz xan bu ərazilni öz ərazisi elan edir. İki il sonra isə böyük hökmər vəfat edir.

Təbii ki, bu cür faktlara əsaslanaraq belə bir nəticə çıxmaq olar ki, Çingiz xanın mühafizə dəstəsində və ordusunda qeyri-leqlə ərazilərdə yaşayan tuvalılardan heç kəs ola bilməzdi. Hökmərin neçə il əhalisinə darmadağın etdiyi bir yerdə basdırılması ehtimalı da bir az çətindir. Deyilənlərə görə, Çingiz xanın məzarının onun işgallarına leqlə yanaşmış ərazilərdə olması daha ağlabatandır.

TÜRK İZİ

Hələ XVII əsrə qeyd olunurdu ki, Yenisey çöllərində, Abakan, Yus, Upsu çaylarının ətrafında, daha doğrusu, indiki müasir Xakasiyanın ərazisində və Krasnoyarsk vilayətinin cənub-qərbində o zamanlar Tubalılar 17 ulus təşkil edirdilər ki, bu da təxminən 3000-4000 nəfər deməkdir. Qırğızlardan bəzi qadağalara görə asılı idilər. Onların şimal-şərq tərəfdən qonşuları Kaçın tatarları, Kan tatarları və Arin tatarları idi. Tomsk və Kuznetsk vilayətləri ilə sərhəd olan Saka çöllərindən Krasnoyarska qədər Şimal-Qərb qonşuları isə Saqaylar idi. Abakan çayının ətrafında Tubalıların qonşuları Karnaslar, Obdutlar idilər. Qərb qonşuları Kondom, Mras, Meles, Basaqar, Kuçuqut, Kamlar, Çuy tatarları idilər.

Yeniseydə məskunlaşmış orta əsr türk qabilələri əslində aşağıdakı qruplara bölündülərlər:

1. Tuba qrupu - Uygur qrupu. Onlar ovçular idilər.

2. Xakas qrupu - həqiqi türklər olaraq, yarı ovçu, yarı köçəri həyat tərzi süründülər.

3. Qırğız qrupu - çöl insanları olublar, heyyandarlıqla məşgül olurdular.

Uranxalar Cənubi Altayda şimal-qərbdə Alp Kanasdan və Tabın-Boqdodan başlayaraq cənub-şərqi Bulğun çayına qədər olan dağlıq ərazini tuturlar. Mal-qara ilə çox zəngin olmasalar da, ovçuluğa çox böyük maraq göstərirler, xüsusiylə, marmotları ovlayırlar. Əkinçiliklə uranxalar məşgül olmurlar. Onlar zaysanqlarla idarə olunan 6 mahala bölünürler. Lakin bütün mahallaların idarə olunması Kobdin ambanı tərəfindən təsdiqlənmiş uranxay şahzadəsinin əlində cəmlənmişdir.

Digər bir varianta görə protomonqol qabilələrinin məskən saldıqları Uxuan dağının adından "Sima Tsyan" dan yaranmasıdır. Daha başqa fikirlər də mövcuddur. Li Daluna görə "Uryan-Xay" adı Tsin dövrünə təsadüf edir. Məlumdur ki, orta əsrlərdə təxminən min atlidan ibarət böyük bir ordu olan uranxatlar Monqolustan və Baykalyanı ərazilərin şimal-şərqində yaşayaraq, Çinqiz Xanın məzarını qormuşlar.

Bütün Monqolustanın Böyük xanı olmuş Çinqiz Xanın ölümündən sonra onun taxti uğrunda Şərqi Uranxaylar arasında mübarizə başlayır. Rəqiblər olan Ariq buxa ilə Hubilay arasında mübarizədə, Ariq buxa aralarında uranxay nəsillərindən olan oyratlara güvənirdi. Hubilay Xanı dövründə bəzi məlumatlara görə təqribən

30000 nəfər təşkil edən uranxayların bir hissəsi Böyük Çin Səddi boyunca və müasir Çin əyaləti olan Lyaoduna köçürürlər. 1387-ci ildə Yuan sülaləsini əvəz etmiş Minsk sülaləsinin hökmədarları, onlara qarşı böyük bir hərbi yürüş təşkil etdilər ki, bunun da nəticəsində onları fəth edə bildilər. Tarixi mənbələrdən bu uranxaylar "üç gözətçi uranxayları" - "qurvan xaruulin uryanxaycuud" kimi tanılmışlar. Bu uranxaylar tumenlərdən biri olan Şimali Yuani yaratmışdır.

XVII əsrin sonundan uranxayların bö-

yük bir hissəsi sonralar Cunqar Xanlığıının (1635-1758-ci illər) əsası olan "dörd oyrat ittifaqının" aktiv iştirakçıları oldular. Bu barədə mənbələrdə yazılır ki, bu uranxaylar tsoros, torquid, hoşiad və hoyd kimi qabilələrlə birlikdə dörd böyük oyrat təşkil edirdilər və "Dörd oyrat ittifaqının tarixi" bu oyratlardan biri idi. Monqol mənbələrində məlumat verilir ki, o vaxtlar bir neçə müxtəlif uranxaylar mövcud idi. Onların bir hissəsi oyratlara, digər hissəsi Xalxaya tabe idi. Rəşid Əd Dinə görə, monqollarda "meşə uryanxayları" adı, meşələrdə məskən salmış bütün xalqlar üçün ümumi bir ad idi. Bu səbəbdən, o hesab edirdi ki, soyotların və ya tuvalıların əcdadları olan "meşə uryanxayları" əsil uranxaylar deyildilər.

Meşə uryanxayları qabilələri digər uranxaylara aid deyildir, onlar bu adı ona görə almışlar ki, onların yurtları meşələr-

də yerləşirdi. Onların heç zaman çadır və ya şatrları olmamışdır. Və geyimləri də heyvan dərilərindən idi.

Məlumdur ki, Monqolustanda uryanxaylar və tumatlar eyni bir adı daşıyırlar. Altay uryanxayları özlərni oyratlara aid edirlər, xalxa uryanxayları isə özlərini xəlxanlar hesab edirlər və tumatlar isə özlərini cənubi monqollara aid edirlər.

Tuvalılar və yakutlar uryanxay irlərinə ona görə iddia edirlər ki, uryanxayların tarixi çox zəngun və maraqlıdır. Tuva tariixçiləri özləri qəbul edirlər ki, uryanxay tuvalılarının öz adları olmayıb.

Hal-hazırda "uryanxaylar" adı aşağıdakı etnik qruplara aid edilir:

Monqoldillilər:

Altay Uryanxayları - oyratdillidirlər, Bayan-Ulqiy və Kobdo aymaklarında məskunlaşmışlar (2000-ci ilə qədər 6274 nəfər olmuşlar). Oyrat dilinin uryanxay dialektində danışırlar. XV və ya XVI əsrlərdə bəzi uryanxaylar onlardan ayrılmışlar və Xanqay dağlarına qalxmışlar.

Xubsugül uryanxayları - xalxadillidirlər. Xubsugül aymakında Xubsugül gölündən şərqi və qərbə doğru ərazilərdə məskunlaşmışlar və xalxas dilinin uryanxay dialektində danışırlar. Onlar XVII əsrədə və ya daha erkən dövrdə Burxan-Haldundan çıxmış Huvsqelə gəlmışlar.

Türkdillilər:

Uygur-uryanxayları (tsaatanlar, tsatamlar, monqol dilindən tərcümədə "maral ovçuları" deməkdir) Xubsugül gölünün şimal-qərbində Darxat bölgəsinin dağlarında yaşayırlar. Soyotların yaxın qohumlarıdır, onlardan 350-400 il əvvəl ayrılmışlar. Şərqi-sayan dilinin tsaatan-soyot dialektində danışırlar, lakin bu dil monqol dili tərəfində sixişdrilib çıxarılır. Cəmi 282 nəfər təşkil edirlər.

Monçak-uryanxayları Kobdo aymakının Buyant somonunda yaşayan tuvalılardır. Cində yaşayan, özlərini sadəcə monçak, gök-monçak, kok-monçak adlandıran tuvalılardan gəlmədirler. Monqolustanda təxminən 400-700 nəfər təşkil edirlər. Tuva dilinin gök-monçak dialektində danışırlar. "Uryanxi" adını onlara monqollar vermişlər, lakin onlar özlərini "tuba", "tuva" adlandırırlar. Tuva dilinə yaxın olan tsenqel dialektində danışırlar.

Uryanxan, uryanxay və uryanxad nəsilərinin nümayəndələri müasir Monqolustanın demək olar ki, bütün aymaklarında yaşayırlar...

Hazırladı: Səadət Ramazanlı

Azərbaycan kinosu və serial sektoru

28 Dekabr 1895-ci ildə Paris Grand Cafedə Lumiere qardaşlarının çəkdiyi film göstərisi kinonun yaranması kimi qəbul edilmişdir. İlk illərdə panayırkılda əyləncə kimi göstərilən, sonralar ticarətləşdirilən film zamanla bir əyləncə sektoruna olmasından ilə yanaşı, ən məşhur və ən sürtli inkişaf edən vizual sənət kütłələrindən birinə çevrildi.

Kinonun yaranması hesab edilən 1895-ci ildən iki il yarımdan sonra, bir çox ölkələr hətta bu sahədə bir adımla atmadıqları halda Azərbaycanda kino yarandı. 21 iyun 1898-ci ildə Bakıda üç qısa film yarandı. "Şəhər bağında xalq gəzintisi", "Qatarın dəmiryolu stansiyasına daxil olması" və "Bakı prospektləri" filmləri ilə Azərbaycan-Bakı kino tarixinin təməl daşları qoyuldu. Azərbaycan kinosu, demək olar ki, dünya kinosu ilə eyni vaxta yaranmağa başlayıb.

1898-ci ildə yaranan Azərbaycan kinosunun yaranmasının 100 illiyini qeyd edərkən ümummili lider Heydər Əliyevin Azərbaycan konosu haqqında dediyi bir cümləsində Azərbaycan xalqının kinoya verdiyi əhəmiyyət öz əksini tapıb.

Heydər Əliyev, "Ölkələrin mədəniyyət, sənət və elm sahəsində əldə etdikləri müvəffəqiyyətlər, o ölkənin dünya ölkələri arasındakı gücünü, nüfuz və hörmətini göstərir" - deyərkən Azərbaycan dövlətinin mədəniyyətə, sənətə və elmə verdiyi dəyəri göstərmişdir.

Uzun illər kino sektorunun öndə gedən ölkələrindən olan ABŞ, Fransa, İngiltərə, Almanya və s. kimi ölkələrdə kinonun yaranma tarixi ilə Azərbaycan kinosunun yaranma tarixinin üst-üstə düşməsi Azərbaycan xalqının bu sahəyə nə qədər önəm verdiyini göstərir. Yenə 2 avqust 1898-ci

Sener DANYILDIZ
Türkiyə

ildə "Bibiheybətdə neft fontanı yanğısı", Əlahəzrət Buxara Əmirinin "Yolasalma mərasimi", "Balaxanıda neft fontanı", "Şəhər bağında xalq gəzintisi", "Qafqaz rəqsi" (sənədlə)

ARAŞDIRMA

və "İlişdin" adlı qısa metrajlı filmlər göstərilmiş və bu filmlər, 1900-cü ildə Parisdə düzənlənən Dünya sərgisinə göstərilmişdir.

Tarixə nəzərə salsaq, ortaya çıxan həqiqəti fərqli etməmək mümkün deyil. Əgər dünya kinosunun yarandığı il 1895-ci ildirsə, 1900-cü ildə dünya kino bazارında artıq Azərbaycan filmləri də vardi. Bu rəsmi qeydlər Azərbaycan kinolarının dünya kinosuna paralel olaraq yarandığını və paralel olaraq inkişaf etdiyini bir dəha sübut edir.

2 Avqust 1898-ci il tarixi Azərbaycan kinosu üçün bir başlanğıc tarixi olaraq qəbul edilmişdir ki, o tarixdən, daha doğ-

Azərbaycan Demokratik Respublikası elan edildikdən sonra yeni hökumət bir çox mədəni-siyasi islahatlar həyata keçirmişdir. Bu islahatların ən vacibi xarici ölkələrlə, eləcə də iqtisadi sahədə əlaqələrin inkişafı olmuşdur.

Xarici ölkələrlə qarşılıqlı mədəni mübadilələr sayəsində Azərbaycan xalqı dünya kino ilə tanışmaq şansına malikdir.

1920-ci ildə Azərbaycanın bolşevik Ordusu tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində hökumətin çökməsi belə kino həvəskarlarının həvəsini qırma-mış, film çəkilişləri davam etmişdir. "Şərqi xalqlarının qurultayı" və

ləb artır. Çünkü xalq müsiqili hind filmlərini özlərinə daha yaxın bilirlər. Bu vəziyyət Aərbaycan rejissorlarının da diqqətindən kənar qalmır. Hind filmləri həftəsi keçirilir. Rejissorlar Hind filmləri həftəsindən sonra çəkdikləri filmlərə hind filmlərindən də çalarlar əlavə etməyə başlayırlar. Bunun nəticəsində, Azərbaycan kino tarixində hind filmlərindən ilhamlanan musiqili komediyalar yaranmışdır.

Ancaq uzun müddət eyni axın üzərində durulmuş olmasından ötəri olsa gərək 60-ci illərə gəlindiyində Azərbaycan kinosunda açıq-aydın

rusu bir əsr sonra ümummilli lider Heydər Əliyevin 8 dekabr 2000-ci il tarixli ferman ilə 2 avqust kino işçilərinin peşəkar film və Azərbaycan kinosunun yaranması günü kimi qeyd olunur.

Azərbaycan kinosunun keçdiyi mərhələlərə 1898-ci ildən günümüze qədər keçən zaman içində nəzər salsaq, qarşılaşdığınıız məlumatlar, yənə dünya kinosu ilə bərabər bir dəyər görünüş sərgiləyir.

Xüsusilə, 1918-ci ilin may ayında,

"26 Bakı komissarlarının dəfni" 1920-ci ilin istehsalı filmləri olaraq Azərbaycan film arxivindəki yerlərini almışlar. Bu tarixdən üç il sonra, yəni 1923-ci ildə Azərbaycanda ilk professional film studiyasını qurulması və 1925-ci ildə, filmatoqrafiyanın yaranması ilə, siyasi təlatümlərə, işgallara və iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının mədəniyyətə və eyni zamanda kino-yaya verdiyi əhəmiyyətin bir dəlilidir.

1950-ci illərə gəldikdə, görürük ki, Azərbaycanda hind filmlərinə tə-

bir durğunluq görülməkdədir. Bu durğunluq 70-ci illərin əvvəllərinə qədər davam etmiş, rejissor və ssenarist Həsən Seyidbəylinin Azərbaycan kinosuna, düşünən, istehsal edən çox yönlü qəhrəmanlar gətirməsiylə film sektorunda bir hərəkətlənmə, inkişaf başlamışdır.

Bir çox rejissor və ssenarist bu filmi həmin simvolla Azərbaycanda hazırlamışdır. Təbii bu xarakterlərin tutulmasının ən əhəmiyyətli səbəbi, o dövrün həyatını əks etdirən simvollar olması da diqqət çekici bir

ARAŞDIRMA

xüsusiyyətdir. Azərbaycan kinosunun opera ilə görüşü 70-ci illərdədir. Aydındır ki, ölkələrin yaşadığı müharibələr və iqtisadi çətinliklər əvvəlcə sənətçilərin əsərlərində əks olunur. Çünkü ölkələrin sənətkarları belə hallarda dövlət məmurlarından çox əvvəl öz incəsənətlərini daxil etməyə başlayırlar. Bu həqiqət Azərbaycanda da dəyişmir. Belə ki, Sovet coğrafiyasının 80-ci illərdə Azərbaycana müdaxiləsi; ölkə rəsmiləri, rəssamlar tərəfindən kətan, kino ejis-sorlar tərəfindən kino çərçivələri... Bu illərdə çəkilmiş filmlərin məsəlləri adətən bu müdaxiləni təsvir edir.

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqiliyini elan edənə qədər keçən bir müddətdə çəkilən filmlər, bütövlük-də Azərbaycan xalqının üsyənini, hüznünü ve xəyallarını anladan filmlərdir. Azərbaycanın 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etməsindən sonra çəkilən filmlər isə, daha yüksək

li filmlər etdi. Buna baxmayaraq, fərdi sektorun kinoya əhəmiyyətli qatqlar təmin edəcəyi aydınlaşdır.

Dünya kinosunu yaxından təqib edən bu yeni nəsil, həm drama və həm də vizual olaraq, şöhrəti ölkə sərhədlərinin xaricinə çıxan filmlər çəkmiş, bununla da hər mərhələsin-də olduğu kimi, dünya kinosu ilə Azərbaycan kinosunun yan-yanaya getdiyini sübut etmişlər. Buna nümunə olaraq Asif Rüstəmovun "Ev", Əli İsa Cabbarovun "Düyüm", Elçin Musaoğlunun "40 Qapı", Şamil Nəcəfzadənin "Qala", Cingiz Rəsulzadənin "Gəlinciklər" filmlərini göstərmək olar. Bu filmlər beynəlxalq kinofestivallarda nümayiş etdirilib və böyük uğurlara imza atıb.

Azərbaycan kinosunun bugünkü vəziyyəti uğurlu və çox başarılı sayı-la bilir. Əlbətdə, bu uğurun qazanılmasının səbəbləri vardır. Bunlardan birincisi və ən önəmlisi Azərbaycan xalqının mədəniyyətə, sənətə verdiyi

önəmdir, ikincisi isə son illərdə dövlətin sənətə və sənətkara verdiyi maddi və mənəvi dəstəyidir.

Mərhum prezident Heydər Əliyevin zamanında başladılan bu dəstək, indi Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin tərəfindən davam etdirilir.

Azərbaycan Mədəniyyət nazirliyindən verilən məlumatlara nəzər saldıqda Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan kinosuna verdiyi maliyə dəstəyi 2004-cü ildə 850 min, 2005-ci ildə 1 milyon 400 min, 2006-ci ildə 2 milyon, 2007-ci ildə isə 3 milyon 300 min manat olduğunu və illər arasındaki artıma baxıldığında verilən dəstəyin harada isə 100% ar-taraq davam etdiyini görüürük.

20 fevral 2007 tarixinde Prezident İlham Əliyevin "Azərbaycanda kino sənətinin inkişafına dair" imzaladığı qərar da, Azərbaycan hökumətinin kinoya verdiği önəm və dəyərin ölçüsüdür.

Azərbaycan hökumətinin kinoya verdiyi bir başqa dəstək isə, gənc kino sənətkarı yetişdirəcək olan təşkilatların sayının çoxaldılmasıdır. Burada təhsil alan tələbələrin kino,

drama, vizual və texniki məsələ-lərdə Dünya səviyyəsində təhsil almaqda və çəkdikləri filmlərlə beynəlxalq film arenasında boy göstərməkdəirlər.

Azərbaycan hökumətinin gərək öz ölkəsində, gərəksə də digər ölkə-lərin düzənlədikləri "Film həftələri" və "Film festivalları" içərisində yer alması da Azərbaycan xalqının və dövlətinin Azərbaycan kinosuna verdiyi dəstəyin sübutudur.

coşqunluqla çəkilmiş və müstəqiliyin təsiri hiss edilməkdədir.

Bundan əlavə, o illərin filmlərin-də olan mövzular Dünya kinosunun mövzusu ilə demək olar ki, üst-üstə düşür. Cəmiyyətin toplumları ara-sındaki sinif fərqləri, dövlət, millət arasında yaşananlar və fərdi həyat hekayələri, bu mövzulara nümunə olaraq göstərilə bilər.

XX əsrə isə, Azərbaycan kinosunda tamamilə fərqli bir dövrün başlandığı görünür. Ancaq bu vəziyyət Azərbaycan kinosunda mənfi vəziyyət yaradıb; əksinə hökumət tərəfindən dəstəklənən gənc rejis-sorlar və ssenaristlər müvəffəqiyyət-

ARAŞDIRMA

Qısacısı, 1898-ci ildə addım atdı-
ğı kino dünyasına Azərbaycan sö-
zün yaxşı mənasında çox şeylər
vermişdir. Özündə Azərbaycan mə-
dəniyyətini yansidan filmlər bugünə
qədər olduğu kimi, bundan sonra da
Dünya Kino Platformunda qazandı-
ğı yeri qoruyacaq kimi görünümkədə-
dir.

Azərbaycan film sektorunda son
illərdə sürətli bir dəyişim və inkişaf
görülməkdədir. Gərək kino, gərək-
sə də teleserialların çəkilişində qazan-
ılan uğurlar göstərir ki, kino
sektoru

Azərbaycanın iqtisadi dinamiz-
minə və inkişaf dönməmində stratejik
bir yardım edəcək dönəmə gəlmış-
dir. Bu üzənən kino sektor, stratejik
bir sektor olaraq yeniden ələ alınma-
lı və Azərbaycanın xarici siyaset,
mədəniyyət və turizm potensialı ba-
xımdan dəyərləndirilməlidir. Ermə-
nilərin Qarabağda etdikləri soyqırımı
dünyaya doğru bir şəkildə anla-
tilması üçün də kino sektorunun in-
kişaf etməsi cox əhəmiyyətlidir.

Türkiyə kino və teleserial sektorу
sahələrində son 5 ildə böyük uğurlar
əldə etmişdi. Yeni çəkilən filmlər,
xüsusən də, teleseriallar başda ol-
maqla Orta Doğu ölkələri olmaq
üzərə Balkanlardakı müsəlman ölkələr
arasında özünə bir xeyli alıcı
tapmışdı. Həmçinin müsəlman ol-
mayan ölkələr də bu teleserialları
sevdi. Türk teleserialları bu gün
50-dən çox ölkəyə satılır.

Türk teleseriallarının ən önemli
xüsusiyəti xalqın xoşuna gedəcək
yeni üzlər tapmasıdır. Eyni zaman-
da, geniş kütlələrə xitab edən, onla-
rin hissələrinə tərcümən olan mövzu-
ları ələ almasıdır. Maddi sixintilər
yaşayan kəsimlərin; eşqləri, gündə-
lik problemləri, həyata baxışları bu
teleseriallarda geniş şəkildə işlən-
mişdir. Diqqət etsək, görərik ki, bu
mövzular yalnız Türk xalqını dü-
şündürən mövzular deyildir. İnsan-
lığın ortaq dərdləri, gündəlik qayğı
və macəraları və eşqləri təbii ki, bu
teleserialların buluşduğu ortaq möv-
zulardır ki, bu mövzularda millət,
din və s. kimi insanlığın ortaq dəyər-
ləri önə çıxmışdır. Bu teleseriallarda
xarakterlər əlbəttə ki, öz milli
dəyərlərini və mədəniyyətlərini eks-

etdirir, ancaq bu dəyərlər eyni za-
manda, ümumi dəyərlərdir. Belə ki,
insana aid olan hər şey işlənmişdir.
Məsələn, Türk və Yunan arasında
sevgi və ya mədəniyyət mübarizəsi
və ya xalq, hökmədar arasında tarixi
bir soyuqluq, münaqışələr, ortaq də-
yərlər bu teleseriallarda ez-tez xatır-
lanır.

Demək olar ki, hər bir ölkədə orta
auditoriya bu siqmentlərdən ibarət-
dir; bu da böyük bir bazar tapır. Ən
əz 5 ilə qədər də bunu davam etdi-
rəcəyi görülür. Həmən-həmən hər

zarın dinamikasına fayda verəcək,
həm də Azərbaycanın beynəlxalq
arenada yeri və rolü güclənəcəkdir.

Kino sənayesi günümüzdə Ame-
rika kinosunun hökmranlığı altındadır.
Lakin, bir çox başqa ölkələr ki-
mi, Azərbaycan kinorejissorları tex-
niki və estetik cəhətdən uğurlu istehsallarda
böyük başarılar qazan-
mışlar. Bununla birlikdə, dünyada
kino sənayesinin kommersiya quru-
luşu və inhisarlığı səbəbiylə, bir çox
ölkənin müvəffəqiyyətli filmləri ta-
maşaçıya çatmaqdə çətinlik çəkir.

ölkədə teleserial seyriçisi orta hesab-
la bu kəsimlərdədir.

Türk teleseriallarına bir yandan
da zənginlərin həyatı gətirilərək,
zəngin, lüks içində yaşayanların acı-
ları, bəzən məglubiyyətə uğramaları,
ədalətin zəfər çalması geniş xalq
kütlələrinin xoşuna getmiş, böyük
rəğbət görmüşdü. Televizyon və ki-
no tərəqidçilərinin təxminləri bu
yöndədir ki, televizyon dünyası bu
zamanın sonunda da yarışma və ailə
programlarına yönələcəkdir.

Azərbaycan kinosu xüsusən tele-
serial sektorу, xüsusilə müsəlman
ölkələrində bir yer tapmaq məqsədi
ilə, Türk teleserialının təcrübələrini
nəzərə almalıdır. Azərbaycan film
sənayesi, milli film sənayesini gücləndirmiş
nümunəvi ölkələrdə olduğunu
kimi, Azərbaycan film sənayesinin
maraqlı tərəfləri ilə yanaşı
ideoloji hüquqlar, iş şəraiti, iqtisadi
və maliyyə qaydaları kimi sahələrdə
daha konkret və planlaşdırılmış ad-
dimlar atmalıdır. Bu, həm daxili ba-

Eyni şey Azərbaycan üçün də keçər-
lidir. Türk film sənayesində son il-
lərdə yaşanan inkişaflar və yenidən
qurulan bazarlar, Türkiyə-Azərbay-
can ortaq film istehsallarının şansını
daha da artıracaq. İki qardaş ölkə
kino sənayesində, eləcə də hər bir
sahadə birlik, bərabərlik nümayiş
etdirəcəklər.

Azərbaycan son on beş ildə hər
bir sahadə inkişaf edir. Eyni zaman-
da kino sahəsində uğur qazanmaq
üçün güclü imkanları vardır. Azər-
baycan "Avroviziya mahnı müsabi-
qəsi" ndə birincilik qazandığı zaman
bir çox ölkələr bu müvəffəqiyyəti
qısqanlıqla qarşılıyarkən həmişə
olduğu kimi Türkiyənin qardaşlığı-
na şahid oldu. Azərbaycan xalqının
eyni müvəffəqiyyəti kino sahəsində
gözləmək hüququ var.

Mən Azərbaycan kinosunun inki-
şafını görür və "iki dövlət, bir mil-
lət" kimi tanınan Türkiyə Respubli-
kasının vətəndaşı kimi alqışlamaq-
dan qürur duyuram.

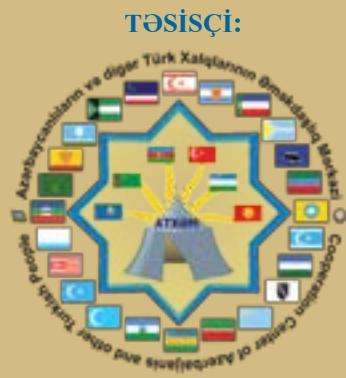

Oxucuların nəzərinə!

Aylıq yayımlanan
“Birlik” jurnalını mətbuat
yayım köşklərindən və abunə
yazılışı ilə əldə edə bilərsiniz.

Tarixinə və gələcəyinə biganə qalma!

ATXƏM İctimai Birliyi
Sədr: İlham Surxay oğlu İsmayılov

Baş redaktor:
İlqar İlkin (Bayraməliyev)

Bədii redaktor:
Səadət Ramazanlı

Redaktor:
Telman Əlirzayev

Texniki redaktor:
Vəfadar Farizoğlu

Ünvan: AZ1065, Bakı şəhəri,
Həsən Əliyev küç. 10/61
Tel: (99 412) 594 21 48
Mob: (99 450) 623 26 88
e-mail: athem2007@gmail.com
web: www.atxem.az

Bank rekвизitləri:
Azərbaycan Beynəlxalq
Bankının Abşeron filialı

Kod: 805539

VÖEN: 9900001881

Müxbir hesabı:

AZ03NABZ01350100000000002944

SWIFT: İBAZAZ2X

Hesabın adı:

ATXAM İCHTİMAİ BİRLİYİ

IBAN:

AZ83IBAZ38090019441512339201

VÖEN: 1700815321

Jurnal Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində dövlət
qeydiyyatından keçmişdir.

Reyestr №: 2557

Çapa imzalanmışdır: 07.11.2018
Tiraj: 500

Jurnalın materiallarından istifadə zamanı
istinad zəruridir. Müəlliflərlə redaksiyanın
mövqeyi üst-üstə düşməyə bilər.

Əlyazmalar geri qaytarılır. Reklam
məlumatlarının məzmununa görə redaksiya
məsuliyyət daşıır.

"TİME-Print" Mətbəəsində çap olunub.

Jurnal 2008-ci ilin
may ayından çıxır

AZƏRBAYCANIN ILK ORDU MARŞI

Bu marş 1918-ci ildə Qafqaz İsləm Ordusunun və Nuru Paşanın
Gəncəyə gəlişinə həsr olunmuş bir şeirdən yaranıb. Marş ilk dəfə
tədqiqatçı-jurnalist Zakir Muradovun sayəsində işıq üzü görüb.

*Gəncədə çalındı azadlıq suru,
Qovdu ürəklərdən zülməti, qoru,
Dağıt düşmən quran məkrli toru,
Irəli, irəli ər Paşam Nuru!*

*Çanaqqala - nurlu şəhidlik yolu,
Türk aslanlarının bükülməz qolu,
Allahım, sən özün onları qoru,
Irəli, irəli ər Paşam Nuru!*

*İstanbuldan gəldin Gəncəyə doğru,
Haydi, gavurlara anlat bu zoru,
Gəncədən Bakıya zəfərdir yolu,
Irəli, irəli ər Paşam Nuru!*

*Ər Paşam Nuru, Ər Paşam Nuru,
Turanın Aslanı, Nər Paşam Nuru!*

QİYMƏTİ: 2 AZN